Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Н. А. Алдабек, К. Н. Мақашева,
Қ. И. Байзақова

ЖАҢОН ТАРИХИ

8-9

1-қисм

Умумтаълим мактабларининг
8—9-синфи учун дарслик

Қозоғистон Республикаси Таълим ва фан министрлиги тасдиқлаган

Алмати «Мектеп» 2019

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ӘОЖ 373.167.1
КБЖ 63.3я72
А38

Алдабек Н. ва б.
А38 **Жаҳон тарихи (1900—1945).** Умумтаълим мактабларининг 8—9-синфлари учун дарслик. 1-қисм/ Н. Алдабек, К. Мақашева, Қ. Байзақова — Алмати: Мектеп, 2019. — 208 б., расм.

ISBN 978—601—07—1330—7

А $\frac{4306020600-148}{404(05)-19}$ 106(1)—19

ӘОЖ 373.167.1
КБЖ 63.3я72

© Алдабек Н., Мақашева К., Байзақова Қ., 2019
© Тәржимонлар: Айходжаева Ш., Назирова Н., Турсиметова М., 2019
© "Мектеп" нашриёти, бадиий безак берган, 2019
Борча ҳуқуқлар ҳимояланган
Нашрнинг мулкий ҳуқуқлари "Мектеп" нашриётига тегишли

ISBN 978—601—07—1330—7

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

КИРИШ

Ҳурматли ўқувчилар! Сизга тавсия этилаётган 8-9-синфларга мўлжалланган "Жаҳон тарихи" дарслиги Европа, Америка, Осиё ҳамда Лотин Америкасидаги биринчи яримида (1900-1945 йй) рўй берган сиёсий ва маънавий тараққиёт жараёнларини баён қилади. Тадрижий (хронологик) жиҳатдан жаҳон тарихининг мазкур даври шу замонда рўй берган машҳур воқеаларни тўлалигича ўз ичига олади. XX асрнинг бошларида дунёдаги ривожланган илғор давлатларда саноатлаштириш (индустирлашган) инқилоби содир этилган бўлса, аср ўрталарига келиб илмий-техник инқилоби амалга оширилди, асрнинг сўнгги ярмида эса, мазкур жараён ахборот инқилобига уланади.

Ҳозирги замон жаҳон тарихининг бу даври — янги замон давридан кейинги, яъни XX асрнинг бошидан то ҳозирги кунгача бўлган даврни ўз ичига олади.

Жаҳон тарихини сиз ўқув дастурига кўра икки катта даврга бўлиб ўрганасиз. Жаҳон тарихи қуйидаги даврларга бўлинади: Биринчи жаҳон уруши, Интербеллум (икки уруш оралиғи), Иккинчи жаҳон уруши, "совуқ уруш" даври ва ҳозирги замон.

XX асрнинг биринчи ярми икки жаҳон урушларининг, шунинг билан бирга янги имкониятларга асосланган, туб бурилишлар замони бўлди. Бундай имкониятларсиз (эркинлик, демократия, бозор иқтисодиёти, капитализм, социализм ва бошқалар) ҳозирги замонни тасаввур қилиш мумкин эмас.

Ҳозирги замон тарихини бир неча даврларга бўлиш мумкин: урушдан кейинги давр(1945—1953 йиллар), "Фаровон давлат қуриш" даври (1960—70-йилларнинг ўрталари), неоконсерватив тўлқин даври (70-йилнинг охири 90-йилнинг боши). 90-йилларининг бошларида ҳозирги замон даври бошланди, ҳозирги кунгача давом этмоқда.

XX асргача бўлмаган ресурслар ва имкониятлар билан бирга, янги муаммолар келиб чиқди: ишчиларнинг долзарб муаммолари, миллатлар ўртасидаги низо ҳамда миллий озодлик қўзғолонларининг авж олиши, милитаризм билан халқаро қарама-қаршиликларнинг кучайишига олиб келди. Инсоният жамиятида ушбу аталган ва бошқа муаммолар қандай бошланиб, қандай барҳам топганлигини сизлар ушбу дарсликдан билиб оласизлар.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

XX АСРНИНГ БОШИДАГИ ДУНЁ

1-§. ҲОЗИРГИ ЗАМОН ТУШУНЧАСИ ҲАМДА УНИНГ ЎЗГАЧАЛИГИ

Бу дарсда:

- ҳозирги замон тушунчаси маъноси;
- Ғарб ва Шарқ давлати учун ҳозирги замоннинг хронологик даври билан ўзгачалигини билиб оласиз.

Таянч сўзлар

ҳозирги замон, индустриал жамият, капиталистик муносабатлар, эволюцион ривожланиш, модернизация, консерватизм, либерализм, социализм ва марксизм, миллий-озодликозодлик-қўзғолонлар, мустамлака империяларнинг парчаланиши

Ҳозирги замон тарихи икки даврдан иборат: *биринчи давр* XX асрнинг бошларидан, то 1945 йилгача бўлган вақтни, яъни шу асрдаги икки жаҳон уруши оралиғини ташкил қилади. *Иккинчи давр* 1945 йилдан то бугунги кунгача бўлган вақтни ўз ичига олади.

Биринчи ва Иккинчи жаҳон урушлари оралиғини аниқлашда (1918—1939 жж.), интербеллум терминидан фойдаланилади.

Эсда сақланг!

Интербеллум — икки уруш оралиғидаги давр (1918—1939 йиллар). Биринчи ва Иккинчи жаҳон урушлари оралиғидаги давр 21 йилни ташкил қилади.

Жаҳоннинг кўпгина давлатлари учун бу вақт катта ўзгаришлар даври бўлди. Ҳозирги замон тарихи миллий - озодлик қўзғолонлар ҳамда ижтимоий инқилоблар, мустамлакачи империяларнинг парчаланиши натижасида янги давлатларнинг пайдо бўлиши билан таърифланади. Шу билан бирга бу даврда ҳуқуқий давлат ҳамда ижтимоий тузилишнинг мураккаб алмашиш жараёни содир бўлди. Айрим давлатлар социалистик мамлакатга айланди. Бу ҳудудий ва фуқаролар уруши шунингдек, икки жаҳон урушининг зардоблари кечган оловли давр бўлди. Баъзи давлатлар орасида узоқ вақт давомида бир — биридан миллий, диний, идеологик жиҳатдан узоқлашиш жараёни содир бўлганлигини кўришимиз мумкин. Бунга давлатларнинг ижтимоий, иқтисодий ҳамда тарихий ривожланиши бўйича ҳар хил бўлиши ҳам бироз таъсир қилди. Айниқса капиталистик ҳамда социалистик давлатлар орасидаги бир-биридан узоқлашиш на-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Кеча ва бугунги ҳаёт

моён бўлди. Шу даврда ҳарбий блоклар пайдо булди ва айримлари ҳозирги кунда ҳам сақланиб ҳалқаро аҳволга таъсир этиб келмоқда. Иқтисодий жиҳатдан ривожланган давлатлар билан қадимги қарам ва мустамлака давлатлар орасидаги муносабатлар чигаллашиб қарама-қаршиликлар кучайиб кетди.

Ўйланинг!

XX асрнинг бошида қандай қайғули воқеалар бўлди?

XX асрнинг бошидаги Европа давлатлари. XX асрнинг бошида Европа билан Шимолий Америкада ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар рўй берди. Жаҳон тарихинининг бу ўтиш даврида капиталистик буржуа жамиятининг шаклланиши ўз маррасига етиб буржуа инқилоблари даври ниҳоясига етди.

Европа тарихида миллий қўзғолонлар муҳим аҳамиятга эга бўлди. Германия билан Италияда миллий давлатларнинг пайдо бўлиши Австро-Венгрия, Усмонийлар империяси каби кўп миллатли давлатларнинг, кейинчалик умр суриши масаласида муаммоларни келтириб чиқарди. Кўп миллатли аҳолиси бор давлатларда, бир миллатли давлат қуриш масаласи жараёнида оз миллатли халқларнинг аҳволини қийинлаштириб юборди. Миллатчилик ғояси энди либерализм ғояси билан энг аввало, озодлик ғояси билан қарама-қарши

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

бўла бошлади. Бу қарама-қаршиликлар XX асрдаги дунё тарихида кўпгина қайғули воқеаларнинг келиб чиқишига сабаб бўлди.

Европадаги халқаро муносабатларда ҳам муҳим ўзгаришлар рўй берди. Наполеон урушлари тугагандан сўнг янги умумевропа урушларининг келиб чиқишининг олдини олиш учун континентли хавфсизлик чорасини кўриш йўлидаги дастлабки қадамлар муваффақиятсизликка учради. "Ҳақиқий сиёсат" принципларини қабул қилиш билан милитаризмнинг ривожланишига доир ҳарбий кучлар асосий ҳал қилувчи омил(фактор)га дунё сиёсатидаги дуч келган давлатнинг аҳволини фош қила оладиган сабабга айланди. XIX асрнинг охири ва XX асрнинг бошларида бир-бирига қарама қарши бўлган икки иттифоқ — *Учлар иттифоқи* (Германия, Австро-Венгрия ва Италия иттифоқи) ҳамда *Антанта* (Англия, Франция ва Россия) ташкил топди. Болқон ярим оролидаги буюк державалар орасида чигаллашган қийинчиликлар ҳамда умумевропа урушининг бошланишига йўл очди. Бу уруш инсониятга чексиз қийинчиликлар туғдирди. Айрим халқлар учун бу ҳақиқий фалокатга айланди. XIX асрнинг 90-йилларида дунёга келганлар ҳамда иккита жаҳон урушини бошидан кечирганлар аянчли воқеаларнинг гувоҳи бўлишди. Бу урушлар — Жаҳон тарихидаги — XX асрнинг энг оғир асоратли ва ҳарбий тўқнашувлар даври бўлди.

Иқтисодий инқилоб ҳарбий соҳага ҳал қилувчи йирик ўзгаришлар олиб келди. Машина саноати ҳарбийларни ёппасига қуроллар билан таъминланишига имкон берди. Ҳарбий тўқнашувлар жараёнида қуролларнинг янги турларидан фойдаланиши ортиқча сарф-ҳаражатларни келтириб чиқарди. Бундай урушлар баъзи бир давлатларнинг ёки халқларнинг йўқ бўлиб кетиш хавфини келтириб чиқарди. XX асрда пайдо бўлиб ҳозирги кунга қадар ҳукмронлик қилиб келаётган давлатлар орасидаги қуролланиш пойгаси инсониятнинг ҳаётига катта хавф туғдирмоқда.

Буюк державаларнинг мустамлакачилик босқинчилиги Шарқ давлатларининг ҳарбий сиёсий ҳамда иқтисодий қарамликка тушиб қолишига сабаб бўлди. Ғарб тараққиётининг ёт анъаналарини бошқа халқларга мажбурий сингдириш сиёсати жамиятнинг қаршилигини келтириб чиқарди. Мустамлакачилар қарам давлатларнинг яъни Европа ҳукмронлик сиёсатига қарши олиб борган миллий-озодлик курашларини бостириш билан бирга Осиё ҳамда айрим Африка халқларининг ҳаётини Ғарбнинг тажрибаси асосида ўзгартириш ишларини ҳам юритишди.

XX асрда миллий жамиятни модернизациялаш масаласи олдинги қаторга чиқиб, жаҳоннинг бошқа давлатларини ҳам Ғарбий

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Европанинг тараққиёти даражасига етказиш ишлари бошланиб кетди. Жамиятни модернизациялаш ҳамда ислоҳат қилиш жараёни ривожланган давлатларда ҳам амалга ошди.

XX асрнинг бошида ривожланган капиталистик давлатларда ҳам жамият ва ишлаб чиқариш соҳасида сезиларли ўзгаришлар амалга оширилиб индустриал тараққиёт шаклланди.

Ҳозирги даврдаги Шарқ давлатлари. XX асрнинг бошида "Шарқ" деган тушунча одатда, осиёлик "европали эмас" тараққиётга таалуқли эди. Бу вақтда Шарқ давлатлардаги жамият миллий ҳамда ананъанъанавий бўлди ва янги муносабатлар асосий ўринга чиқишига йўл қўйилмаган эди. Бундан пайдо бўлган қарама-қаршиликлар Шарқ давлатларининг сиёсий ҳаётидаги мувозанатидан айирди. Иқтисодий ортда қолиш буюк державалар орасидаги ҳарбий жанжалларга Шарқ давлатларини жалб қилиш XX асрдаги дунё тарихининг ўзига хос хусусиятига эга бўлди. Шу вақтга келиб Шарқ давлатлари билан Европа давлатларининг ривожланиши даражаси орасидаги фарқ кучая бошлади. Европа билан Шимолий Америкада саноат инқилоби бошланиб кетди. Аммо, Шарқ ўз ривожланиш жараёнида ортда қолиб Европалик босқинчиларининг диққат марказида бўлди. XX асрнинг бошида феодал тузуми билан миллий анъанасини сақлаган Шарқ давлатлари жаҳон капиталистик хўжалик тизимига мажбурлаб жалб қилинди. Ғарб билан Шарқ орасидаги қарама қаршиликлар тараққиётнинг энг оғир ва муҳим глобал муаммосига айланди

Аниқланг!

Шарқ давлатлариқандай йўл билан капиталистик хўжалик тизимига жалб қилинди?

Шарқ давлатларига нисбатан мустамлакачиларнинг босқинчилик зўравонлик сиёсати ва уларни мажбуран жаҳон капиталистик тизимга жалб қилиши қарама-қаршиликларнинг келиб чиқишига сабаб бўлди. Бир томондан чет эл капиталининг тўсатдан кириб келиши Шарқ жамиятининг миллий қадриятини парчалаб, капиталистик, буржуа муносабатларининг ривожланишига таъсир қилди. Иккинчи томондан чет эл ишбилармонлари ҳамда ҳукумати ўз манфаати йўлида маҳаллий ҳукуматни қўллаб, аввалги ҳолатни сақлаб қолишга ёрдамлашди. Шарқ давлатларида кам бағаллик, тиланчилик, очлик натижасида миллионлаган халқларнинг қирилишига сабаб бўлди. Мустамлака ва қарам давлатларда мустамлакачилик сиёсатига қарши маҳаллий аҳолининг норозилиги орта бошлади. Чет элликларнинг жабр зулми ҳамда феодализм тузумига қарши

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

деҳқонлар, янги шаклланган ишчилар, савдогарлар, ҳунармандлар норозилик билдиришди. Бунинг натижасида Шарқ давлатларида миллий озодлик ҳаракатлари пайдо бўла бошлади.

Ўйланинг!

Шарқ халқларининг миллий озодлик ҳаракатининг келиб чиқишига қандай сабаблартуртки бўлди?

XX асрнинг бошида бир қатор Шарқ давлатларида — Хитой, Туркия, Эрон, Корея Вьетнамда мустамлакачиликка, феодализм тузумига қарши қўзғолонлар ва тўнтарилишлар бўлиб ўтди. Айниқса Ҳиндистонда мустамлакачиликка қарши курашнинг ўзгача тури пайдо бўлди. Бироқ XX асрнинг бошидаги тўнтарилишлар ва деҳқонлар қўзғолони Японияданбошқа Шарқ давлатларида озодлик ҳамда янгиланиш сиёсати бўйича кутилган натижа бермади.

Билимингизнисинанг:

1. Ҳозирги замон босқичи ҳақида маълумот беринг.
2. XX асрнинг бошидаги капитализмнинг ривожланишидаги афзалликларни кўрсатинг.
3. Ҳозирги даврда Шарқ давлатларининг ривожланиши тўғрисида маълумот беринг.

2-§. XX АСРНИНГ БОШИДАГИ ДУНЁНИ ТАҚСИМЛАШ ВА ДАВЛАТЛАРНИНГ СИЁСИЙ ТУЗУЛИШИ

Бу дарсда:

- Дунёни тақсмилашнинг якунланиши
- ҳарбий блоклар тузиш учун империалистик державалар орасидаги курашлар.
- XX асрнинг бошидаги Европа ва Шарқ давлатларининг сиёсий тузилиши тўғрисида билиб оласиз

Дунёни қайтадан тақсимлаш. XIX асрнинг охири ва XX асрнинг бошида Африка, Осиё, Тинч океани ҳудудларидаги ерларни босиб олиш учун оз сонли индустриал давлатлар орасида рақобат кучайиб кетди. Империалистик державаларнинг мустамлакачилик урушларидан кўзлаган мақсадлари арзон хом ашё ресурслари ва маҳсулот сотиш нархларини тартибга келтиришдан иборат эди.

XIX асрнинг 80-йилларнинг бошига келиб Европанинг мустамлакачилари Африка материги қирғоқларидаги ерларнинг оз қисмигагина эга бўлишган эди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Африканинг 90 фоиздан ортиқ ерларига ҳали мустамлакачилар оёғи етмаган эди. Аммо 1900 йилга келиб Африка, Европа етти державасининг орасида Африкани бўлиб олиш бошланиб кетди. Йирик Африка давлатлари Нигерия, Кения, Уганда, Танзания ва Жанубий Африкадаги Родезия ва бошқа бир қатор давлатлар Инглиз мустамлакасига айланди. Англия Миср ҳамда Суданни ҳам босиб олди. Франция давлати Тунис, Ғарбий ва Жанубий Африканинг бироз қисмини, Мадагаскарни босиб олди. Германия Шарқ, Ғарб ва Марказий Африканинг айрим қисмларини Того, Камерун деган жойларни эгаллаб олди. Италия Ливия билан Сомалини нинг бир қисмини, Бельгия эса Конгони босиб олди. Бошқа давлатлар озгина ерларга эга бўлишди. Шу асосда халқаро хўжалик ҳамда жаҳон бозори шаклланди. XX асрнинг бошида мустамлакаларни қайта тақсимлаш учун кураш бошланди.

Таянч Сўзлар:

пангерманизм, пан американизм, пан тюркизм, японларнинг Буюк Осиё идеяси, Британия империясининг "Буюклиги", англия- герман рақобати, Антанта, Конституциявий монархия, парламентар тузилиш билан кўппартиявий тизим, империялизимнинг мустамлакачилик тизими, мустамлака,ярим мустамлакадавлатлар.

XIX аср охири XIX асрнинг бошида Европа билан Шимолий Америкада жамиятнинг ривожланиши.

XIX асрнинг охирига келиб Европа билан Шимолий Америкада сиёсий ва маънавий ҳаётнинг барча соҳаларида йирик ўзгаришлар бўлди. Жаҳон тарихида бу ўтиш даври: 1) капиталистик буржазия жамиятининг пайдо бўлишининг якунлашиши; 2) буржазия инқилоблари даврининг бошланиши билан акс этади. Ижтимоий-сиёсий ўзгаришлар, кўп ҳолатда, эволюциянинг ривожланиш тараққиёт жараёни билан бирга шаклланди.

Эсда сақланг!

Парламентаризм — давлатбошқарув тизими, унда қонун чиқарувчи ва ижро этувчи идораларнинг вазифаларияочиқ ва аниқ белгиланади.Парламентбу соҳадасиёсий курашнинг.шунингдек давлатдагимиллий демократия талабларига,боғлиқ бўлади.

Консерватизм, *либерализм*, *социализм* ва *марксизм* асосий ғоявий оқимлар сифатида тўлиқ шакллантириш ва ҳар бири ўз сиёсий ғоялари билан ажралиб турди. XX асрнинг сиёсий ҳаётнинг қоқ марказида ижтимоий масалалар, давлат ижтимоий фаолияти меҳнат ва капитал орасидаги қарама-қаршилик, ишчилар, хизматчилар ва давлат раҳбарларининг орасидаги низо масаласи турди. Демократиялик қўзғолонлар кенг тарқала бошлади: аёллар тенгли-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ги, шаҳар реформалари учун кураш, мактабларнинг ўқув йўналиши ижтимоий қонунномаси, *пацифизм тўғрисида* ҳаракат кўпайди. XIX асрнинг — охиридан бошлаб касаба ташкилоти тез ривожланди.

Эсда сақланг!

Пацифизм — лотин тилидан таржима қилганда "тинчликсевар " деган маънони билдирган. XIXасрнигохирида айрим давлатлардапайдо бўлган урушга қарши халқаро ижтимоий ҳаракат.

XXаср — бошидаги Европа давлатларининг сиёсий тузилиши. Европа билан Шимолий Америка давлатларида XX асрниг бошида буржуазия ҳукумати кучли бўла бошлаган эди, синфий кураш тинчлик ўрнатиш хусусиятига эга бўла бошлади. Конституциявий монархия, Парламент тузилиши ҳамда кўппартияли тузум сақланиб қолди.

XX асрниг бошига келиб Ғарбий Европада миллий-озодлик қўзғолони ҳамда инқилоблар даври тугади.

Бу ерда Конституциявий монархия ёки республика туридаги буржуазия миллий давлатлари пайдо бўлди. Ижтимоий сиёсий ривожланишнинг эволюцион хусусияти босим(юқори) бўла бошланди. Икки ёки кўппартияли парламентар тизим шаклланди. Парламент трибунаси кенг омманинг талаб-тилаклари жорий қилишга имкон берди. Фуқаровий жамият ривожланиб, ҳуқуқ билан бошқариш принципларини билишга, онгнинг эркинлигига эришиш имкониятига эга бўлди.

Стокгольмда халқаро тинчлик Конгресси, 1910 й.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Буюк Британия Парламенти биноси (Вестминстр саройи). XI асрда Темза дарёси қирғоғида қурилган. Ҳозирги кунда Британия Парламенти йиғилишлари ўтказилади. Лондон

Англияда парламентар монархия билан иккипартияли тизим ҳукуматни бошқарди. Ҳукуматни боқаришда либераллар билан консерваторлар ўрин алмашиб турди. Министрлар кабинети орқали ижро қилувчи ҳукумат билан ҳокимият аппарати кучайди. Францияда Республика тузуми ўрнатилди. Давлат раҳбари деб парламент палаталари сайлаган президентни эълон қилди. Президент юқори ваколат эгаси бўлди.

Германияда ижро қилувчи ва қонун чиқарувчи органларнинг бир бўлаги императорнинг қўл остида бўлди. Энг юқори вакиллик органи Рейхстаг саналди. Унга депутатлар оммавий сайлов ҳуқуқи асосида сайланар эди. Парламентнинг қуйи палатаси тайёрлаган қонунлар юқори палаталар билан император тасдиқлаши учун берилар эди. У фақат ўзигагина ҳисобат берадиган иттифоқ министри-канцлерни тайинларди. Пруссияда лангтаг сайловида уч босқичли сайлов қонуни сақланди.

Италияда буржуазия монархияси ўрнатилди. Подшо ва парламент қонун чиқарувчи органни бошқарди. Парламент сенат ва вакиллик палатасига бўлинди. Подшо юқори лавозимдаги шахсларни тайинлаш ва лавозимдан бўшатиш шунингдек парламентни тарқатиб юбориш ҳуқуқига эга бўлди.

Юқори табақа вакилларининг сайлов ҳуқуқи жуда кам эди. Ижтимоий қарама-қаршиликларнинг кучайиши, оммавий қўзғолон-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Рейхстаг Германия Империяси

ларнинг ўсиши, кўпгина Ғарб давлатларининг бошқарувчилари сиёсий жараёнда сайлов ҳуқуқини кенгайтириш орқали демократиялаштиришга мажбур этди. XX асрнинг бошида ҳукумат тепасига янги авлод сиёсатчилари келди. Янги авлод сиёсатчилари ижтимоий муносабат бўйича ислоҳатлар тайёрлай бошлади. Буржуазия реформалари либерализм асосида юритилди, чунки индустриал жамият даврида либерализм етакчи кучга айлана бошлаган эди. Либерал жўналишдаги сиёсий арбоблари Францияда (Э. Комб, радикаллар), Италияда (Дж. Джолитти), Англияда (Д. Ллойд Джордж) ижтимоий муаммоларни камайтириш мақсадида бир оз реформаларни амалга оширди. Германияда либерализм кучсиз бўлганига қарамаслан ислоҳатларга эҳтиёжлик сеза бошлади ва ислоҳат асосида иш юритилди. Ислоҳатлар консерватив асосида олиб борилди. Уни амалга оширишда империя Канцлери Б. Фон Бюлов бошчилик қилди. Шарқда сиёсий ҳаётнинг замонавий турларининг ўрнатилиши.

XX асрнинг бошида янги сиёсий тизимининг шаклланиши билан Европада пайдо бўлган ҳамда шунинг асосида сиёсий тузилишларнинг модели қурилган миллий давлат ғояси энди бошқа континентларга тарқалиб, чин маънода дунёвий хусусиятига эга бўлди. Аксинча, ер шарининг айрим ҳудудларидаги давлатлар ҳудди Европадагидай бўла олмади. Улар тарихий ривожланиш натижасида эмас, фақат мустамлакачиликнинг оқибатлари сифатида, чегараларнинг асоссиз қурилиши, сиртдан мажбурлаб олиб келинган ўзгаришларнинг маҳаллий урф-одатлари билан ижтимоий тузилишилар қийинчилик билан юрди. XX аср давомида буларнинг барчаси ўз натижасини берди.

XX асрнинг бошига қадар дунёни ҳудудий тақсимлашнинг тугатилиш монополистик капитализмгача бўлган тузум империализмниг мустамлакачилик тузумига айланганини кўрсатди.

XX асрда имериализм мустамлакачилик тузумининг асосий фарқи унинг бутун дунёси қамраб олиши ҳамда жаҳон капиталистик хўжалигининг ажрамас бўлагига айланиш бўлди. Мустамлачилик сиёсати ўзини бошқариш бўйича тажрибаси бўлмаган аксинча

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

бошқа давлатлар бошқариш анъанавий усулини сақлаб қолишга ҳаракат қилган ярим мустамлака давлатларни ҳам қамраб қолди. Ярим мустамлака давлатларнинг оз қисмигина ўз мустақиллигини қоғоздагина сақлаб қолди. Ярим мустамлака давлатларнинг мустамлака давлатлардан фарқи жуда кам бўлди. Империализм шароитида қарам давлатни талон-тарож қилиш ҳамда ярим мустамлакаларни эса мустамлака давлатларга айлантириш сиёсатини амалга оширди.

XX асрнинг боши Шарқ давлатларнинг янги босқичга ўтиш даври бўлди. Бу давлатларда Европанинг кучли таъсири асосида ўзгаришлар бўлди. Аммо Шарқ давлатларида пайдо бўлган сиёсий жараённинг бориши Европача усулдан бироз фарқи бор эди. Европанинг таъсири Осиё-Африка ҳудудида замонавий сиёсий жараёни шаклланишнинг бирдан-бир сабаблари деб баҳолаш мумкин. Европа сиёсий жараёнининг бошланишига асос солди.

XIX-XX асрларнинг чегараси ва XX биринчи ярмида Шарқнинг сиёсий ҳаёти. Ғарбиё державаларнинг мустамлакачилик сиёсатининг дунёни тақсимлаш сиёсатини тўлиқ амалга ошириб, энди дунёни қайтадан тақсимлаш учун кураш бошланди. Дунёни қайта тақсимлаш учун олиб борилган уруш Шарқ давлатлари учун узоқ давом этган жангларга улашиб, натижаси қарам давлатларнинг моддий, ҳамда одам ресурсларининг чиқимига олиб келди.

Осиёнинг уйғониши. 1905 йилдан бошлаб Осиё давлатлари империалистлар орасидаги рақобат ва мустамлакачилик зулмнинг қурбони бўлишдан озод бўлиб эндиликда халқаро ҳуқуқ ва сиёсий курашнинг нишонига айланди ҳамда мустамлакачиликка қарши курашга чиқа бошлади. Шарқ давлатларининг бирортасида ҳам Европа усулидаги фуқаролик жамияти ва демократик идоралар бўлмади. Шунингдек, Шарқ давлатларининг сиёсий ҳаётига фуқаролик тушунчаси, патриотизм, миллат фахри, либерализм ва демократизм кириб кела бошлади.

XXасрнинг бошларида ушбу ўзгаришларнинг *биринчи* сабаби Шарқ давлатларига кенг тарқалган озодлик курашларининг бошланиши эди. Бу озодлик курашига, мустамлакачиликнинг оғир зардобини бошидан кечирган этник, диний, ижтимоий гуруҳлардан ташкил топган Шарқ жамияти фаол иштирок этди. *Иккинчи* сабаби — Шарқ халқлариниг сиёсат сифатида шаклланишда таъсир қилган миллий онгнинг уйғониши бўлди. *Учинчидан* метрополияларнинг сиёсий маданиятига ҳам таъсир қилди. XX асрнинг бошига қадар, қарам ҳамда мустамлака давлатларнинг барчаси метрополияларнинг, давлат идоралари,

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Усмоний империясида (1908-1909й) Ёш турклар инқилоби

уларнинг сиёсий ҳаёт анъаналари ва низомлари билан таниш бўлишган. Либерализм, парламентаризм, демократизм ғоялари, Шарқ давлатлар зиёлилари ватанпарварлик бурчини ҳис қилган сайин, мустамлакаларнинг сиёсий тажрибаларига қаршиликлиги кучая бошлади. Шунингдек, энг ишонувчан ва тез келишиб кетадиган юқори ижтимоий гуруҳлар томонидан, норозиликларга қаршилик кўрсатиш сезила бошлади. Бундай ҳолат ўз даврида низоларни келтириб чиқарди, миллий-озодлик ҳаракатининг радикал йўналиши тарафдорларининг кучайишига олиб келди.

XX асрда юқоридаги сабабларнинг барчаси, 1904-1905 йилларидаги рус-япон уруши ва 1905-1907 йиллардаги рус Инқилобининг келиб чиқишига сабаб бўлди. Сўнгги ҳодисалар таъсири билан 1905-1908 йиллардаги Эрон инқилоби, Усмоний империясида 1908-1909й Ёш турклар инқилоби, Хитойда 1911-1913 йиллар Синьхай инқилоби бўлиб ўтди. Бу Шарқдаги озодлик учун бўлган инқилоблар эди.

Билимингизнитекширинг!

1. Дунёни тақсимлаш қандай якунланди?
2. Ривожланган капиталистик давлатларнинг ҳукмронлик ғояси либерализм тўғрисида маълумот беринг.
3. “Осиёнинг уйғониши” деганни қандай тушунасиз?

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

4. Тўлдиринг:

а) 1911—1913 йиллари Хитойда... бўлди.

ə) Усмонийлар империясида Ёш турклар инқилоби... йиллари бўлди.

б) 1905—1908 йиллари Эронда... бўлди.

Жадвал билан ишлаш. Жадвални тўлдиринг. :Ижтимоий-сиёсий тараққиёт.

Европа давлатлари	Шарқ давлатлари

3-§. ИНДУСТРИАЛ ЖАМИЯТДАН АХБОРОТ ЖАМИЯТИГА ЎТИШ. ИЛМИЙ-ТЕХНИКА ПРОГРЕССИ

Индустриал жамиятнинг ривожланиши. Бугунги ахборот жамиятини шаклланиши бир неча ахборот инқилобларнинг натижасида юзага келди. Инсоният тараққиётининг ривожланиш жараёнида ахборотни ўзлаштириш ва ишлаб чиқаришда ҳаёт дастурида ва қадриятлари тизимида тубдан ўзгаришлар содир бўлди.

Ахборот жамияти дастлаб ёзув пайдо бўлган вақтда дунёга келди, кейин китоб нашр қилган даврига ўтди, учинчиси дунёга электрлаштиришнинг кириб келиши билан ривожланса, тўртинчиси компьютер даври бошланиши билан шаклланди. Ҳар бир босқичдан ўтган сайин ахборотнинг оқими тез ўсиб борганлиги сезилади. Интернетдан ахборотни фойдаланиш ҳаётнинг барча соҳаларини қамраб олди. Европа ва Шимолий Американиг капиталистик давлатларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишда самарали ўзгаришлар бўлди. Буюк Британиядан бошлаб бир нечта илғор капиталистик давлатларда "кўмир ва пўлат индустрияси" нинг даври ўтди, яъни индустриялаштиришнинг асоси сифатида оғир саноат тез ривожлана бошлади. Темир йўллар қурилиши авжига чиқа бошлади. Биринчи жаҳон уруши арафасида Шимолий Америкада бўш қолган ерларни мустамлакага айлантириш тугатилди. Капиталистик экономикаси ривожланишнинг асосий йўналиши илғор технологиялар ва янги техникалар жорий қилиш ҳисобланади. XX асрнинг бошидан иккинчи саноат инқилоби бошланиб кетди. Ҳозирги за-

Бу дарсда:

- индустриал жамиятнинг ривожланиши;
- XX асрнинг бошидаги илмий техника ривожланишнинг муҳим йўналишлари;
- иккинчи саноат инқилоби;
- фан ва техниканиг ривожланиши ҳақида маълумот оламиз;

Таянч сўзлар

индустриал тараққиёт, фанаро алоқалар, биофизика, геофизика, электрохи мия, фотохимия, биохимия ва химиявий фармакология, техника ва технология иккинчи саноат инқилоби.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

моннинг асосий белгилари сифатида трансконтенанталь темир йўллар билан равон йўллар, океандаги буғ билан юрадиган кемалар, электр ва дизель моторлари, автомобиллар ва самолётлар, телефон ҳамда радио пайдо бўлди.

Аниқланг!

Европа ва Шимолий Америкадаги капиталистик давлатларнинг ижтимоий -иқтисодий ривожланишида қандай самарали ўзгаришлар бўлиб ўтди.

Европа давлатларининг кўпчилигида ҳусусий касб билан шуғулланувчи фуқароларнинг яримидан ортиғи қишлоқ хўжалиги соҳасида меҳнат қилишган. Шарқ давлатлари ва лотин Америкасининг бир қанча давлатларида эса ҳали ҳам индустириялаштириш жараёни бошланмаган эди. Шунингдек дунёнинг кўпгина давлатлари ва ҳалқларнинг олдида XX асрнинг бошидан бошлаб зўр мажбурият — "янгиланишга бурилиш" ёки модернизацияни ривожлантириш вазифаси юклатилди.

Эсда сақланг!

Хусусий тадбиркор - Ҳаёти давомида алоҳида фойда топишни билган одамлар гуруҳи.

XX асрнинг бошида технология соҳасида саводли давлатлар қаторига бир нечта илғор давлатлар — Буюк Британия, Германия, АҚШ, Франция ва Бельгияни мисол сифатида келтиришга бўлади. Индустрлаштиришнинг тезлаштирилган йўлига шу 10 йилликларда Швеция, Италия, Россия, Австро-Венгрия, Канада, Япония каби давлатлар қўшилди. Германия индустриялаштиришнинг охирги йилларида шу қаторга қўшилиб улгурди. Бу, айниқса, химия саноати ва электрэнергетика каби илғор тармоқларни ривожлантиришда энг йирик заводлар солиш ва молия идоралари, банкларни тўплашда зўр муваффақият эришди.

Кўпгина индустриал давлатларнинг ижтимоий тармоқларида ислоҳатларнинг юритилиши, билим бериш маҳкамалари ва соғлиқни сақлаш соҳаларини ривожлантиришда меҳнат унумдорлигини, рақобат бардошлигини орттириш, ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишга шарт шароит яратилди.

Шунингдек, ижтимоий қарама-қаршиликни кучайишига олиб келди. Шундай реформаларнинг асосчиси Германия давлати бўлди. Барча индустриал давлатлар билим соҳасига, фанга, соғлиқни сақлашга катта миқдорда пул сарфлай бошлади. Биринчи Жаҳон уруши арафасида Ғарбнинг илғор давлатларида катта ёшдаги

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

аҳолининг 9/10 фойизи саводли, билим беришнинг ўртача даражаси саккиз йил бўлди.

Ўйланинг!

Индустриялашган давлатлар билим соҳасига сарфланадиган пул миқдорини нима сабабдан орттирди.

XX асрнинг бошида ривожланган капиталистик давлатларда жамият ва ишлаб чиқариш жараёнида миллий бойликда сифатли ўзгаришлар амалга оширилди.

Дунётаниш илми соҳасидаги инқилоблар. XX асрда фаннинг ривожланиши жамиятни ривожлантирувчи кучли омилга айланди.

XIX асрнинг иккинчи ярмидаёқ фаннинг ривожи инсон меҳнати, фаолиятини енгиллаштириб, меҳнат унумдорлигини ошириш имконини яратди. Швед муҳандаси Г. Лаваль буғ турбиналарининг тузилишини таклиф қилди. Немис ихтирочилари Г. Даймлер ва К. Бенц суюқ ва ичдан ёнадиган ёқилғи орқали ҳаракат қиладиган қурилма яратди.

Америкалик ихтирочи А. Белл телефон аппаратининг илк патентига эга бўлди. Рус олими А. С. Попов радиони ихтиро қилди.

XIX асрнинг охирги ўн йилликлари XX асрни бошларида физика фани соҳасида туб ўзгаришлар рўй берди. Моддаларнинг тузилиши, макон ва замон тўғрисида тушунчалар ўзгартирилди. Радиоактив парчаланиш, нисбий назариялар ихтиро қилинди, квант назариясига асос солинди. XIX асрнинг охирларида эр-хотин Пьер Кюри ва Мария Складовская Кюри уран ва торийнинг радиоактивлигини кашф қилди. Улар кўпгина тажрибалардан кейин янги радиоактив элементлар-полоний ва радийни ва улар билан боғлиқ радио-

Кемалар билан трансконтинентал темирйўллар — Янги замондаги индустриализация бошланишининг белгилари

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

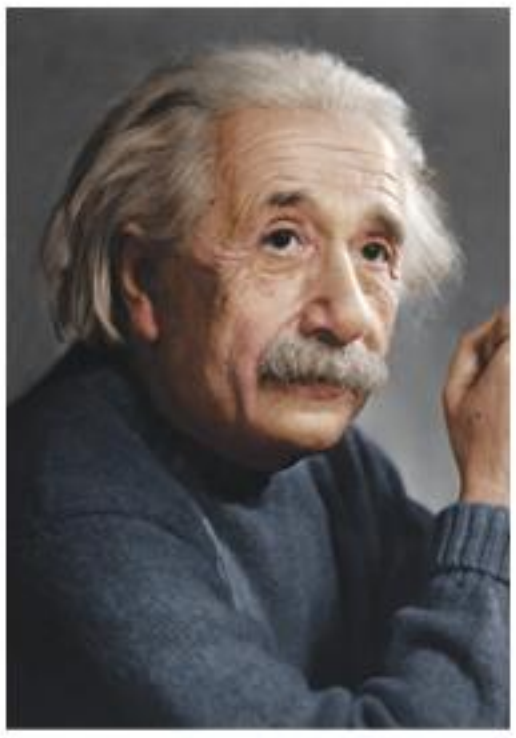
А. Энштейн

актив парчаланишдаги ўзгаришларни яратди. Инглиз физиги Эрнест Резерфорд радиоактив элементларнинг парчаланиш даврида учта нур тури: альфа — нурлар (ўнг зарядлаган зарралар), бета — нурлар (электронлар), гамма — нурлар(электромагнит нурланиш) ажралиб чиқишини аниқлади. Резерфорд ўз тажрибалари асосида атрофида тескари зарядлаган электронлар айланадиган ўнг зарядлаган ядродан иборат атом модели (ядровий ёки планеталар модели) ни таклиф қилди.

Немис физиги Альберт Энштэйн (1870—1955 йй.) махсус нисбийлик назариясини яратди. Олим ҳеч қандай моддий жисм ёруғликдан тез ҳаракат қилмайди, яъни 300 минг км\соат юқори тезликда ҳаракат қила олмайди деган ҳулосага келди. Шунинг натижасида у модда массаси унинг ҳаракат тезлигига боғлиқ деган хулосига келади. Олим И. Ньютон замонидан буён айтилаётган барча жисмлар бир-бирига тортилавермайди, атрофидаги маконни ва замонни забт этади, деган тахминларни илгари сурди. Эйнштейнннинг назариясига кўра, моддалар ҳаракат қилганда, уларинг ҳажми эмас, вақтигина ўзгаради. Макон ва замон материянинг ҳаракатидаги боғлиқ ва бир-бири билан чамбарчас алоқадор. Физика, айниқса, ядровий физика соҳасидаги тадқиқотлар натижасида атом даражасида энергия узлуксиз оқмасдан, узилган ҳолда ҳаракат қилиши маълум бўлди.

М. Планк (1858—1947 йй.) узилган энергия ҳаракатини квант (узук) деб атади.

Фундаментал ва тармоқли фанларнинг ривожланиши. Материянинг қурилиши ҳақида янгилиликлар фан оралиқ илм-фанларнинг пайдо бўлишига сабабчи бўлди. Атом қурилиш ҳақида электронли теория рус олими Д. И. Менделеев очган химиявий элементларнинг қонунига янгича янги дунёқарашни талаб қилди. Даврий системасидаги элементнинг тартиб номери химиявийгина эмас, шунингдек бирга физикавий мазмунга эга эканлиги аниқ равшан бўлди. Сабаби у дуч келган атомнинг сиртқи қаватидаги электронлар сонига мос келади. Физика ва химия орасидаги яқин муносабат физика-химиявий каби фанларнинг пайдо бўлишига олиб келди. У фан химиявий реакциялар пайтидаги физикавий ҳодисаларни тадқиқод ишларини олиб борди. Тез суратлар билан электрохимия, фотохимия, биохимия ва химёвий фармакология ривожлана бошланди. Биология фаннинг ютуқлари медицинада катта ўзгаришга олиб келди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Донишманд олим, француз бактериологи Л. Пастернинг тадқиқодларини давом эттирди, Парижда биринчи марта бир қанча касалликлардан — Сибирь ярасидан, товуқ эпидемияси ва қутиришдан сақланадиган дорилар ишлаб чиқарилди. Немис микробиологи Р. Кох ва унинг шогирдлари қурт касаллигининг, вабо, дифтерия касалликларни келтириб чиқарувчи омилларни топди ва уни даволайдиган дориларни ишлаб чиқарди. Химия соҳасидаги ютуқлар натижасида медицина янги дори-дармонлар билан тўлдирилди. Шифокорларнинг дори заҳираларида ҳозирги кунда бизга кенг тарқалган маълум бўлган аспирин, пирамидон ва бошқа дори-дармонлар бўлди. Турли давлатларнинг шифокорлари санитария ва гигиенанинг асосларини, касалликнинг олдини олиш учун эслатиш чораларини ишлаб чиқади.

М. Кюри

Янги техника ва илғор технологиялар. Илмий ғояларнинг ютуқлари орқали янги техника ва илмий технологияларнинг тез суратлар билан ривожланишига йўл очилди. Электрэнергетика, машина ишлаб чиқариш, металлургия, тоғ-кон иши, химия саноати ва транспорт олдинги қаторга чиқди. Америкалик ишбилармон механик Генри Форд автомобилларнинг бир нечта турини ишлаб чиқариб уни тажрибада синовдан ўтказди. 1908 йили у таниқли "Форд-Т" моделига айланган тармоқли ишлаб чиқаришни ишга қўшди. XX асрнинг бошида автомобиллардан ташқари бошқа техника соҳасида ютуқларга эришилди: А. Г. Белл ихтиро қилган телефон тез-тез ўзгариб борди. А. С. Попов ва Г. Маркониннинг радиоқабул қилувчи, Т. А. Эдисоннинг фонограф, ака-ука кинематограф Люмьерларнинг ихтиролари қўлланила бошлади. Шаҳарларни, турар жойларни ҳамда саноат корхоналарни ёритиш муҳим янгилик бўлди. Германияда биринчи трамвай йўли ишга тушди. Лондонда, Нью-Йоркда, Будапешт, Парижда ва яна бошқа шаҳарларда ер ости темир йўли метро пайдо бўлди. Биринчи жаҳон уруши арафасида автомат-винтовкаларнинг бир неча тури ясалди. Автоматлаштириш жараёни артиллерияда ҳам қўланилди, ярим автомат қуролларни дастлабки намуналари пайдо бўла бошлади. Францияда, Англияда, Россияда Австро-Венгрияда дастлабки бронланган йўл танламайдиган занжирли машина — танкларнинг лойиҳалари ясалди. Пулеметлар ва кичик калибрли

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

“Форт-Т” модели

замбараклар билан жиҳозланан дўнгалакли брон автомобиллар кенг тарқала бошлади. Ҳарбий авиация ҳам ўзининг дастлабки қадамини ташлади. Дастлабки самолетлар ҳарбий соҳада фойдаланилади деб режалаштирган, кейин уларга замбараклар жойлаштириб бомба ташлаш учун фойдалана бошлади. 1905—1906 йиллари Англияда денгиздаги қурол-яроғдан фойдаланиш жараёни натижасида дастлабки ҳарбий денгиз кемаси қурилди. Уни “Дредноут” (“Жасур”) деб атади. Германияда, АҚШ ҳамда Россияда кўп ўтмай шундай кемалар ясалди. Англиянинг денгиз саноатини йўқ қилиш мақсадида Германия сув ости кемаларини ясашди. Сув устида бўлган вақтида дизелдан фойдаланди. Бу кемалар сув остида аккумуляторлардан қувват оладиган батареялар билан ҳаракатланди. Фан ва техника тез ривожланган индустриал давлатларда аввало тараққиётнинг янги даври бошланди. Аммо бу жараён қуролланишнинг кучайишини, инсониятни қирилиб кетишнинг янги усулларини келтириб чиқарди.

Билимингизнитекширинг:

1. XX асрнинг фундаментал ва тармоқли фанлардаги асосий янгиликларни айтинг. Уларнинг ҳаётда қўлланишининг муҳимлиги нимада эди?
2. XX асрнинг бошидаги техника ва технологиялар соҳасидаги янгиликларни айтинг. Уларни ишлаб чиқаришда фойдаланиш қандай амалга оширилди?
3. Аралаш фан соҳалари — биохимия, геофизика ҳамда бошқалари қандай пайдо бўлди?
4. Индустриал жамиятнинг материал-техник базасининг ўзгаришини иккинчи саноат инқилоби деб аташга бўладими?

Мунозара: XX асрнинг бошида дунё қўлга киритган илмий-техника прогрессининг иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий оқибатлари қандай бўлиши мумкин эди?

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

4-§. XX АСРНИНГ БИРИНЧИ ЯРМИДА ФАН ВА МАДАНИЯТ ТАРАҚҚИЁТИ

Техникавий прогресс ва ижтимоий онгдаги ўзгаришлар. XIX асрнинг охири XX асрнинг бошларида Европа ва Америка давлатларида катта ўзгаришлар рўй берди. Табиатдаги инқилоб янги индустриал давр дунётанишдаги классик тизимнинг кризисга учраган ҳаёт тарзини қайта кўриб чиқишни ва мазмуни тўғрисида қайғуришга туртки бўлди. Шу замоннинг философик фикр алмашишларда бир бирига қарамақарши таълимотлар ва ғоялар орасида тортишувлар бошланиб кетди. Америкача прагматизм, ҳақиқий ҳаётдан узоқ турган абстракт хусусиятдаги аввалги философияни айблаш орқали ҳақиқий ҳаётда учрайдиган практик масалаларни ечиш билан шуғулланишга чақирди. Немис философлари А. Шопенгауэр ва Ф. Ницше асос солган "Ҳаёт философии"тарафдорлари, рационализмга қарши чиқди. Ницше христиан ва рационализмни синовдан ўтказишга асосий эътиборни қаратиб булар "ҳаёт эркинлигининг эзувчиси" деб ҳисоблади. У ушбу зулм инсоннинг "Ҳаётий куч- қувватни" йўқотиш орқали, "меҳрибонлик билан зулмнинг сиртида" турган "олий инсон" бўлиши учун йўл очиш керак деди. Ницшенинг бундай фикрлари и зулмни, зўравонликни оқлайдиган инсоният тараққиётининг миллий қадриятларига нуқсон келтирувчи фикр сифатида одил баҳоланди. Шунингдек Ницше асарларида тасвирий саънат, алоҳида бадиий тасвир усули сирлилиги ўзига хос бўлиб XX асрнинг бошидаги ижодкор зиёлиларнинг эътиборини ўзига жалб қилди. Кўпгина фан, маданият ва фан арбобларига француз философи А. Бергсоннинг интуиция тўғрисидаги ўй-фикрлари зўр таъсир қилди. У интуиция орқали ижодкор одамлар, ҳар бир

Бугунги дарсда:

- жамиятнинг маданий ҳаётининг ривожланиши;
- санъатва адабиётдамаданий ривожланишидаги йўналишлар;
- янги концепциялар ва илмий янгиликлар;
- мистиканинг, оккультизмнинг тарқалиши, эзотерика, шарқий, диний билим, урор-одат ҳақида биладиган бўламиз.

Таянч сўзлар:

неоромантизм, модерн, символизм, реализм, авангардизм, экспрессионизм, импрессионизм, ижтимоий давринизм оқими.

А.Шопенгауер

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

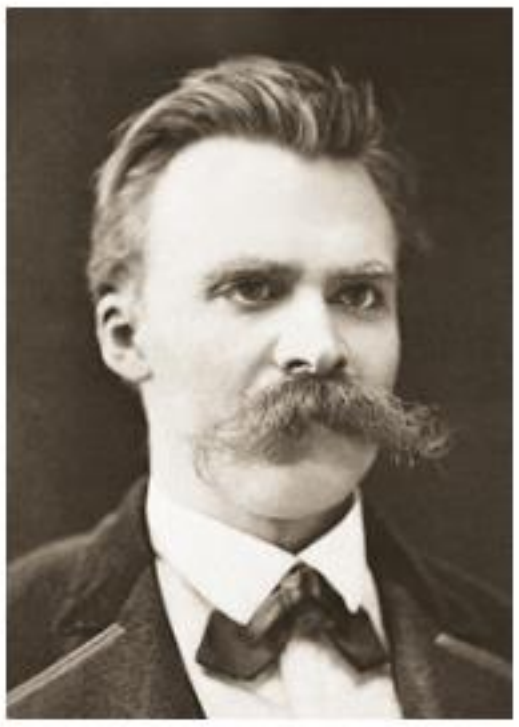

Ф.Ницше

нарсанинг ҳақиқий маъносини англай олади деди. Австриялик олим З. Фрейд асос солган, психо-таҳлил тўғрисидаги илмнинг ҳам таъсири кучли бўлди. Вақт ўтиши билан психо-таҳлил философия-яга, тарихга, диншуносликка, маданият ва санъ-атни тадқиқот қилишда ҳам тарқала бошлайди. XIX асрнинг охири — XX асрнинг бошида Европа давлатлари ва АҚШ да жамиятнинг барча томон-ларини ўрганадиган фан ижтимоийшунослик ри-вожлана бошлади.. Кўпгина давлатларда ижтимоий дарвинизм илми яққол танила бошлади. Бу илм орқали жамиятнинг умр суриши ва ривожланиши табиатдаги биологик қонуниятларга боғлиқлиги сезилади. Ижтимоий фанларнинг янада ривожла-ниши ижтимоий дарвинизмнинг чекланганлигига барҳам беришга ўз ҳиссасини қўшди. Янги пайдо бўлган оқимлар қадимги даврнинг ўтиш даври-даги ўзгаришларга лоқайдлиги яққол сезилади ҳамда жамиятнинг мистиканинг, оккультизмнинг, эзотериканинг, шунингдек шарқ динларининг обрўйини орттиради.

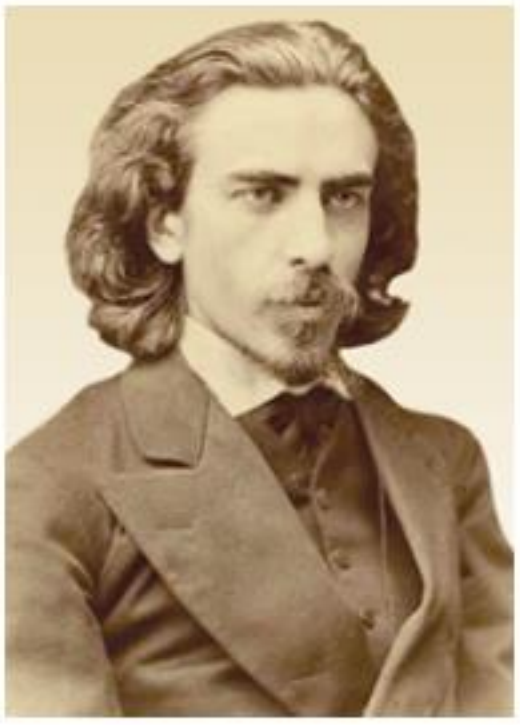

В.Соловьев

Бу қизиқарли!

Эзотерика (грек. ички") —сир, яширин, фақат махсус ту-шунча бўлиб (диний урф-одатлар,билимлар ва бошқалар.) га таалуқли.

А.Блок

Неоромантизм. Модерн услуби. Санъат ва адабиётнинг кўпгина арбоблари ўз асарларида санъатдаги янги бир йўналишни ғоявий янги-ликларни ўйлай бошлади Шунинг учун бади-ий ижодни тан олишнинг асосий қуроли деб ҳисоблади. Асрнинг бошида неоромантизм, яъни одамзоднинг ўтмишдаги маданий меросини қайта тиклаш ва янгиси билан солиштиришга ҳаракат қилган йўналиш пайдо бўлди. Неоромантизм жараёнида бадиий символизм ривожланди. XIX асрнинг 60—70-йилларида Францияда пайдо бўлган (Ш. Бодлер, П. Варлен, С. Маларме ва бошқалар.) символизм санъатнинг бошқа турларига яъни театр, бадиий тасвир мусиқа йўналишларига эъти-бор берилди. Символ Эстетик символизмга-аниқлик билан сирли-ликнинг, ижтимоий ва якка аниқлик билан боғланши, афсоналарга

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

кўнгил бўлиш, ғаройиб янгиликларни топиш ва ўзгача фикрлашга киритилди. Ундаги асосий нарса мангу аёл нозиклигига сиғиниш символи ва юқори даражада ривожланишнинг ердаги акси ҳисобланди. Россияда бу ижодий оқимнинг вакиллари ёзувчилар ва шоирлар. В. С. Соловьев, А. А. Блок, В. Я. Брюсов, А. Белий, Л. Н. Андреев, композитор А. Н. Скрябин ва бошқалар. Тасвирий санъатда символизм *модерн* стили пластикалик қуроллар орқали амалга оширилди (Модерн стили — франц. янги, замонавий)деган маънони билдиради. Модерн стили пластикалик санъатнинг турли формаларини бириктирди. Ҳаммабоп эстетикалик намуналарини ўз ичига олади. Нечоғлик тайёр бўлган синтетикалик моделни қуриш услуби архитектурада яққол кўриниш топди. Архитекторлар ҳаммабоп ижодкор касб эгаси ҳисобланади. Улар ўз ижодларида бошидан-охиригача лойиҳа тузишдан бошлаб унинг архитектура-безатиш интерьерига қадар ўзлари якун ясайди.

Макс Линдер

Театр санъатида алоҳида эътиборни саҳна маданиятига қаратди. Бадиий-санъат декорация костюмларнинг алоҳида эскизлари, хореография ва саҳнадаги ҳаракатлар ва актёрларнинг маҳоратига завқ берадиган ажралмас дунёлар деб ҳисоблади. Мусиқа маданиятидаги неоромантизмда асосий ўринни Р. Вагнер эгаллади. Кейинчалик синтетикали санъатни ўрганиш ишлари билан А. Н. Скрябин шуғулланди.

Чарли Чаплин

XX асрнинг бошида синтетикали санъатда киноматеграфия алоҳида обрўга эга бўлди. Аср бошидаги кино юлдузлар-Макс Линдер, Чарли Чаплин, Андре Дид дунёга машҳур бўлишди. “Буюк соқов” фильми имо-ишоранинг юз ҳаракатининг ажойиб қобилияти, саҳна безагининг мос келиши алоҳида ҳазиллар ва аниқ белгилар билан кўрсатишнинг фойдалилиги талаб этилди. Кино оммавий санъат турига айланди.

Андре Дид

Санъатдаги янги ижодий оқимлар. Шу даврнинг бошида импрессионизм (француз impression — эффект)чуқур кризисни бошидан ўтказди. Француз рассоми Поль Сезанн табиат билан макон импрес-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Рабиндранат Тагор

сионистик қабул қилиш доирасидан чиқиб постимпрессионизмига асос солган. Постимпрессионизм янги ижодий оқимларга йўл очди, улар аниқ нарсаларнинг маъносини очиш билан бирга, одамнинг ички дунёси, хулқ атворини ўрганишга ҳаракат қилишди. Улар тасвирий санъат, ҳайкалтарошлик, адабиёт ва театр санъатининг ривожланишида янги давр бошланганини ошкор қилишди. Шу оқимнинг вакиллари ўзларини янги авангард санъатининг тарафдорларимиз деб эълон қилгандан кейин оқимнинг бу тури *авангардизм* деб номланиб кеди.

Авангард тасвирий санъатининг ривожланишига кубизм зўр таъсир килди. Бу оқимнинг асосчилари француз рассомлари- П. Пикассо, М. Дюшан ва Ж. Брак ҳисобланди. Кубислар кўп қиррали дунёнинг янги турларини яратди, геометрияли ҳусусиятда тасвирлаш орқали оламнинг кўзга кўринмайдиган сирларини тасвирлай билишди. Шунингдек кубистлар нишоннинг қандайдир марказини очишга ҳаракат қилиб унинг ички мазмунини кўрсатишга ҳаракат қилди. Пикассонинг "Скрипка"номли асари шу бадиий йўналишнинг усули ва стили бўйича яққол мисол бўла олади. Европа маданиятининг "пишиб етилганлиги", унинг қадимги архаикалик маданиятга Шарқнинг маданий меросларига яқинлашиш учун ҳаракат қилганлиги яққол мисол бўла олади. Хитой, Ҳиндистон, Япония, Африка давлатларининг маданий меросларі дастлабки жамоа санъати шунингдек ўзларининг миллий меросларига (иконалар, готика, лубок) кўнгил бўла бошлади. Халқ ижоди ва оддийликка эътибор берганлар йўналишида яққол сезилди.

Хитой, Ҳиндистон, Миср маданияти форс Эрон миниатюралари, Африка скульптуралари, япон графикалари, мексикалик ацтеклар, Полинезия халқлари санъатинингг таъсири Европа билан Американинг буюк рассомлари ёзувчилари ва шоирларнинг асарларида ўз аксини топган. 1913йили ҳинд ёзувчиси ва мутафаккири Рабиндранат Тагорга Нобель мукофотининг берилиши шарқ тараққиётини тан олишнинг бир далилидир. Германиядаги янги оқимлар ичида экспрессионизм ўзига хослиги билан кўзга тушди. Бу оқишнинг фаолиятида бехосдан пайдо бўлган кайфият сезилади, экспрессионизм йўналиши ҳар қандай нарсанинг "ички моҳияти"ни очиб кўрсатишига интилди. Шу оқимнинг вакили австриялик езувчи Ф. Кафка ўзининг илк асарларини езди.

Адабиёт ривожланишининг афзалликларли. Танқидий реализм. XX асрнинг бошида адабиёт ва санъат намояндалари ижодий ишлар билан бирга ҳаётдаги ижтимоий тенгсизликлар, қийинчиликлар, зид-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

диятларга ҳам қайғуришди. Ижтимоий портлашларнинг яқинлашиб қолиши билан хавф-хатарларнинг яқинлашгани сезила бошлаган эди. Кўпгина адабиётчиларда пессимизм ва лоқайдлик устун бўлди. Ушбу вазият уларнинг ижодларида ҳам сезилиб қолди. Уларнинг асарларида ижтимоий тузумнинг адолатсизлиги, одамлар орасидаги зиддиятлар, буржуазиянинг ижодкорларга нисбатан адолатсизлик сиёсати ҳам ёритилди. Ёзувчилар ва драматурглар шу даврда танқидий реализмнинг ажойиб намуналарини яратишди. Француз ёзувчиси Р. Роллан таниқли рассомлар ва композиторлар тўғрисида "Қаҳрамонликка тўла ҳаёт" номли биографиялик асарлар тўпламини ёзиб тугатди. Китобда Л. Бетховеннинг, Микеланджелонинг, Л. Н. Толстойнинг биографиялари ёзилди. "Жан Кристоф" номли кўп томли асарда ижодкор инсоннинг психологияси ҳамда ҳаётнинг қанчалик мураккаблиги баён қилди. Яна бир француз ёзувчиси А. Франс ўзининг роман-памфлетларида зўравонликни, урушни революцион диктатурани диний фанатизмни шунингдек, буржуазиянинг икки юзламачилигини фош қилди. Шунинг билан бирга Франснинг асарлари инсонпарварлик ва табиатни севиш, гўзаликка интилишдан иборат эди. Драматургия соҳасида янгиланиш жараёни бошланди. Инглиз ёзувчиси Б. Шоу шу вақтларда драматургияни идеялар ва бадиий аллеядан олиб чиқиш учун кўп меҳнат қилди. Драматургия соҳасида норвегиялик драматург Г. Ибсен ва рус ёзувчиси А. П. Чеховлар янгилик яратувчилар бўлишди. Улар ўз асарларида драмаларнинг муаммоларини ёритишди. Немис ёзувчиси Т. Манн, инглиз ёзувчиси Г. Уэллс, америкалик ёзувчилар Ф. Норрис, Ж. Лондон, Т. Драйзер ва бошқаларнинг асарлари танқидий реализмнинг бадиий намуналари бўлди.

Билимингизнитекширинг:

1. XX асрнинг бошидаги техникавий прогресс инсоннинг фикрлашига ва онгига қандай таъсир қилди ?
2. XX асрнинг биринчи ярмидаги Ғарбий давлатларнинг ижтимоий ўй фикрлари таҳлил қилинг.
3. Модернизм, импрессионизм, авангардизмнинг таниқли вакилларини айтинг.
4. Таниқли драматурглар ва уларнинг асарларини айтинг. Уларнинг асарларида қандай янгиликларни кўрдингиз?

Жадвал билан ишлаш. Жадвални тўлдиринг :XXасрнинг биринчи ярмидаги маданият ва ижтимоий ўй фикрнинг ривожланишидаги ютуқлар.

Маданият ва ижтимоий ўйнинг тармоқлари.	Авторлар ва уларнинг очган янгиликлари.	Янгиликларнинг хусусиятлари.	Натижалар ва мазмуни.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

БИРИНЧИ ЖАҲОН УРУШИ САБАБЛАРИ ВА ОҚИБАТЛАРИ

5-§. ИЛҒОР КАПИТАЛИСТИК ДАВЛАТЛАР ОРАСИДАГИ ҚАРАМА-ҚАРШИЛИКЛАР. БИРИНЧИ ЖАҲОН УРУШИНИНГ САБАБЛАРИ

Бу дарсда:

- инглиз герман қаршиликлари — халқаро муносабатлардаги асосий қарама-қаршиликлар
- "эски" ва "янги" буюк державаларнинг халқаро манфаатлари. Ҳудудларни бўлиш ва узоқ Шарқдаги қарам мустамлакаларниқайта тақсимлаш
- Жанубий Африкада иттифоқнинг қурилиши
- Европа ва дунёни икки ҳарбий-сиёсий иттифоқлар тақсимлай бошлаши ва унинг жаҳон урушига таъсири ҳақида билиб оламиз.

Таянч сўзлар

инглиз герман қаршиликлари, маҳаллий урушлар, ультиматум

Германия дунёни тақсимлашда ўзини четда қолгандай сезиб, гоҳида Буюк Британия ва Франциягa қарши иттифоқ қуришга ҳаракат қилса, гоҳида бошқа давлатлар билан Буюк Британия континентдан четлатишга ва ушбу ҳаракатларини бир вақтнинг ўзида олиб борди. Аммо, Англия французлар билан яхши муносабат ўрнатди ва француз манфаатларини Россия ҳам қўллади. Натижада, Европанинг ўртасида қолган Германия учун Австро-Венгрия ва Италия билан иттифоқлашувдан бошқа чора қолмади. Шунинг билан Учлик иттифоқи дунёга келган ва кейинроқ уни Тўртлик иттифоқи деб ҳам аташган.

Германия ва Австро-Венгрия иттифоқига 1914 йили Туркиянинг, 1915 йили Болгариянинг қўшилишига боғлиқ бўлган бурунги 1879—1882 йиллари Учлик иттифоқнинг шаклланиши Тўртлик иттифоқи деб айта бошлашди. Уларни Марказий державалар деб ҳам аташган.

XX асрнинг бошида халқаро муносабатлар чигаллаша бошлади.

Халқаро саҳнада Бирлашган Германия ва Италия туфайли янги кучлар пайдо бўлди. Уларнинг Англия, Франция, Россия, Австро-Венгрия ва яна бошқа империалист мамлакатлар билан низоларга келиши аниқ эди. Осиёда олдинги ўринга Японияниг чиқиши Россия, Англия, Германия, Франция ва АҚШнинг манфаатларига қаршилигини келиб чиқарди. Низоларнинг ўртасида Усмон импе-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

рияси қолди, у Шимолий Африка, Яқин Шарқ, Жанубий-Шарқий Европада жуда катта ҳудудни эганлаганлиги учун эса шу ерларни ўзаро тақсимлаш учун кураш бошланди.

Шимолий Африка, Яқин Шарқ, Жанубий-Шарқий Европада жуда катта ҳудудни эганлаганлиги учун эса шу ерларни ўзаро тақсимлаш учун кураш бошланди.

Испан-Америка уруши вақтидаги америкалик эркчилар Кубада. 1898 й.

XIX асрнинг охири — XX асрнинг бошида дастлабки империалистлар ўртасидаги тўқнашувлар келажакдаги жаҳон урушининг бошланиши бўлди. АҚШ нинг 1898 йилаги испан-американ урушлари картина натижасида Испанияни устидан ғалаба қозониши унга Лотин Америкасининг жанубини, Яқин Шарқ билан Жанубий-Шарқий Осиё ҳудудларини босқинчиликка учрашига йўл очиб берди.

Дунёни қайта бўлиш йўлидаги яна бир уруш Африканинг жанубидаги икки бур республикаларига (Трансвааль ва Оранжева) Англиянинг уруш очиши билан боғлиқ бўлди. 1899–1902 йиллардаги инглиз-бур урушида бурлар мағлубиятга учради. Уларнинг республикалари Британия мустамлакаларига қўшилди. Инглизлар билан оқ бурлар ўртасидаги келишув (маҳаллий аҳоли учун бу иккитаси ҳам мустамлакачилар эди) 1910 йил ўзини-ўзи бошқарадиган доминион тузилишидаги Жанубий Африка иттифоқининг қурилиши билан якунланди.

1904–1905 йиллардаги рус-япон уруши. Яқин Шарқдаги ҳудудлар билан таъсир этиладиган ҳудудларни қайта бўлиш учун бўлди. Натижасида Япония ўзининг Жанубий Маньчжуриядаги таъсирини кучайтирди ва олдиндаги 1910 йил Кореяни аннекциялаш билан Хитойдаги, Жанубий-Шарқий Осиёдаги босқинчилигини давом эттиришга асос яратиб олди. АҚШга мана шунинг натижасида кучли рақиб пайдо бўлди.

Инглиз-бур урушлари даврида герман раҳбарлари II Вильгельмнинг “Бизнинг келажагимиз денгизда” деган шиорини амалга оширишнинг янги режасини ишлаб чиқди. 1900 йил июнда, урушнинг айни қизиган вақтида, рейхстаг денгиздаги қуролланишни кучайтиришнинг янги дастурини тасдиқлади. Бу Англияни янги ҳарбий кемалар қуришга мажбурлади.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

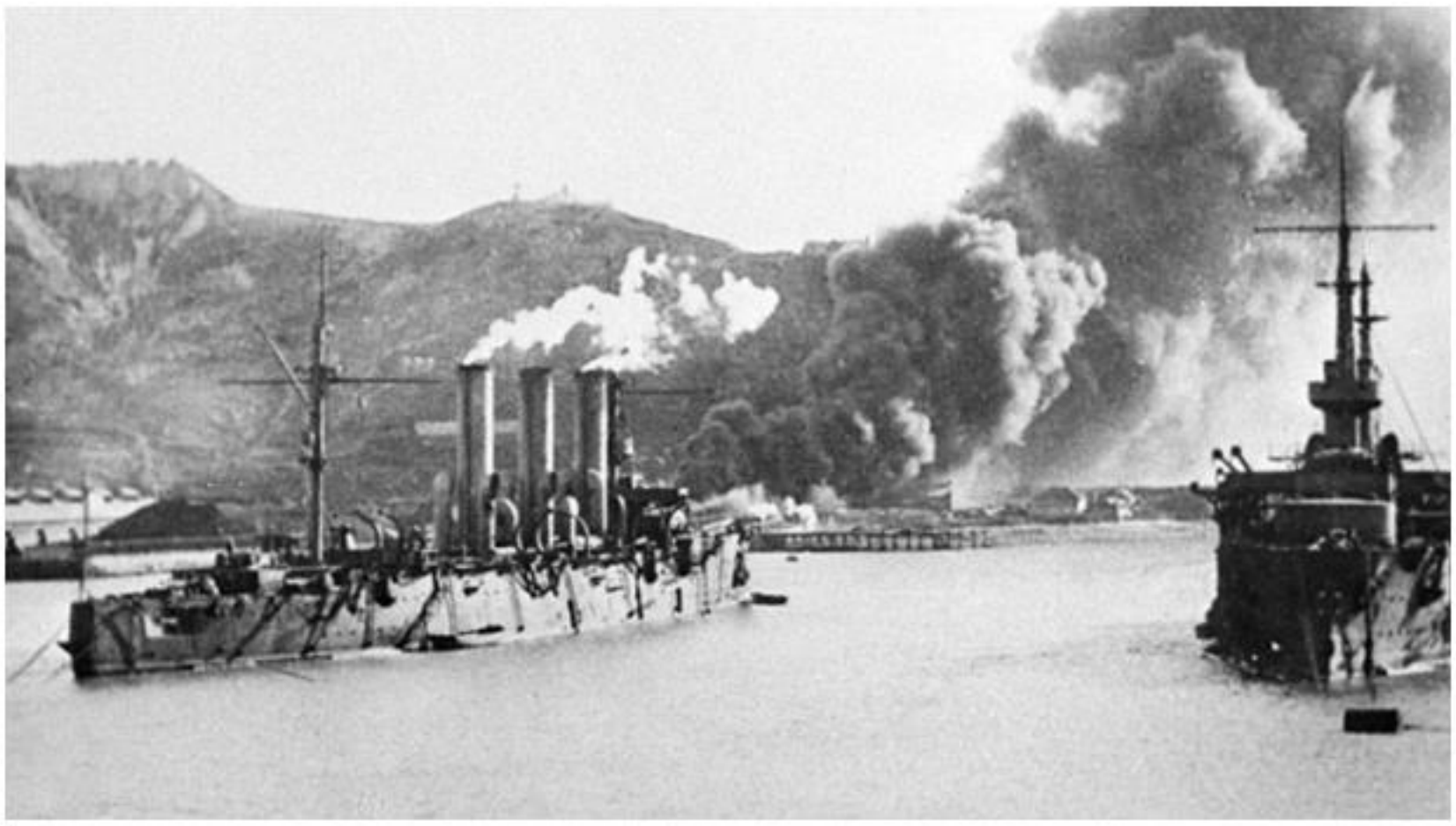

1904–1905 йиллардаги рус-япон уруши. Порт Артурдаги жанглар

Инглиз-герман рақобатининг чигаллашиши Англиянинг Европадаги ташқи сиёсатига ўзгартиришлар киритди. 1904 йилда эса Буюк Британия билан Франкия шартномага қўл қўйиб, у Антанта (франц. Entente-келишув) деган номга эга бўлди. Шартноманинг сирли протоколларида Буюк Британия билан Франция ўзаро таъсир этувчи ҳудудларини белгилади. Мана шу шартнома бўйича Франция Судан билан Мисрдан бош тортди. Англия бўлса французларнинг Марокашга таъсирини қўллаб- қувватлади.

Шартномада Германияга қарши ҳеч қандай сўз айтилмади, бироқ уни қайта бўлишишга чақирмагани билан, амалда шартнома аниқ мана шу давлатга қарши эканлигини кўрсатди. Шундай қилиб, Европада Учлар иттифоқига қарши сиёсий блок дунёга келди.

Русларнинг Япония билан олиб бораётган урушига молия кераклигини эслаган ва мана шу вазиятни унумли фойдаланмоқчи бўлган Германия Россия билан иттифоқ қуришнинг йўлларини изслай бошлади.

1906 йилнинг бошида Англия билан Франция ўртасидаги сирли эсдалик қўлёзмаларида уларнинг ҳарбий иттифоқдошлигини далиллаб, Германия билан уруш бўлган шароитда, Францияга инглиз дивизияларини жойлаштириш шартлари кўрилди. Бу вақтда француз-рус муносабатлари мустаҳкамланиб, ҳарбий аҳилликлари кучайган эди.

Германиянинг асосий мақсади Россия билан Англиянинг иттифоқдош бўлишига йўл қўймаслик ва рус-француз каолициясини заифлаштириш эди.

Яқин Шарқда рус-япон уруши давом этди. Россия ҳарбий у рушда мағлубиятга учраб, заифлашди. Шундай қилиб Германиянинг бир 29 рақиби хавфли душман бўлишдан қолди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

XX асрнинг бош рус-япон урушидаги мағлубияти Англия ва Германиянинг атрофидаги давлатларнинг бирлашишини енгилатди. Инглиз-француз шартномаси "Антанта" тасдиқлангандан кейин Англия бор кучини Россияни Германияга қарши: Шимолий Эрон Россияга, Марказий Эрон ҳудуди эса бетараф ҳудуд бўлиб қолди. Нефтга бой Ҳиндистон , Форс бўғози билан Жанубий Эрон Англиянинг таъсирида бўлди. Афғонистон ҳам инглизларнинг ҳукмронлигида бўлди.

Тибет Хитойга қарашли бўлгани билан унинг иқтисоди инглиз капиталистларига қарам бўлди.

1911 йил май ойида Франциянинг Марокашни босиб олиши Италиянинг Африкадаги Триполитания билан Киренаикани мустамлакага айлантириш режасини амалга оширишга йўл очиб берди.

1907 йилдаги Учлар шартномаси-Антантанинг қурилиши. Германия томонидан туғилган хавф-хатар Англия, Франция ва Россиянинг ўзаро иттифоқ қуришига сабаб бўлди. 1907 йил 31 августда Англия билан Россия ўртасида музокаралар олиб борилди. Натижада Эрон, Афғонистон ва Тибетдаги ҳудудларни бўлишиш тўғрисидаги шартномага қўл қўйилди. Шундай қилиб, 1907 йилда Англия, Франция ва Россия ўртасида Германия билан Австро-Венгрияга қарши учлар шартномаси — Антанта иттифоқи қурилди. Учлар иттифоқининг Антанта иттифоқига қарши туриши кўп вақт ўтмай дунёни жаҳон урушига олиб келди.

Инглиз ва герман рақобати Узоқ Шарқда яққол кўрина бошлади.

Герман капиталистлари Турк ҳукумати билан муҳим шартномага қўл етказди. Яъни узоқ Шарққа Берлиндан Боғдод орқали Кувайтгача бўлган темир йўл солишга кафолат беришга кўндирди. Шу вақтдаги герман босқинчилари : "Германиянинг келажаги Шарқда!"- деди. 1903 йил лойиҳани Туркия қабул қилиб, қурилиш ишлари бошланиб кетди. Англия бунга жавоб сифатида Кувайтни босиб олди. 1911 йил 29 сентябрда Турк-Италия уруши бошланди.

Мана шу вақтда Туркиянинг Болқон давлатлари билан янги урушининг бошланиш эҳтиёжи ортди. 1912 йил 18 октябрда Усмон империяси Триполитания билан Киренаикани Ливия деган ном билан Италиянинг Африкадаги эгаликларининг таркибига кириши тўғрисида Лозаннада тинчлик шартномасига имзо чекишга шошилди.

Турк-италия уруши Туркияни қаттиқ заифлаштирди ва Болқон давлатларининг бирлашишини тезлаштирди. 1912 йил октябрда болқонлик иттифоқдошлар буюк державалардан Туркия билан ўртада далоллик қилишни сўради. 1913 йил майда Лондонда Болқон

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ярим оролининг сиёсий чегараларини аниқлаш ҳақидаги шартномага қўл қўйилди.

Болқон ярим ороли давлатлари ўртасида уруш вақтида-ёқ бу ҳудуддаги ҳар бир давлатнинг чегарасини аниқлашда ўзаро келишмовчиликлар бошланган эди.

Европа державаларининг Болқон монархия авлодларининг чегара масаласи бўйича муддаосига аралашиши 1913 йил Иккинчи Болқон урушига олиб келди. Бу аввалги иттифоқдошлар ўртасидаги тўқнашув бўлди. Болгари урушда мағлуб бўлди.

Қурилган ҳарбий блоклар рақибларидан устун бўлишга ҳаракат қилди. Бу вазият икки томоннинг ҳам ҳарбий тайёргарликларини тезлаштирди.

Ғарбий Европани миллатчилик кайфияти қамраб олди. Франциянинг президенти бўлиб Раймон Пуанкаренинг ҳукмронликка келиши ўтга мой қуйгандай бўлди. Унинг 1870–1871 йилларда француз-пруссуруши даврида Франция айрилиб қолган Эльзас билан Лотарингияни қайтариб олиш ҳақидаги сўзи вазиятни чигаллаштириб юборди.

Икки ҳарбий-сиёсий иттифоқлар ўртасида бўлинган Европа билан бутун дунё жаҳон урушининг остонасида турар эди.

Уруш ўтининг аланга олишига фақат баҳона керак эди. 1914 йил 28 июнда сербиялик студент Гаврило Принципнинг Сараевода Австро-Венгрия тахтининг меросхўри эрцгерцог Франц Фердинанднинг ўлдирилиши ўтнинг аланга олишига сабаб бўлди.

1914 йил 23 июлда Германиянинг ҳайдаб солиши билан Австро-Венгрия Сербияга 48 соат ичида бажарилиши керак бўлган уль-

Сараевода Эрцгерцог Франц Фердинандга фитна уюштирилди.
(1914 йил 28 июнь)

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

тиматум қўйди. Унда айбдорларни топиш ва уларни тергов ишига ўзларининг вакилларини иштирок этказишини талаб қилди. Россиянинг берган маслаҳати бўйича Сербий ультиматумнинг барча шартларини қабул қилди. Германия сирли равишда ўз аскарларини тўплаб, уни шарқий ва ғарбий чегараларида тўплай бошлади.

28 июлда Австро-Венгрия ультиматум шартларини бажармаганликда айблаб, Сербияга уруш эълон қилди. 1914 йил 1 августда Германия Россияга, 3 августда эса Францияга қарши уруш эълон қилди.

Белгиланган режа бўйича ҳаракат қилиб, Германия Бельгияга ҳужум қилди. Англия Бельгиядан Германия аскарини дарҳол чиқарилишини талаб қилди. Бироқ Германия бунга аҳамият бермасдан, урушни давом эттирди. Шундай қилиб, Австро- Венгриянинг Сербияга уруш эълон қилган дақиқасидан бошлаб бир ҳафтанинг ичида барча Европа державалари урушга жалб қилинди.

Ўйланинг!

Биринчи жаҳон урушининг биринчи шартларини, сабабларини аниқлаб, таҳлилқилинг. Урушнинг олдини олиш мумкин эдими?

Билимингизни текширинг:

1. XX асрнинг бошида пайдо бўлган халқаро муносабатлардаги низоларни айтиб беринг.
2. Шу вақтга қадар бўлиб олинган дунёни қайта тақсимлаб олиш учун курашни чигаллаштирган қандай воқеалар эди?
3. Француз-рус иттифоқи қандай асосда ва нима мақсадда қурилди деб ўйлайсиз?
4. Қўшимча маълумотлардан фойдаланиб, Болқон ярим ороли давлатлари нима сабабдан "Европанинг портловчи қуролли омбори " деб айтиланини аниқланг.

Жадвал билан ишлаш. Жадвални тўлдиринг. Учлар иттифоқи билан Антанта иттифоқининг таркибидаги давлатларни кўрсатинг.

Учлар иттифоқи давлатлари	Қурилган йили	Антанта давлатлари	Қурилган йили

Гуруҳ билан ишлаш. Икки гуруҳга бўлиниб, жаҳон урушидан аввалги урушнинг биринчи шартларини таҳлил қилинг: 1-гуруҳ: Биринчи жаҳон урушининг бўлиши аниқ эди, сабаби.....(сабабларини айтиб ўтинг). 2- гуруҳ: урушни олдини олишнинг қандай имкониятлари бор эди деб ўйлайсизлар? (мисол келтиринг).

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

6-§. 1914—1918 ЙИЛАРДАГИ АСОСИЙ ҲАРБИЙ ҲАРАКАТЛАР ВА УРУШНИНГ ОҚИБАТЛАРИ

Бу дарсда:

- 1914 — 1915 йиллардаги ҳарбий ҳаракатлар
- 1916 — 1917 йиллардаги ва 1918 йилдаги ҳарбий ҳаракатлар;
- Биринчи Жаҳон урушининг таъсири тўғрисида ўрганасиз.

Таянч Сўзлар

Шлиффенрежаси,
Марн дарёси,
Антанта,
Компьен шартнамаси

1914 ЙИЛЛАРДАГИ ҲАРБИЙ ҲАРАКАТЛАР. Урушнинг дастлабки кунларидан бошлаб Европада икки майдон шаклланди : Ғарбий (Бельгия ва Францияда) ва Шарқий (Россияга қарши) майдони. 1914 йилнинг тўртинчи августида герман қўмондонлиги "Шлиффен режаси" га кўра кучли қўшин гуруҳини Люксембург ва Бельгиянинг яхши ҳимояланмаган чегарасига ташлади.

Қисқа фурсат ичида Бельгия армиси Антверпенгача улоқтириб ташланди, Франциянинг шимолига йўл очилди. Германия армиясининг қақшатқич зарбасига дош бера олмаган иттифоқчилар ғарбга томон чекинишди. Немис қисмлари Парижга 40 км. масофада эди. Шаҳарда саросима башланди. Франция ҳукумати пойтахтни ташлаб Бордо шаҳрига кўчди. Рус қўмондонлиги Францияга ёрдам бериш тўғрисидаги илтимосига кўра, 17 август куни Шарқий Пруссияга ҳужум бошлади.

Аниқланг!

"ШлиффенРежасининг" энг муҳим тармоқлари қандай бўлди?

Франция пиёда аскарлари фронт олдидан 1914 й.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Шу вақтда Ғарбий фронтларда Марна дарёси бўйларида шиддатли жанглар борарди. Марнадаги жанг — бутун уруш мобайнидаги энг йирик операциялардан бири бўлди. Бу урушда иккала томондан 2 миллиондан ортиқ одам қатнашди, 7 мингдан ортиқ замбарак ишлатилди. Заҳиралари тугаган немис қўмондонлиги 9 сентябрда ҳужумни тўхтатди. 1914 йилнинг охирига келиб Ғарбий фронт Швейцария чегараларидан то Атлантика океанигача ёйилди.

Урушнинг узоқ давом этишига кўзи етган қарши томонлар ўзларига янги иттифоқчиларни жалб қилиш ҳаракатига тушиб қолишди. Антантага қўшилган Япония Тинч океандаги Германияга қарашли ороллари, шунингдек унинг Хитойдаги мустамлакаларини эгаллаб олди. 1914 йилнинг 29 октябрда Усмонийлар империяси Германия томонида уруш бошлашини эълон қилди.

Денгиздаги жанг немис қирғоқларини инглиз флоти, сув ости кемалари ва крейсерлар томонидан тўла назорат қилиниши билан якунланди. Урушнинг биринчи ойларидаёқ Антанта иттифоқи ҳарбий - денгиз кучларининг устунлиги сезилиб қолди.

1914 йилги ҳарбий ҳаракатлар Антанта давлатлари фойдасига ҳал бўлди. Германия Марнадаги жангларда мағлуб бўлди, Австро — Венгрия қўшинлари Галиция ва Сербияда муваффақиятсизликка учради, турк армияси рус қўшинлари томонидан барбод этилди. Германиянинг "яшин тезлигидаги уруш" режаси таназзулга учради. Урушнинг узоқ давом этиши аниқ бўлиб қолди.

Бу қизиқ!

Уруш бошланган куни Петербург "Петроград" деб алмаштирилди. Германия билан уруш бошланганидан буён пойтахтнинг номи — "бург" немис сўзи иштирок этмаслик керак эди.

Марна дарёси бўйларидаги шиддатли жанг

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

1915 йиллар 1914 йилги натижаларни хулосалаганда немис аскарлари 1915 йилга янги режа тузади. У рус аскарларини тез орада енгиб Россияни жанг майдонидан чиқариш мақсадида шарқий майдонни қўшимча кучлар ва қурол — аслаҳалар билан таъминлади, ғарбий майдонида стратегиялик ҳимояланишни режалаштирди.

1915 йили Германия ва Австрия- Венгрия раҳбарлари Россияга зарба бериб туриб ўзлари билан шартнома тузиш учун мажбурлашга ҳаракат қилишди. Ўша державалар қуроллик кучларини яримидан кўп қисмини Россияга қарши қўллади, жанубий майдонга Усмон аскарлари қўшилди. Февраль, март ойларида немис аскарлари Шарқий Прусияда рус аскарларини сиқиб чиқаришка муваффақ бўлди. Май ойида австрия — немис аскарлари рус майдонини ёриб ўтиб Варшаванинг шарқий қисмига ҳужум бошлади. Кузда Австрия-Венгрия ва Германиянинг қуроллик кучлари Польша, Галиция ва Болтиқ бўйи элларининг бир бўлагини босиб олди. Бироқ бундай ҳаракатлар тўхтаб қолгандан кейин Россияни шартнома тузишга мажбурлай олмади.

Ғарбда 1915 йил Германия раҳбарияти Буюк Британияни қуршауга олиб бўйсиндиришга ҳаракат қилишди. Февраль ойида эса янги қурол — сувости кемалари уруши бошланди. Улар Германиянинг ёрдами билан Буюк Британияга борадиган барча кемаларни сувостига чўктирди. Англия жавоб тарзида сувости кемаларига қарши курашиш учун ўзига хос қуролларни тайёрлади ва шу тариқа юзага келган ҳавфни енгди.

Баҳор ва ёз ойларида урушнинг ғарбий қисмида доимий жанглар бўлиб турди. 22 апрелда Ипр шаҳрида бўлиб ўтган жангларда немис аскарлари уруш тарихида биринчи маротаба химиявий қуроллардан фойдаланди (баллонлардан хлор чиқарилди). 15 минг одам газдан зардоб чекиб ундан 5 минги ҳалок бўлди. Ипрдаги химиявий газ ҳужумидан кейин ҳар икки томон турли заҳарли газ моддаларини тез орада ўйлаб топди ва химиявий қуролдан фойдаланишни йирик қуролли кучлар ҳам тўхтата олмади.

Қатъиятли олиб борилган музокаралар натижасида Антанта давлатлари Германиянинг иттифоқдоши Италияни ўз таркибига қўшиб олишга эришди. Италия Учлик иттифоқи билан шартномани бузади. Италиянинг Антанта томонига ўтиши билан Учлик иттифоқи ўз ҳукмронлигини тўхтатди. Унинг ўрнига Тўртлик иттифоқи юзага келди: Германия ва Австро- Венгрия, Болгария ва Усмон империяси. 1915 йилнинг май ойида Италия Австро- Венгрияга, 1916 йилнинг август ойида Германияга уруш эълон қилди.

1915 йиллар натижаси германияликларнинг режасининг парчаланиши билан якунланди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

1916 йилдаги ҳарбий ҳаракатлар. Шарқий фронтда қўлга киритилган позицияларини мустаҳкамлаб олган Германия бош штаби 1916 йилда Верден қалъаси атрофига куч ташлади. Фронтнинг бу ҳудудида мустаҳкамланиб олган, немислар февраль ойида ҳужумга ўтишди. Бир неча соат ичида француз аскарлари устига 2 миллиондан ортиқ ўқ ёғдирилди. Жанг майдони қуюқ тутун ва чанг пардаси билан қопланди, урушнинг шовқин-сурони Париж кўчаларигача етиб борди. Француз дивизиялари аскарлари устига ёғилаётган артиллерия ўқларидан гангиб қолган душманнинг саросимасидан фойдаланган немис армияси секин-аста Верден деворларига яқинлашиб келарди. Француз қўмондонлиги 8 минг автомашинани сафарбар этиб, Верден мудофааси учун янги-янги кучларни кечаю кундуз тиним билмай таширди, ҳар 5 секундда кетма—кет етиб келаётган машиналар фронтга аскар, тўп, ўқ-дори етказарди. Француз қўмондонлиги шу йил билан қисқа фурсатда Верден яқинига 200 минг аскар ва тўпни йиға олди. Верден яқинидаги жанг авжига чиққан пайтда француз қўмондонлиги иттифоқдоши Россияга ёрдам сўраб мурожаат этади. 5 июнда генерал А. Брусилов қўмондонлигидаги Ғарбий фронт қўшини 450 километрлик масофада Австро — Венгрия қўшин гуруҳларини тор — мор этиб Галиция ва Буковинанинг бир қисмини эгаллайди. Немислар Верден яқинидаги ўз қўшинидан, шунингдек Италия чегарасидаги Австрия қўшинидан бир неча дивизиянинг бу томонга сафарбар этиб, Шарқий фронтдаги аҳволни аранг ўнглаб олди. Инглиз — француз қўмондонлиги немисларнинг Верден яқинидаги сиқувининг кучини қирқиш учун Сомме дарёсида ҳужумни кучайтиришди. Соммедаги шиддатли жанглар 1916 йилнинг июлидан ноябригача давом этди. Душман мудофаасини ёриб ўтиш учун инглизлар Сомме жангида биринчи маротаба танклардан фойдаланишди. Танк ҳужуми немис аскарларига кучли маънавий таъсир кўрсатди.

1916 йилнинг 27 августида Руминия Антанта томонидан туриб урушга киришди.

Шундай қилиб, 1916 йил Антантанинг марказий иттифоқ давлатларига нисбатан анча устунлигини намойиш қилди. Уруш тобора шиддатли аёвсиз тус олди.

1917 йилдаги ҳарбий ҳаракатлар. Биринчи жаҳон уруши фронтларидаги ҳарбий ҳаракатлар ҳамон аввалгидай шиддат билан давом этарди. 1917 йилнинг апрелида АҚШ урушга қўшилди. Европа мамлакатлари бошидан кечираётган иқтисодий қийинчиликларнинг АҚШга даҳли йуқ эди. Урушаётган ҳар иккала томон билан савдо алоқалари олиб борган АҚШ яна бойигандан бойиди. АҚШ узоқ вақтгача урушда қатнашмай бетараф турганлигидан бу мамлакат-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

БИРИНЧИ ЖАҲОН УРИШИ ЙИЛЛ

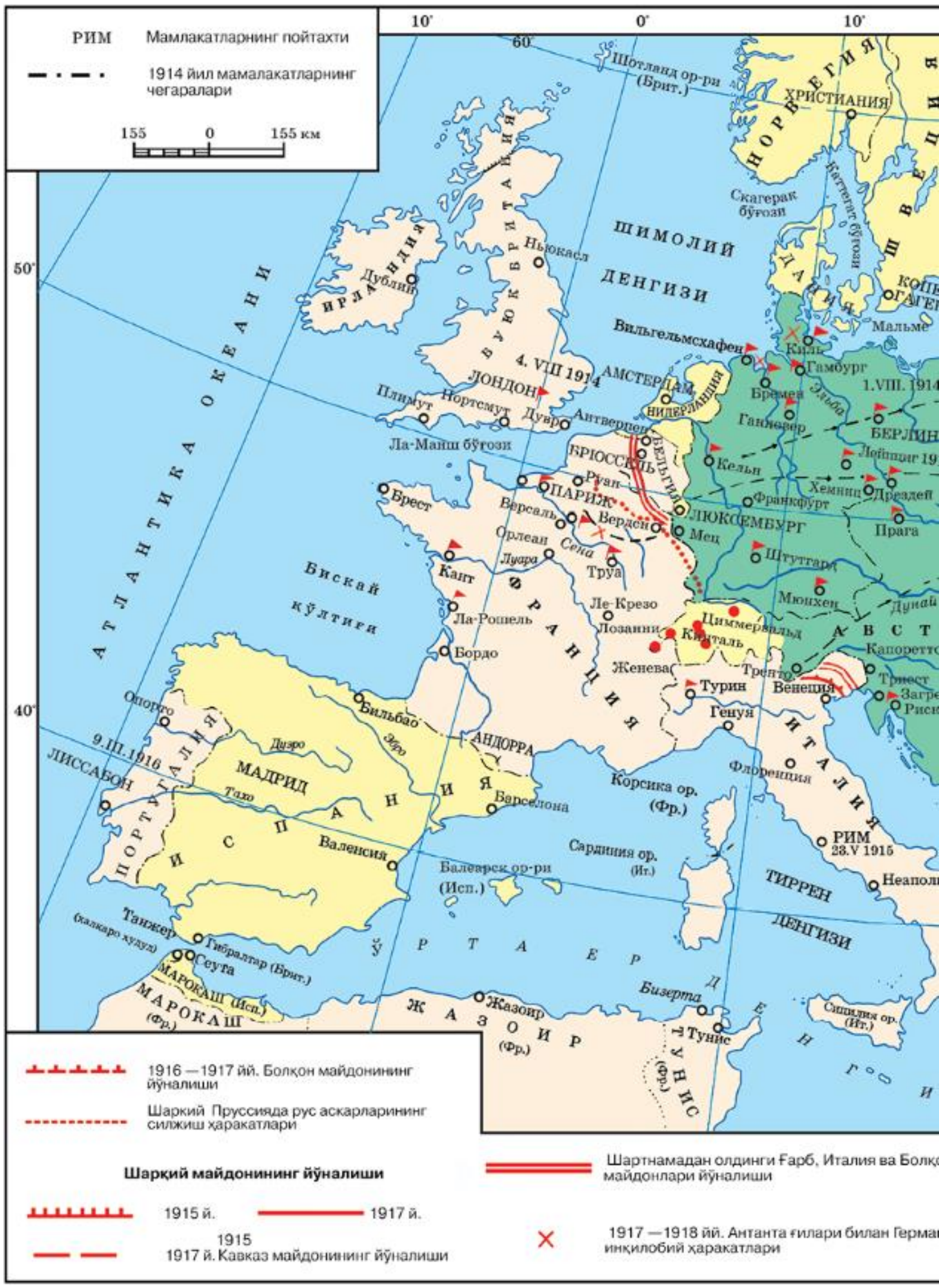

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ардаги ҳарбий ҳаракатлар

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

нинг ҳукмрон доиралари дунёни тақсимлаш курашидан четда қолиб қўйишидан хавотирлана бошлади. Германия ҳукумати Антанта давлатлари портларига йул олган истаган кема билан сув ости жангига тайёрмиз деб эълон қилгач, АҚШ Германия билан дипломатик алоқаларини бекор қилди ва 1917 йилнинг 6 апрелида унга қарши уруш очди. Европа фронтидаги 2 миллиондан ортиқ АҚШ аскарлари ва зобитларининг иштирок этиши Антантанинг ҳарбий қудратини беҳад ошириб юборди ва анчадан бери давом этаётган урушнинг бўлажак ғолибларини кўп жиҳатдан ҳал этди.

Антанта мамлакатлари янги иттифоқдошлари — АҚШнинг ёрдамидан руҳланиб Биринчи жаҳон урушининг якунловчи операцияларига тайёргарлик кўрилаётган бир даврда Россияда 1917 йилги октябрь социалистик инқилоби рўй берди.

1918 йилдаги ҳарбий ҳаракатлар. Шарқий фронтдаги ҳарбий қийинчиликлардан холос бўлган Германия АҚШ қўшинлари Европага етиб келгунгача Ғарбий фронтда ҳал қилувчи чораларни кўришга, Антанта армиясини тор-мор келтиришга қарор қилди. 1918 йилнинг бошларида Германия жуда катта ҳарбий кучни Шарқий фронтдан олиб Ғарбий фронтга ташлашга ҳаракат қилди.

Америка қўшинлари ҳисобига ғоят кучайган Антанта қўмондонлиги 1918 йилнинг август ойида Аррас туманида шиддатли ҳужум бошлайди. Антанта қўшини бир кунлик ҳужум мобайнида немис армияси фронтини ёриб ўтиб душманнинг 16-та жанговор дивизиясини тор-мор этди. Бу Антантанинг катта ғалабаси эди. Энди Германиянинг қуролли кучлари француз-инглиз-америка

1916 йил. Генерал А.Брусилов раҳбарлик қилган рус солдатларининг ҳужуми.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

қўшинларининг ҳал қилувчи дош беролмай қолди. Ғарбий фронтнинг деярли барча ҳудудларида Германиянинг иттифоқчилари мағлубиятга учрашар, уларнинг барчаси ҳам урушдан чиқиб кетишга тайёр эдилар. 1918 йилнинг 29 сентябрида Болгария, 30 октябрда Туркия, 3 ноябрда Австро — Венгрия таслим бўлди. 1918 йилнинг 11 ноябрида эса маршал Фошнинг Компьен ўрмонидаги штаб вагонида Германия ва унинг рақиблари ўртасидаги битим имзоланди. Фош штаби 11 ноябрь соат 11 да барча фронтларга "Отиш тўхтатилсин!" деган буйруқ берди. Барча жойларда ҳарбий ҳаракатлар тўхтатилди. Биринчи жаҳон уруши тамом бўлди.

Дунёдаги сиёсий харитасида Кенгаш, Россияси, Финляндия, Польша, Венгрия, Чехословакия, Австрия, Югославия ва Болтиқ бўйи республикалари сингари мустақил давлатлар пайдо бўлди.

Билимингизнисинанг:

1. Биринчи жаҳон урушининг энг йирик жангларини айтиб беринг.
2. Нима сабабдан Германия "Шлиффен режаси"нимага амалга ошира олмади?
3. Урушда Антанта фойдасига бурилиш қачон рўй берган.
4. АҚШ нега урушга 1917 йилдагина қўшилди?

7-§. БИРИНЧИ ЖАҲОН УРУШИДАН КЕЙИНГИ ДУНЁ.

Бугун дарсда:

- Париж тинчлик конференциясининг асосий вазифаси;
- жаҳоннинг сиесий харитаси қандай ўзгарди; миллатлар Лигаси нима учун ташкил топди, мандат тизими нима эканлиги билиб оламиз.
- Вашингтон конференциясининг асосий натижаси билан Версаль-Вашингтон тизимининг хусусияти билан танишамиз.

Париж тинчлик конференцияси. 1919 йили 18 январда Парижда тинчлик конференцияси очилди. Унинг ишида 35 мамлакат делегацияси иштирок этди. Бирок асосий масалаларнинг аксарияти;"Буюк учлик"Буюк Британия бош вазири Девид Лойд, Жорж Миллен, Франциянинг бош вазири Жорж Клемансо АҚШнинг президенти Вудро Вильсон билан музокара олиб боришга қарор қилди. Париж конференциясининг асосий вазифалари: Биринчи жаҳон урушига якун ясаш, Европа ҳудудини енган мамлакатлар фойдасига ажратиш, урушда мағлуб бўлган давлатларнинг ҳарбий кучларини чеклаш. Шунинг билан ушбу мамлакатлар, репарация ҳаражатларини қайтариб беришга мажбур бўлдилар.

Эсда сакланг!

Репарация — мағлубиятга учраган давлатга урушда йўкотган ҳаражатларни тўлаши.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Таянч сўзлар:

Миллатлар Лигаси, Ваколат тизими Худудий узгаришла, Версаль-Вашингтон тизими

Париж тинчлик конференцияси дипломатия ва халқаро муносабатларини ривожлантиришда янги даврни бошлаб юборди.

Версаль хар бир мағлубиятга учраган томонлар билан алоҳида: Германия билан Версаль (1919), Австрия билан Сен-Жермен (1919), Болгария билан-Нейи(1919), Венгрия билан-Трианон (1920), Туркия билан Севр (1920) тинчлик шартномасини тайёрлади.

Версаль тинчлик шартномаси 1914-1918 йиллари Биринчи Жаҳон уруши тамом бўлгандан кейинги даврнинг асосий ҳужжати ҳисобланди.

Бу шартномада қуйидаги масалалар кўриб чиқилди: Германия биринчи жаҳон урушининг бошланишидан айбдор эканлигини тан олди ва уруш давомида ғолиб бўлган давлатларга чиқимларни тўлашга мажбур бўлди. Германия раҳбарияти Австрия, Чехословакия, Польшанинг мустақиллигини тан олди; Францияга Эльзас, Лотарингияни ва Саар кўмир конларини 15 йилга; Бельгияга Эйпен, Мальмеди ва Морена ҳудудларини; Польшага Познанни, Юқори Силезия, Померания билан Пруссиянинг Шарқий қисмини; Данияга Шлезвингнинг Шимол қисмини; Литвага Мемельни (Клайпеда) кайтариб берилди.

Версаль шартномасига кўра, Германия тўлиғи билан Африка ва Осиёдаги мустамлака ерларидан айрилди. Германияга 100 мингдан ортик ҳарбийлар, харбий хаво ва денгиз флотларини сақлаш тақиқланди, умумий харбий мажбурий хизмат бекор қилинди.

Версаль тинчлик шартномасини имзолаш. Версаль, 1919 й.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Версаль тизими Антанта давлатларининг немис иттифоқини бартараф этиш натижасида пайдо бўлган янги кучлар мувозанатини яратди.

Дунё сиёсий харитасининг ўзгариши. Париж тинчлик конференциясида Германиянинг иттифоқчилари билан бир қатор шартномаларига қўл қўйилди. Улар асосан урушдан кейинги ҳудудларни тақсимлаш билан боғлиқ равишда дунё харитасига ўзгариш киритдилар.

Австрия билан Сен-Жермен шартнома имзолади. Бу ҳужжатда Австро-Венгрия давлатининг қўллагани тўғрисида имзо қўйилди, Австриянинг аншлюсига жарима солинди. Австриянинг қуролларини чеклаш ва унинг репарация тўлаши қонунлаштирилди. Жанубий Тироль Италияга ўтди. Венгрия билан Трианон шартномаси имзоланди. Шартнома буйича Словакия билан Украинанинг Закарпатия қисми Чехословакия таркибига кирди; Трансильвания Руминияга ўтди; Хорватия Югословияга тегишли бўлди. Шунингдек, шартномага кўра Венгриянинг армиясини чеклаш ҳамда унинг репарация тўлаши қонунлаштирилди. Болгария билан тузилган Нейи шартномасига кўра Жанубий Добруджа Руминияга, Ғарбий Фракия Грецияга берилди.

Туркия билан тузилган Севр шартномаси, Усмонийлар империяси билан турк ерларини бўлишга бўлди. Бўғозларга халқаро таалуқли назорат ўрнатилиб, турк армияси қисқартирилди. Биринчи Жаҳон уруши натижасида дунё харитаси ўзгарди.

Тушунтиринг!

Париж конференцияси натижасида жаҳон харитасидакандай янги мамлакатлар пайдо булди?

Миллатлар Лигаси ва унинг фаолияти. Версаль шартномасининг асосий қисми янги халқаро ташкилот—Миллатлар Лигасининг Низоми бўлди. 1919 йили Миллатлар Лигаси Низомига 44 давлат қўл қўйди. Миллатлар Лигаси Низомини қабул қилиш ҳукуматлараро ташкилот тузишни билдирди. Ташкилотнинг асосчилар Антанта давлатлари ҳамда Польша, Чехословакия билан Хиджаз бўлди. Лиганинг мақсади давлатлараро тотувлик ва урушдан кейинги дунёнинг хавфсизлигини таъминлаш деб эълон қилинди. Ташкилотнинг асосий вазифаси давлатлараро тинчлик ва тотувликни сақлаш, агрессив давлатларга қарши санкциялар киритишдан иборат бўлди. Бу ташкилотнинг асосий органи бўлиб Ассамблея ва Буюк Британия, Франция, Япония, Италия ҳамда бешта беқарор давлатлардан тузилган Лига кенгашидан барча масалалар бўйича бир овоздан қарор қабул қилиш керак бўлди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Ўйланинг!

Миллатлар Лигаси Низомига кўра тинчликни таъминланлашнинг қандай механизми кўриб чиқилди?

Миллатлар Лигаси ташкилотига Кенгаш Россияси билан енгилган давлатлар аъзо бўлмади.

Империяларнинг қулаши. Биринчи жаҳон уруши натижаларига кўра Германия, Австрия-Венгрия, Россия, Усмонийлар каби кучли имерияларнинг емирилишига олиб келди. Уруш барча давлвтларда ижтимоий ва сиёсий низоларни кучайтирди. Урушдаги мағлубиятлар ва иқтисодий инқироз Германиядаги норозиликни кучайтирди. 9 ноябрдаги инқилоб натижасида Крайзер Вильгельм бошчилигидаги монархия қулайди. Сўнгра Германия Кампьен ўрмонида шартномага қўл қўйиб ўз капитуляциясини эълон қилади. Германияда Веймар Республикаси тузилди. Париж конференциясида Германиянинг тақдири ҳал қилинади. 1918 йилнинг октябрь ойида Будапештда ҳарбий тўқнашув бўлиб ўтди. Чехословакиянинг ўз мустақиллигини жорий қилиши Австро-Венгрия империясининг қулаганлигини билдирди. Австрияда республика тизими эълон қилинди. Аввалги Австро-Венгриянинг ҳудудида Австрия, Венгрия республикалари, Чехославакия серблар, хорватлар, славянлар, черногорлар ва македонликлар кирган Югославия давлати пайдо бўлди.

Аниқланг!

Австро-Венгрия давлатинима сабабдан қулади?

1917 йили февраль инқилоби натижасида Россияда монархия қулатилди. Аввалги империянинг ҳудудидаги бир нечта давлатлар: Финляндия, Эстония, Латвия, Литва, Польша, Белорус миллий Республикаси билан Украина миллий Республикалари қурилди. Сўнгги икки давлат кўп вақт ўтмай СССР га қўшилди. Польша таркибига аввал Германия билан Австро-Венгрия таркибидаги поляк ерлари ҳам қўшилди.

1918 йилнинг охирига келиб Биринчи жаҳон урушида Германияни қўллаган Усмонийлар империяси ҳам енгилди. 1918 йилнинг ноябрь ойида ингилиз ва француз жангчилари Истамбулни Қуршаб олгандан кейин Усмонийлар империяси қулади, унинг ўрнига Турк Республикаси ва Араб ҳудудлари пайдо бўлди. Кейинчалик улар мандатлик тизим бўйича алоҳида давлатларнинг бошқарувига берилди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Мандат тизими. Аввалги Усмонийлар империясининг Герман мустамлакалари билан Араб провинцияларининг тақдирини аниқлаш учун мандатлик тизим жорий қилинди. Миллатлар Лигаси номидан илғор державаларга шу ҳудудларни вақтинча бошқариш ёки ғамхўрликка олиш ғояси илгари сурилди.

Эсда сақланг!

Мандат тизими —халқаро ғамхўрликнинг тури.Буни Усмонийлар империясидан қолган ҳудуларбилан Герман мустамлакаларинибошқариш учун МиллатларЛигаси жорий қилди.

Буюк Британия-Паластина Трансиордания, Ирок, Танганьика, Того ва Камеруннинг бир бўлагини Франция-Сурия, Ливан, Того Буюк Британия — Палестина, Трансиордания, Ирок, Тава Танганьиканинг айрим қисмларини: Белгия-Руанда-Урундини, Япония, Маршалл, Того билан Камеруннинг бир қисми Франция — Серия, Ливан, Того билан Танганьканнинг қисмлари; Бельгия—Руанда—Урундини; Япония—Маршалл, Каролини бошқаришга мандат олди. Того мен Камерунның бір бөлігін; Франция — Сирия, Ливан, Того мен Танганьиканың бөліктерін; Бельгия — Руанда-Урундиди; Жапония — Маршалл, Каролиннни бошкаришга мандат олди.

Вашингтон конференцияси. Европадаги жанжалли масалалар ечилгандан кейин узоқ Шарқдаги державалар орасидаги қарамақаршиликларни ҳал қилиш талаб этилди. 1921—1922 йиллари Вашингтон тинчлик конференцияси ўтди.

Биринчи жаҳон урушидан кейин узоқ Шарқ билан Тинч океани ҳудудида халқаро аҳвол ўзгарди. Урушга иштирок этмаган Япония

Вашингтон тинчлик конференцияси.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

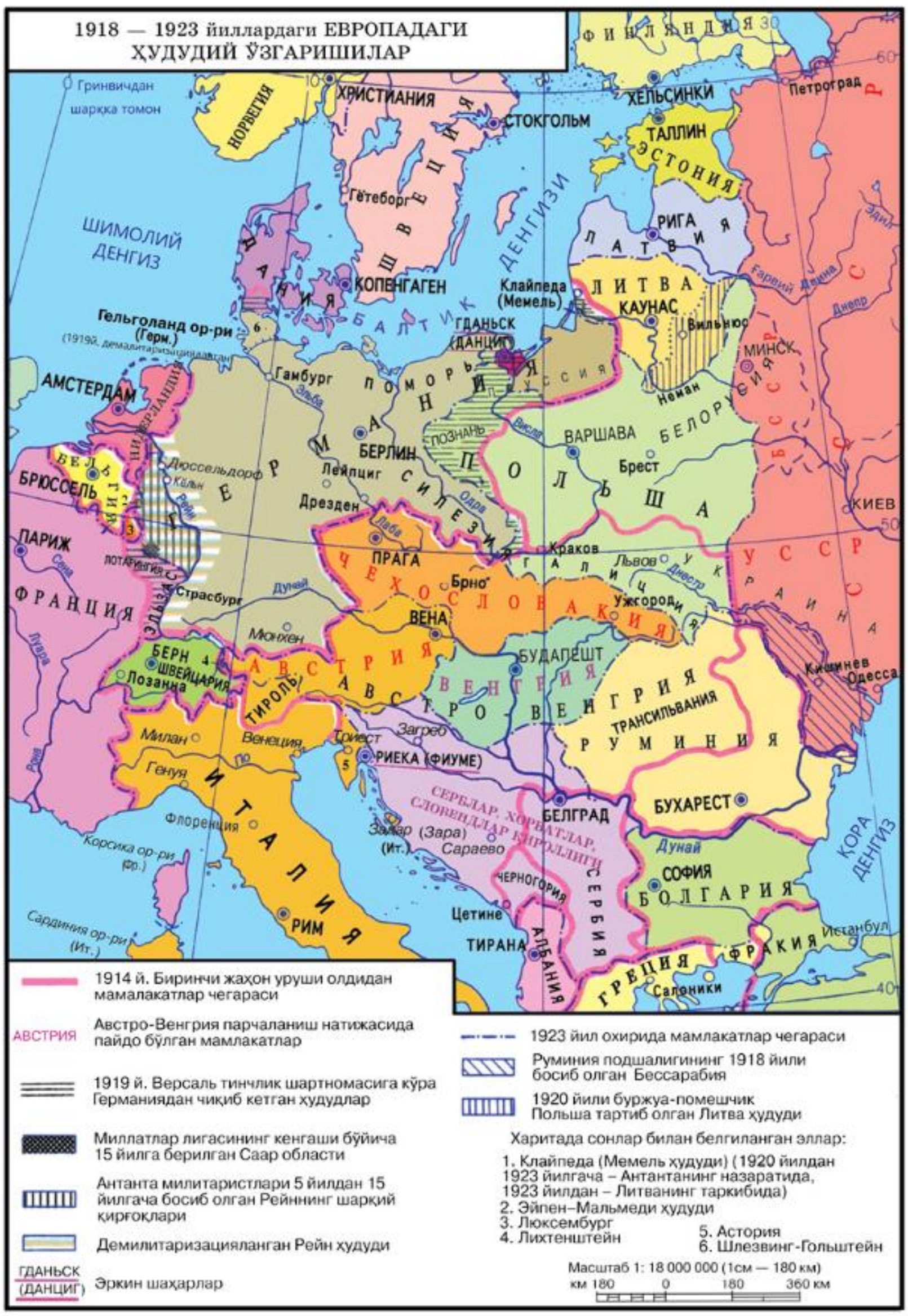

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

шманларининг Европа урушида эканлигидан фойдаланиб Тинч еани ва узоқ Шарқдаги позицияларни кучайтирди. Бу ҳудуддаги он экспанцияси буюк державаларнинг норозилигини кучайди. Вашингтон конференциясининг мақсади урушдан кейинги рда Тинч океани ҳудудида жойлашган давлатлар орасидаги носабатларни ва денгиз армиясини қисқартириш бўлди. 1921 ли 12 ноябрда ўз ишини бошлаган конференциянинг иштирокчи-ри дов жанжанли масалаларни ечишга мажбур бўлишди: АҚШ, юк Британия, Япония, Франция, Италия, Бельгия, Голландия, ртугалия ва Хитой давлатлари бўлди. Конференция йиғилишлари та асосий шартномани имзолаш билан якунланди:1. "Тўрт давлат ртномаси"(АҚШ, Франция ва Италия)Тинч океан ҳудудидаги олларнинг дахлсизлигига аралашмаслик учун кафолат берди.
2. "Беш давлат шартномаси "(Италия, Англия, АҚШ, Франция ва ония) вазни 35 минг тоннадан ортиқ бўлган ҳарбий кемалар ясаш ьқиқланиб қўйилди, бу АҚШ дипломатиясининг катта ғалабаси м, АҚШ ҳарбий -денгиз кучлари ғоят катта кемаларга эга бўлган глия билан тенглаштирилди.

Ўйланинг!

"Беш держава трактатидан" қайси мамлакат ва нима учун энг кўп фойда олди?

"Тўққиз давлат шартномаси" Вашингтон шартномаси иштирок-лари Хитой ҳудудига тажовуз қилмасликка барча давлатлар учун той ҳудудининг "эшиги очиқ" бўлгани учун, унинг мустақиллиги дахлсизлигини ҳурматлашга келишилди. Шаньдун Хитойга йтарилди. Вашингтон конференциясининг шартномаси 1919 йилги рсаль шартномасини тўлиқтириб державаларнинг асосан АҚШ нг Узоқ Шарқ билан Тинч океанида янги куч қуришга интилди. Версаль-Вашингтон тизимининг қарама-қаршилиги ва заифлиги. рсаль ва Вашингтонда имзо қўйилган битимларнинг йиғиндиси рсаль-Вашингтон тизими деб аталди. Бу тизим урушдан кейинги нчликни тиклаш ва уни тартибга келтириш жараёнини ва халқаро носабатлар тизимни вақтинча сақлаб туриш шартларини амалга ирди. Версаль-Вашингтон тизими ички қарама -қаршиликлар баби халқаро муносабатлардаги дов жанжалли масалалар ва галликларни тўлиқ еча олмади. Янги Европа давлатларнинг чега-лари шу ҳудуддаги халқларнинг кўз қарашини ҳисобга олмасдан иқланди. Германия, Венгрия, Болгариянинг давлатларининг ай-либ қолган ерларини қайтариш ички ва ташқи сиёсатнинг маса-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

лаларига айланди. Уруш давомида Антанта лагерига ўтган Италия, ғолиб давлатлар қаторида бўлса ҳам, Париж конференциясида унинг манфаатлари қараштирилмади. АҚШ-нинг халқаро майдонидаги роли кучайди. Японияниинг узоқ Шарқдаги обрўйи ортди. Шу тарзда давлатлар орасида низолар кучайди.

Билимингизнитекширинг:

1. Версаль шартномасининг ҳарбий материалларини баҳоланг.
2. Германиянинг худудий узгаришини харитада курсатинг.
3. Биринчи Жаҳон урушидан кейин Усмонийлар империясининг парчаланишига нима сабаб бўлди?
4. "Тўққизта держава тракти"нима сабабдан Хитой учун хавфли бўлганлиги тўғрисида ўйланглар.

Мунозара: Версаль-Вашингтон халқаро қатнашлар тизимининг қандай заифликлари бўлганлигини муҳокама қилинг.

Қўшимча топшириқ: Париж тинчлик конференцияси ечимлари бўйича минтақавий ўзгаришлар жадвалини давом этинг.

Версаль шартномаси	Сен-Жермен шартномаси	Трианон шартномаси	Нейи шартномаси	Севр шартномаси
Германия Францияга Лотарингияни қайтарди	Австрия Шарқий қисми Тирольни Италияга берди	Трансильвания Руминияга ўтди	Ғарбий Фракия Грекияга берилди	Шарқий Фракия Грекияга ўтди

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

1917 ЙИЛГИ РОССИЯДАГИ РЕВОЛЮЦИЯЛАР

8-§. 1917 ЙИЛГИ РОССИЯ ИМПЕРИЯСИДАГИ РЕВОЛЮЦИОН ВОҚЕАЛАР, ФУҚАРОЛАР УРУШИ ВА ЧЕТ ЭЛЛИК АСКАР АРАЛАШУВИ

Октябрь тўнтариши ва Россияда большевикларнинг ҳокимиятни қўлга олиши. Россиядаги Февраль инқилоби. 1917йилнинг бошларига келиб урушда қатнашаётган барча давлатларда сиёсий инқироз пишиб етилган эди. Фронтлардаги чекиниш ва мағлубиятлар. Миллионлаб аскарларнинг ўлими халқ хўжалигининг издан чиқиши вайронгарчилик очлик ҳукумат аппаратидаги парокандалик-буларнинг барчаси аҳоли кенг қатламларини чоризмга қарши отлантирди.

Россияда деҳқонлар масаласи ғоят мушкуллашганидан ташқари қатор бошқа муаммолар ҳам мавжуд эди: самодержавие гарчи сўнгги нафасини олаётган бўлсада ҳали фаолият кўрсатади, ишчилар яхшироқ меҳнат шароитига эришиш учун интилишарди, халқ даҳшатли урушнинг тўхташини истарди. Янги муаммолар эскиларининг устига қўшилиб борди. Аҳоли очлик ва қашшоқликдан қутилишни орзу қиларди. Россиядаги самодержавие чуқур инқирозни бошидан кечирарди.

Бугунги дарсда:

- Россиядагиинқироз. Февраль революцияси;
- Россиядаги октябрь социалистик революцияси;
- Итти фоқ Фармон;
- фуқаралар уруши ҳамда чет эллин аскарлар нинг аралашуви.

Таянч сўзлар:

Интервенция, революция, иикиламчи, Вақтинчалик ҳукумат, Қизил аскар, эсерлар, большевиклар, ақлар, қизиллар

1917 йилнинг февралида Петроградда ишчи ва аскарларнинг оммавий ҳаракатлари бошланиб кетди. Улар қурол-яроғ омборхоналарининг жумладан бош аслаҳахонани қўлга олдилар. Петропавловск қалъасини забт этилар. Петроград ҳарбий гарнизони қўзғолончиларга қўшилди. Аскарлар қуролланган ишчилар ёрдамида почта телеграф, телефон тармоқларини қўлга киритдилар. 1917 йилнинг февралида демократик инқилоб ғалаба қозонади. 2 март куни

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Савдо ва саноат министри М.И.Терещенко

Маданият министри. А.А.Мануилов

Адлият министри А.Ф.Керенский

Ер вазирлиги министри А.И.Шингарев

Синоднинг обер-прокуроры В.Н.Львов

Савдо ва саноат министри А.И.Коновалов

Сиртқи ишлар министри П.Н.Милюков

Министрлар кенгашининг раиси ПМ Г.Е.Львов

Аскар ва флот мин. А.И.Гучков

алоқа йўллари министри Н.В.Некрасов

Муваққат ҳукумат аъзолари

Николай II тахтдан воз кечди. Шу билан Романовлар монархияси барҳам топди сиёсий кураш йўли очилди.

Барча чор министрлари ҳибсга олинди, подшо тахтдан воз кечгач, Россия учун янги ҳукумат зарур эди. Таврик саройида икки ҳокимият кадет ва октябристлардан иборат Муваққат ҳукумат ва инқилобий демократиянинг вакиллари кирган ишчи депутатлар кенгаши фаолият юритишарди. Бир-бири билан муросага кела олмайдиган икки хил позициядагиларнинг шафқатсиз ихтилофлари февралдан октябргача давом этди. Қўш ҳокимиятдагиларнинг бир-бирига ён бермасликлари ҳукуматнинг долзарб муаммоларни ҳал этишга лаёқатсизлиги кун тартибига: “Ким енгади — демократиями ёхуд диктатурами?” деган масалани кўндаланг қўяётганди.

Россидаги Февраль инқилоби монархияни ағдарганлигига қарамасдан мамлакат ҳаётидаги асосий масалаларни ҳал қилишига шошилмади. Урушда “охиригача ғалабага эришиш”тамойилига амал қилган Муваққат буржуа ҳукумати фронтга миллионлаб аскарлар жўнатишда давом эди. Урушдан тинка-мадори қуриган Россия қишлоқ ва шаҳарларининг меҳнаткаш оммаси 1917 йилнинг кузида Муваққат буржуа ҳукумат сиёсатига қарши умумий норозиликларини билдирди. Фронтдаги аскарларнинг аксарият

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

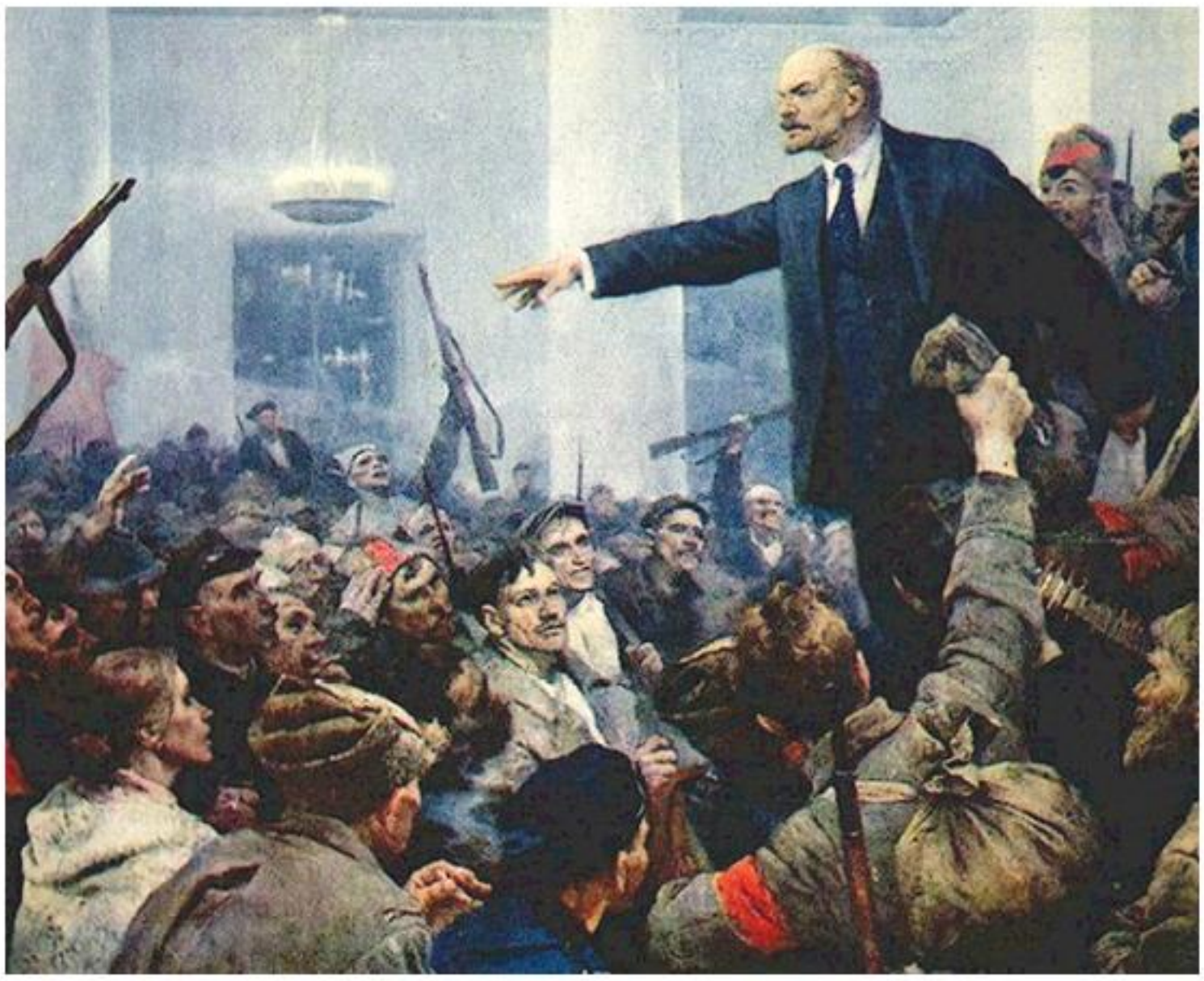

Совет ҳокимиятининг эълон қилиниши (В.Серов, 1962 йил)

қисми ва Россия меҳнаткашлар оммаси большевикларнинг " Бутун ҳокимият Советларга!" шиорини ёқлаб чиқишди. Шунингдек большевиклар сафи тез ўсиб, 1917 йилнинг октябрь ойида 350 мингга яқинлашди. Барча жойларда большевиклар раҳбарлигида Қизил армия қисмлари тузила бошланди. Большевикларнинг асосий кучи Петроградга жамланди. 12 октябрда Петроград Совети бевосита қуролли қўзғолонни тайёрлаш ва ҳокимиятни қўлга олиш учун Ҳарбий-инқилобий комитети сайланди

Россиядаги Октябрь Кенгаш инқилоби. Октябрь тўнтариши ва Россияда большевикларнинг ҳокимиятни қўлга олиши. Фронтдаги аскарларнинг аксарият қисми ва Россия меҳнаткашлар оммаси большевикларнинг "Бутун ҳокимият Советларга!" шиорини ёқлаб чиқишди. Шунингдек большевиклар сафи тез ўсиб 1917 йилнинг октябрида 350 мингга яқинлашди. Барча жойларда большевиклар раҳбарлигида Қизил Армия қисмлари тузила бошланди. 12 октябрда Петроград Совети бевосита қуролли қўзғолонни тайёрлаш ва ҳокимиятни қўлга олиш учун Ғарбий-инқилобий комитет (ҒИК) сайлади.

Пойтахтда кўтарилган қуролли қўзғолон ғалабага эришди. Ҳокимият Ғарбий инқилобий комитет қўлига ўтиб уни Кенгашларнинг II Умумроссия съездига тақдим этди. II съезд бутун ҳокимият Россияда ишчи солдат ва деҳқон депутатлари советларига

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ўтганини эълон қилди. Съезд биринчи Совети ҳукуматини тузди. Съезд қарорига кўра у Халқ комиссарлари совети (ХКС) деб аталди. В. И. Ленин ХКК раиси бўлиб сайланди.

Кенгаш Ҳукуматининг дастлабки чора-тадбирлари. Большевиклар ҳукумат тепасига келганидан сўнг, асосий вазифаси давлат бошқарувининг янги тузумини ўрнатиш лозим бўлди. Пролетариат диктатурасини ҳукумат сифатида советлар танлаб олишди. Давлат идорасининг барча тузуми шу органлар томонидан назорат ўрнатилди.

Давлатдаги ижро этувчи большевиклар ҳукуматини — В. И. Ленин раҳбарлик қилган Халқ Комиссарлар Кенгаши (ХКК) бошқарди. Совет ҳукуматининг асосий қарорлариии ишчи ва деҳқонлар манфаатлари учун ишлаб чиқилди. Ёш Совет давлатининг дастлабки ҳужжати Тинчлик тўғрисидаги Декрет эди. Декрет бўйича Россиянинг урушдан чиққанлиги эълон қилинди. ” Ер тўғрисида”ги Декрет бўйича ер ости бойликлари, ўрмон, сув ва бошқа бойликлар давлат мулки деб эълон қилинди. Ерга хусусий мулк бекор қилинди. Ҳукумат Ишчи ва деҳқонлар депутатлари Кенгаши бошчилигига берилди.

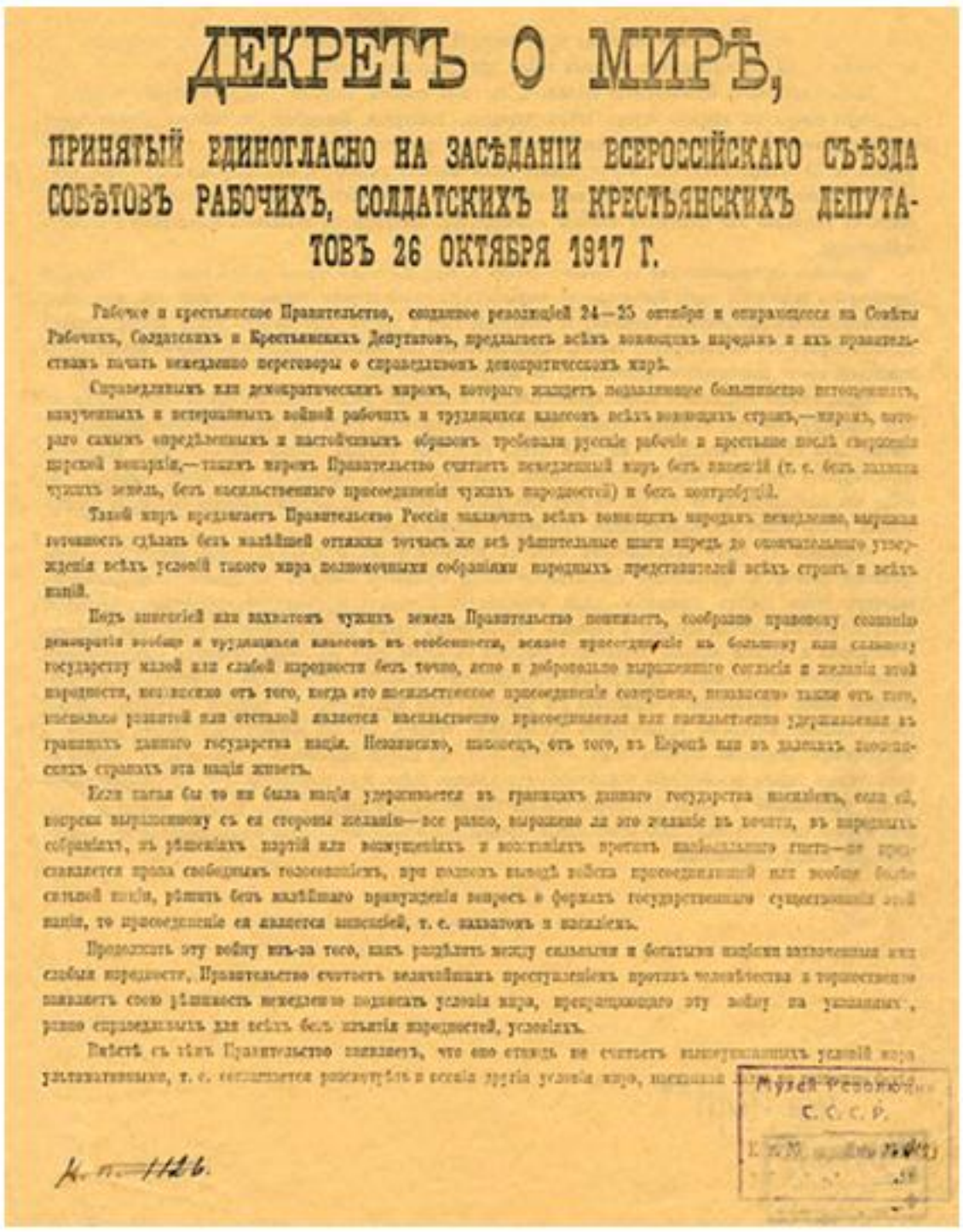

ДЕКРЕТЪ О МИРѢ,

ПРИНЯТЫЙ ЕДИНОГЛАСНО НА ЗАСѢДАНІИ ВСЕРОССІЙСКАГО СЪѢЗДА СОВѢТОВЪ РАБОЧИХЪ, СОЛДАТСКИХЪ И КРЕСТЬЯНСКИХЪ ДЕПУТАТОВЪ 26 ОКТЯБРЯ 1917 Г.

Рабочее и крестьянское Правительство, созданное революціей 24—25 октября и опирающееся на Совѣты Рабочихъ, Солдатскихъ и Крестьянскихъ Депутатовъ, предлагаетъ всѣхъ воюющихъ народамъ и ихъ правительствамъ начать немедленно переговоры о справедливомъ демократическомъ мирѣ.

Справедливымъ или демократическимъ миромъ, котораго жаждетъ подавляющее большинство истощенныхъ, измученныхъ и истерзанныхъ войной рабочихъ и трудящихся классовъ всѣхъ воюющихъ странъ,—миромъ, котораго самымъ опредѣленнымъ и настойчивымъ образомъ требовали русскіе рабочіе и крестьяне послѣ свержанія царской монархіи,—такимъ миромъ Правительство считаетъ немедленный миръ безъ аннексій (т. е. безъ захвата чужихъ земель, безъ насильственнаго присоединенія чужихъ народностей) и безъ контрибуцій.

Такой миръ предлагаетъ Правительство Россіи заключить всѣмъ воюющимъ народамъ немедленно, выражая готовность сдѣлать безъ малѣйшей отсрочки тотчасъ же всѣ рѣшительные шаги впредь до окончательнаго утвержденія всѣхъ условій такого мира полномочными собраніями народныхъ представителей всѣхъ странъ и всѣхъ націй.

Подъ аннексіей или захватомъ чужихъ земель Правительство понимаетъ, сообразно правовому сознанію демократіи вообще и трудящихся классовъ въ особенности, всякое присоединеніе къ большому или сильному государству малой или слабой народности безъ точно, ясно и добровольно выраженнаго согласія и желанія этой народности, независимо отъ того, когда это насильственное присоединеніе совершено, независимо также отъ того, насколько развитой или отсталой является насильственно присоединенная или насильственно удерживаемая въ границахъ даннаго государства нація. Независимо, наконецъ, отъ того, въ Европѣ или въ далекихъ заокеанскихъ странахъ эта нація живетъ.

Если такая бы то ни была нація удерживается въ границахъ даннаго государства насиліемъ, если ей, вопреки выраженному съ ея стороны желанію—все равно, выражено ли это желаніе въ печати, въ народныхъ собраніяхъ, въ рѣшеніяхъ партій или возмущеніяхъ и возстаніяхъ противъ національнаго гнета—не предоставляется права свободнымъ голосованіемъ, при полномъ выводѣ войскъ присоединившей или вообще болѣе сильной націи, рѣшить безъ малѣйшаго принужденія вопросъ о формахъ государственнаго существованія этой націи, то присоединеніе ея является аннексіей, т. е. захватомъ и насиліемъ.

Продолжать эту войну изъ-за того, какъ раздѣлить между сильными и богатыми націями захваченныя ими слабыя народности, Правительство считаетъ величайшимъ преступленіемъ противъ человѣчества и торжественно заявляетъ свою рѣшимость немедленно подписать условія мира, прекращающаго эту войну на указанныхъ, равно справедливыхъ для всѣхъ безъ изъятія народностей, условіяхъ.

Вмѣстѣ съ тѣмъ Правительство заявляетъ, что оно отнюдь не считаетъ вышеуказанныхъ условій мира ультимативными, т. е. соглашается разсмотрѣть и всѣ другія условія мира, настаивая лишь на томъ, чтобы такія предложенныя воюющими странами условія мира были

Музей Революціи С. С. С. Р.

Тинчлик ҳакида декрет

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Аниқланг!

1917 йили Совет ҳукумати қандай қарорлар қабул қилди?

Ишчилар ҳуқуқларининг декларацияси. 1918 жылы 3 (16) январда БутунРоссия Марказий Ижроия Комитети (БМИК) Октябрь инқилобининг ютуқларини қонуний турда ривожлантирган ишчилар ва эзилган халқ ҳуқуқлари Декларацияси-Совет республикаси Конституциявий актини қабул қилди. Декларация лойиҳасини В. И. Ленин тайёрлади.

Декларациянинг тўрт бўлимида, Кенгаш давлатининг сиёсий асосларини белгилаб берди, давлатнинг асосий мажбурияти аниқланди, ташқи сиёсат қоидалари ўрнатилди ва эзувчи гуруҳларни Кенгаш ҳукуматидаги бошқариш ишларидан четлатишни лозим деб топди.

Лениннинг таклифи бўйича 1918 йили 10 июлда Бутунроссия Кенгашлар сеъздида қабул қилинган, РСФСР Конституциясининг биринчи бўлими сифатида Декларация тўлиғи билан қабул қилинди.

Фуқаролар уруши ва чет эл интервенциясининг бошланиши. Октябрь инқилобидан кейин Россияда ижтимоий-сиёсий аҳвол Фуқаролар урушига олиб келди. 1918–1920 йилларда ҳар хил ижтимоий гуруҳлар ўртасида қуролли курашлар бўлиб турди.

Қўзғолонлар Октябрь инқилобида ғалаба қозонган большевиклар партияси ва ҳокимиятдан айрилган антибольшевиклар ўртасидаги келишмовчиликлар, фуқаролар урушига айланди. Бутун давлат эски тартибни тиклашга ҳаракат қилган — "оқлар"ва ўзларини адолатли тузум учун курашувчилар ҳисоблаган "қизилларга" бўлинди.

Фуқаролар урушини тўрт даврга бўлиш мумкин:

1. 1917 йилнинг октябрь -ноябрь ойлари — большевикларга қарши асосий марказларнинг қурилиши.

2. 1918 йил ноябрь — 1919 йилнинг апрель — Антанта интервенциясининг бошланиши.

3. 1919 йил май — 1920 йилнинг апрель ойлари—Кенгаш Россиясининг Антанта армияси ва оқларга қарши кураши.

4. 1920 йил май — 1922 йил ноябрь оқлар армиясининг парчаланиши, Фуқаролар урушининг тугаши.

Россиядаги Фуқаролар урушининг фарқи, чет эл интервенцияси қўшилган эди. Бу интервенцияга Германия, Франция, Англия, АҚШ, Япония, Польша ва бошқалар қатнашди. Улар большевикларга қарши кучларни, қурол-яроқ билан таъминлаб, моддий ва ҳарбий томондан қўллаб турди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Антибольшевик ҳаракатларининг асосий марказлари Москва ва Петроградда ташкил топди. Улар кадетлар, меньшевиклар ва эсерлерни бирлаштирди. Казаклар орасида кучли антибольшевиклар ҳаракатлари пайдо бўлди. Дон ва Кубанда уларни генерал П. Н. Краснов, Жанубий Уралда атаман П. И. Дутов бошқарди. Жанубий Россия, Шимолий Кавказдаги оқлар ҳаракатининг асосини генерал Л. С. Корниловнинг ихтиёрийлари ташкил қилди. 1918 йилнинг баҳорида чет эл интервенцияси уруши бошланди. Немис армияси аскарлари, Украина, Қрим ва шимолий Кавказнинг бир қисмини босиб олишди. Руминия Бессарабияни босиб олди.

Март ойида Мурманскка инглиз корпуси туширилди. Апрелда Владивостокка япон десантлари туширилди. 1918 йилнинг май ойида Россияда тутқунда бўлган Чехословакия корпусининг сарбозлари қўзғолонга чиқишди. Инқилоб Поволжье ва Сибирдаги Кенгаш ҳукуматининг қулашига олиб келди. 1918 йилнинг сентябрь ойининг бошида И. И. Вацетис бошчилигида Шарқий майдон аскарлари ҳужумга ўтишди ва октябрь-ноябрь ойларида душманни Уралдан ҳайдаб чиқарди.

Фуқаролар урушининг биринчи босқичида Урал ва Едил ҳудудида Кенгаш ҳукумати қайта тикланди.

1918—1919 йилларнинг охирида оқлар юриши кучайди. 1919 йили Кенгаш ҳукуматига қарши, бир вақтда ҳужум бошлаш режасини тузишди: Шарқда (А. В. Колчак), жанубда (А. И. Деникин) (Н. Н. Юденич). Афсуски бирлашиб қилинган ҳужумлар муваффақиятсиз якунланди. Кенгаш ҳукумати Россиянинг жанубида, Украина ва Шимолий Кавказда қайта тикланди. 1919 йили интервентлар армияси чекинишга мажбур бўлишди. Бунга оккупация бўлимларидаги инқилобий турткилар, "Кенгаш Россиясидан қўлингни торт!" шиори остидаги Европа ва АҚШ-даги ҳаракатлар сабаб бўлди.

1920 йилги Фуқаролар уруши якуний босқичининг асосий воқеалари кенгаш- польяк уруши ва П. Н. Врангельга қарши урушлар бўлди. 1920 йили май ойида поляк қўшинлари Белоруссия ва Украинага босиб кирди. 1920 йил майида М. Н. Тухачевский ва П. И. Егоров бошчилигидаги Қизил армия поляк бўлимини тор-мор қилишди. Уларнинг Варшавага қарши ҳужуми тўхтаб қолди.

1921 йил март ойида Тинчлик шартномасига қўл қўйилди. Шартномага кўра Польша ғарбий Украина ва ғарбий Белоруссияга эга бўлди. 1920 йил октябрь ойининг охирида М. В. Фрунзе бошчилигида Қизил армия аскарлари, Қримда Врангель армиясини енгди. П. Н. Врангелнинг мағлубиятга учраши билан Фуқаролар уруши тугади.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

1917—1922 йиллардаги Фуқаролар уруши.
1918 й Қизил армия сафига ихтиёрийларни рўйхатга олиши

Большевиклар Фуқаролар урушида ғолиб бўлди ва чет эл интервенцияси ҳам тугатилди. Бу ғалаба кўп сабабларга боғлиқ бўлди.

Большевиклар давлатнинг барча ресурсларини сафарбар қилишди, ҳамда, уни миллий ҳарбий лагерга айлантиришди. Фуқаролар уруши даврида большевикларнинг рақиблари миллий дастур билан қўзғолонга битта раҳбар бўлишини келиша олишмади.

Фуқаролар уруши Россия учун кўп чиқимларга олиб келди. Моддий чиқим 50 миллиард олтин рублдан ошди. Иқтисодий ишлаб чиқариш 7 баравар қисқарди. Урушда, очликдан, касалликдан ва террордан 8 миллион одам ҳалок бўлди, 2 миллион одам кўчиб кетишга мажбур бўлди.

Билимингизнитекширинг:

1. Февраль инқилобининг сабабларини айтинг.
2. Икки ҳокимиятнинг маъносини тушунтиринг.
3. Кенгаш ҳукуматининг дастлабки низомлари нимага боғлиқ эди?
4. Фуқаролар урушининг натижаси тўғрисида маълумот.

Жадвал билан ишлаш. Жадвални тўлдириш:

Муваққат ҳукумат	
Натижалари	Камчиликлари

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

9-§. “ҲАРБИЙ КОММУНИЗМ” СИЁСАТИДАН ЯНГИ ИҚТИСОДИЙ СИЁСАТГА КЎЧИШ (ЯИС). СССР-НИНГ ТАШКИЛ ТОПИШИ.

Бугунги дарсда:

- “ҳарбий коммунизм” сиёсати;
- янги иқтисодий сиёсат;
- КСРИ ташкил топиши тарихини ўрганамиз.

“Ҳарбий коммунизм” сиёсати. 1918—1922йиллар оралиғида Фуқаролар уруши ва чет эл интервенцияси Кенгаш республикасининг иқтисодий аҳволини қийинлаштириб қўйди. Фуқаролар уруши ва чет эл интервенция давлатнинг ички ва ташқи сиёсати учун оғир синов бўлди. Кенгаш ҳукумати 1918 йилнинг ёзидан 1921йилнинг бошларигача бўлган ички сиёсат, Ҳарбий Коммунизм номини олди. Уни амалга ошириш учун саноат миллийлаштирилди, кучли марказий давлат аппарати яратилди, озиқ-овқат диктатураси жорий этилди, қишлоқларда ҳарбий-сиёсий тазйиқ кучайди (озиқ- овқат отрядлари). Шундай қилиб “ҳарбий коммунизм” сиёсати ҳусусиятлари, Кенгаш ҳукуматининг дастлабки иқтисодий ва ижтимоий тадбирларидаёқ кўриниб турарди.

Бир томондан “ҳарбий коммунизм” сиёсати, РКП(б) раҳбариятининг тез фурсатда бозорсиз социализм қуриш истагидан келиб чиқади.

Эсда сақланг!

Ҳарбий коммунизм — 1918 “Ҳарбий коммунизм” сиёсати қатор иқтисодий ва ижтимоий -сиёсий масалаларниўз ичига олган тадбирлар мажмуасидир. Буларнинг энг асосийлари барча ишлаб чиқариш воситаларини миллийлашитириш, бошқарувни марказлаштириш, меҳнат маҳсулотларинитенг тақсимлаш большевиклар партиясининг сиёсий диктатураси эди. 1918 йил 28июндаги декретда йирик ва ўрта корхоналарни тезроқ миллийлаштириш кўзда тутилган эди.

“Ҳарбий коммунизм” сиёсати Россияни иқтисодий вайронагарчиликдан қутқариб қолмасдан, балки уни янада чуқурлаштирди. Лекин мамлакатни бошқаришни марказлаштириш большевикларнинг барча ресурсларни бирлаштириш, фуқаролар даврида ҳокимиятни ўз қўлларида сақлаб қолиш имконини берди. Тинч қурилиш даврига утишда Кенгаш республикаси катта қийинчиликларга учради. Дехқонлар синфи “ҳарбий коммунизм” сиёсатига бўйсунишни хоҳлашмади. Бу сиёсатга кўра деҳқонларнинг барча ортиқча

Таянч сўзлар:

“Ҳарбий коммунизм”, азиқ-овқат солиғи, хусусий хўжаликни йўқ қилиши, янги иқтисодий, автономия, Кенгашлар съезди

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

озиқ- овқатлари зўрлик билан тортиб олинарди. Очликдан тинкаси қуриган ишчилар синфининг бир қисми ҳам бу сиёсатда норози эди.

"Биз 1921йилнинг баҳорида дуч келган озиқ -овқатни тақсимлаш сиёсати иқтисодий ва сиёсий инқирозимизнинг асосий сабаби бўлди", деб таъкидлаган эди кейинчалик И. В. Ленин.

Эсда сақланг!

Озиқ-овқат развёрсткаси — 1919—1921 йиллар оралиғидаги кенгаш ҳукумати белгилаган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайёрлаш тизими деб айтилади. Бу деҳқонларни ортиқча дон маҳсулотларини ва бошқа маҳсулотларни белгиланган нарх асосида давлатга топшириш мажбуриятлари юклатилди.

Давлат ўз манфаатини ўйлаб, қишлоқдаги шароитни ҳисобга олмай, деҳқонларга ортиқча маҳсулотларини мажбуран топшириш юклатилди. Озиқ-овқат развёрсткасига дон, картошка, сабзавот ва бошқа маҳсулотлар киритилди. Олинган маҳсулотларнинг ўрнига деҳқонларга карточка ва қийматсиз пулни тўлашди. Маҳсулотга белгиланган баҳо ялпи тўланадиган баҳога қараганда 40 баравар кам тўланди. Деҳқонлар озиқ-овқат развёрсткасига қарши кураш олиб борди. Шунинг учун бу сиёсат озиқ-овқат отрядлари ёрдами билан, куч ишлатиш орқали уларни бостирди.

Бу муҳим!

Озиқ-овқат армияси-ҳарбий коммунизм давридаги озиқ-овқат развёрсткаси сиёсатини амалга оширишдан ёрдам берган қуролли аскарлар гуруҳи.Бу армия сафида ишчилар, ҳарбийлар ва денгизчилар бор эди.

"Ҳарбий коммунизм"сиёсати товар пул муносабатларининг бузилишига олиб келди. Озиқ-овқат ва ишлаб чиқариш маҳсулотларини сотиш чекланди, уларга маош ўрнига ҳар хил маҳсулотлар берилди. Ишчиларга тенг ҳуқуқли маош белгиланди. Аммо бу ҳолат уларнинг орасидаги ижтимоий тенгликнинг нотўғрилиги тўғрисида фикрлар пайдо бўлди.

1918 йили аввалги талончи ва эзувчи гуруҳларнинг вакиллари учун меҳнат мажбурияти ва 1920 йили ҳамма учун умумий меҳнат мажбурияти қабул қилинди. 16 ёшдан 50 ёш орасидаги ҳамма фуқаролар ишлашга мажбур бўлишди. "Ҳарбий коммунизм" сиёсати, "Ишламаган тишламайди" қоидасига амал қилинди.

"Ҳарбий коммунизм"даврида бир партияли тизимга кўчиш амалга оширилди. Большевиклар партияси аниқ сиёсий ташкилот бўлибгина қолмай, давлат бошқаруви билан туташиб кетди. Большевикларнинг диктатурасига қарши курашган бошқа сиёсий партиялар кадетлар, меньшевиклар, эсерлар ҳукуматга қарши

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Деҳқонлар озиқ-овқат развёрсткаси бўйича донни қабул пунктларига ташимоқда

чиқишди. Баъзи бир таниқли жамоат арбоблари чет элларга кўчиб кетса, бошқалари эса қувғин-сургунга учради. Кенгашчилар большевиклар партияси органларининг барча топшириқларини бажаришди. "Ҳарбий коммунизм" сиёсати Россияни иқтисодий емирилишдан қутқара олмади. Аммо мамлакатни бошқаришнинг марказлаштирилиши, большевикларга фуқаролар уруши даврида, барча ресурсларни сафарбар қилишга ва ҳукуматни сақлаб қолишга имконият яратилди. Биринчи жаҳон уруши, революция, "ҳарбий коммунизм"сиёсати давлатни тубдан парчаланишига олиб келди. Қишлоқ хўжалигини тиклаш масаласи келиб чиқди. Шу вақтда Россияни электрлаштириш режаси (ГОЭЛРО) пайдо бўлди. 1920 йилги декабрда VIII Бутун россия кенгашлар съези ГОЭЛРО режасини қабул қилди. "Ҳарбий Коммунизм"сиёсатидан янги Иқтисодий Сиёсатга кўчиши (ЯКС). Тинч қурилиш даврига ўтишда Кенгаш республикаси катта қийинчиликларга учради. Деҳқонлар синфи "ҳарбий коммунизм" сиёсатига бўйсунишни хоҳлашмади. Бу сиёсатга кўра деҳқонлардан, барча ортиқча озиқ-овқатлар зўрлик билан тортиб олинарди. Очликдан безган ишчилар синфининг бир қисми ҳам бу сиёсатда норози эди. "Биз 1921йилнинг баҳорида дуч келган озиқ -овқатни тақсимлаш сиёсати иқтисодий ва сиёсий инқирозимизнинг асосий сабаби бўлди", деб таъкидлаган эди. Кейинчалик И. В. Ленин. Сиёсий ва иқтисодий инқирозидан Кенгаш республикасининг душманлари фойдаланиб қолишди. Мамлакатда

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

И. Владимиров. Озиқ-овқат развёрсткаси

сиёсий кураш кучайди. Қулоқлар ўрта ҳол деҳқонлар ёрдамида Украина, Томбов вилояти волга бўйи, Ғарбий Сибирда Кенгашларга қарши исён уюштирдилар. Меньшевиклар, анархист, оқ гвардиячилар буржуа миллатчиларнинг аксилинқилобий фаолияти кучайди.

1921йилнинг март ойида РКП X съезди бўлиб ўтди. Съезд Ленин маърузаси бўйича озиқ овқат тақсимлашни солиқ билан алмаштириш ҳақида қарор қабул қилинди. Бу қарор мамлакатнинг "ҳарбий коммунизм" сиёсатидан янги иқтисодий сиёсатига ўтиш йўлидаги босқич болди. Фуқаролар уруши йилларидаги ишчилар ва деҳқонларнинг ҳарбий сиёсий иттифоқи тичлик даврида етарли бўлмай қолди. Шахар билан қишлоқ ўртасида иқтисодий алоқаларни тиклаш, дехқонларнинг маҳсулотларини шаҳарга, ишчиларнинг саноат молларини қишлоққа етказиш лозим эди.

Бу муҳим!

Озиқ-овқат солиғи — деҳқон оилаларидан йиғиб олинадиган маҳсулотлардан мажбурий тўланадигансолиқ.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Янги иқтисодий сиёсатни амалга оширишнинг дастлабки йилларидан бошлаб, аниқ натижаларни қўлга кирита бошлади. Деҳқонлар бозорларда ортиқча маҳсулотларини сотиш ҳуқуқларига эга бўлишди. Савдо-сотиқ шаҳар ва қишлоқ ўртасида иқтисодий алоқанинг нишонига айланди. Янги товар-пул муносабатларининг ривожланиши Бутунроссия бозорининг шаклланишига олиб келди. Ёппасига меҳнат мажбурияти ва меҳнат мобилизацияси бекор қилинди. Ишчиларга мунтазам маош тўлаш бошланди. Меҳнаткашларнинг меҳнат унумдорлиги орта бошлади Саноат ва қишлоқ хўжалиги тиклана бошлади. Ишчилар синфи ва деҳқон хўжаликларининг иттифоқи кучайиб борди Пул ислоҳатлари ўтказилди. 1922 йилнинг охирига бориб мунтазам пул бирлиги червонец (ўн сўмлик) пайдо бўлди. Янги иқтисодий сиёсатнинг натижалари яхши бўлишига қарамасдан 1925 йилдан бошлаб қисқартириш ҳаракатлари бошланди. ЯИК ни қисқартиришдан мақсад, иқтисод ва сиёсат орасидаги низоларнинг кучайишини тўхтатишдан иборат эди Давлат иқтисодининг барча тармоқларида доимий тартиб ўрнатишга ҳаракат қилишди. Бу ўз вақтида янги иқтисодий сиёсатнинг қисқаришига ва "Ҳарбий коммунизм"нинг маъмурий буйруқбозлик тизимни ўрнатишга олиб келди. 1931йили 11 октябрда. расмий турда ЯИС ти бекор қилинди. СССР-ташкил топиши. Бутун иттифоқ, съезди очилди. Ўша вақтда оғир бетоб бўлган В. И. Ленин съезднинг фахрий раиси этиб сайланди ва унинг номига мурожаатнома йўлланди. Бу воқеа билан деярли бир вақтда Ленин ўзининг сўнгги асарларидан бири — "миллатлар масаласига доир ёхуд автономлаштириш тўгрисида" асарини ёзди.

Бу муҳим!

ЯИК давлатнинг маданиятига таъсир қилди.Санъат,фан, билим бериш, маданият бошқармаларини марказлаштириш ишларини Л.А.Луначарский бошчилигидаги маърифатишлари бўйича давлаткомиссиясига юклатилди.

Делегатлар ҳал этиши лозим бўлган асосий масала СССР нинг ташкил этилиши эди. Кенгашларнинг 1-Бутун иттифоқ съездида СССР нинг ташкил этилиши тўгрисида декларация билан И. В. Сталин маъруза қилди. Лениннинг федерация, тенг хуқуқлик, республикаларнинг мустақиллиги ва иттифоқи чиқиш эркинлиги тўгрисидаги ғоялари декларацияга асос қилиб олинган эди.

Съезд таркибида 4та иттифоқдош республика: РСФР, УССР, БССР, ЗКССР дан (Закавказье федерацияси) иборат бўлган СССР нинг таш-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

кил топганини эълон қилди. Кейинчалик СССР таркибига бошқа иттифоқдош республикалар ҳам киришди.

1924йилнинг январида Кенгашларини 2 бутун иттифоқ съезди СССР Конституцияси тасдиқлади. Конституция ўз ичига Кенгаш Иттифоқини ташкил этиш тўғрисидагини декларация ва шартномани олган эди.

В.И. Ленин

1918 йилнинг ўзида большевиклар келажакда Кенгаш республикаси федерациясини қуришни режалаштирди. Аммо большевиклар партиясида доимий кўп миллатли давлат қуриш масаласи бўйича турлича кўзқараш пайдо бўлди. РК(б)П МК И. В. Сталинн бошчилигида кенгаш республикаларнинг автоном ҳуқуқи бўйича РСФСР таркибига кириши тўғрисида лойиҳалар тайёрлашди. Бироқ В. И. Ленин автономияланиши режасини қаттиқ танқид остига олди. У барча кенгаш республикалар тенг ҳуқуқли асосда, уларнинг мустақиллиги сақланган ҳолда ягона давлат иттифоқига бирлашиши керак деб ҳисоблади. Ҳар бир республиканинг давлат иттифоқидан чиқиб кетиш ҳуқуқи сақланиши шарт эканлиги таъкидланди. РК(б)П МК миллий давлат тизимининг Ленинча принципларини қабул қилиш ди. Янги давлат — Кенгаш Социалистик Республикалар иттифоқини қуриш акти 1922 йили 27 декабрда тўрт республиканинг: РСФСР, Украина, Белоруссия ва Кавказ Федерацияси Орасидаги битим шартномаси эди. 1922 йили 30 декабрда СССР Кенгашларининг нингI съезди бўлди. Иттифоқдош давлат қуриш тўғрисидаги Шартнома ва Декларацияни қабул қилишди. Олий бошқарув ворганн Кенгашларнинг Бутун иттифоқ съезди орасидаги даврларда — Кенгашларнинг Марказий Ижроия Комитети К (МИК)тузилди. Икки қонун чиқарувчи палата-Иттифоқ Кенгаши билан Миллатлар Кенгаши ва яна бошқарувчи орган-ОСК Президиумидан иборат бўлди. Олий ижро этувчи ва ҳокимият органи СССР Халқ Комиссарлар Кенгаши бўлди. Олий ижро этувчи ва ҳокимият органи бўлди. Ушбу низом 1924 йилнинг 31 январида Конституцияга киритилди. Республикалар фаолиятининг асосий бўлагини: халқаро муносабатларда, мудофаа, чегарани қайта тузиш миллий хавфсизлик, ташқи савдо, транспорт, бюджет, алоқа ва соғлиқни сақлаш ва бошқалар бир марказдан бошқаришга ўтилди ва

И.В. Сталин

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

пул айланишини марказий органларга берди. Ички ишлар, қишлоқ хўжалиги, таълим, ижтимоий таъминот тармоқлари республиканинг қўл остида бўлди. 1924 йил 21январда В. И. Ленин вафот этди II Бутунроссия Кенгашлар съезди Ленинни мангу эсда сақлаш мақсадида. Петроградни Ленинград деб алмаштирилди. Москвадаги Кремль биноси яқинига В. И. Ленин номида мақбара қуришни зарур деб қарор қабул қилинди. Маъмурий буйруқбозлик тизимининг пайдо бўлиши. В. И. Ленин вафот этиши билан, партия бошчилари орасида мансаб учун курашлар бошланди. Бу курашда Сиёсий бюронинг аъзоси, РК(б)П МК Бош котиби И. В. Сталин ғолиб бўлди.

20—30-йилларнинг охирида Кенгаш жамиятида маъмурий буйруқбозлик тизими ўрнатилди. БКП(б)-нинг асосий бошкарувчиси ва ёлғиз партия раҳбари сифатида, И. В. Сталиннинг шахсий бошқариш тартиби, иқтисодни давлат ихтиёрига ўтказиш, давлат органларини партия органлари билан алмаштириш орқали бошқариш ишлари маъмурий буйруқбозлик тизимининг шаклланишига олиб келди.

Бу муҳим!

Маъмурий-буйруқбозлик тизими — бу ижтимоий муносабатларнинг уюштиришни акс эттирувчи ташкилот. Унинг хусусиятлари сифатида давлат мулки иқтисодий ҳаётнинг қаттиқ қўллик билан марказлаштирилиши; социалистик бошқариш усулларидан фойдаланиш; иқтисоднинг қарамлиги партиянинг устунлиги яққол кўринади.

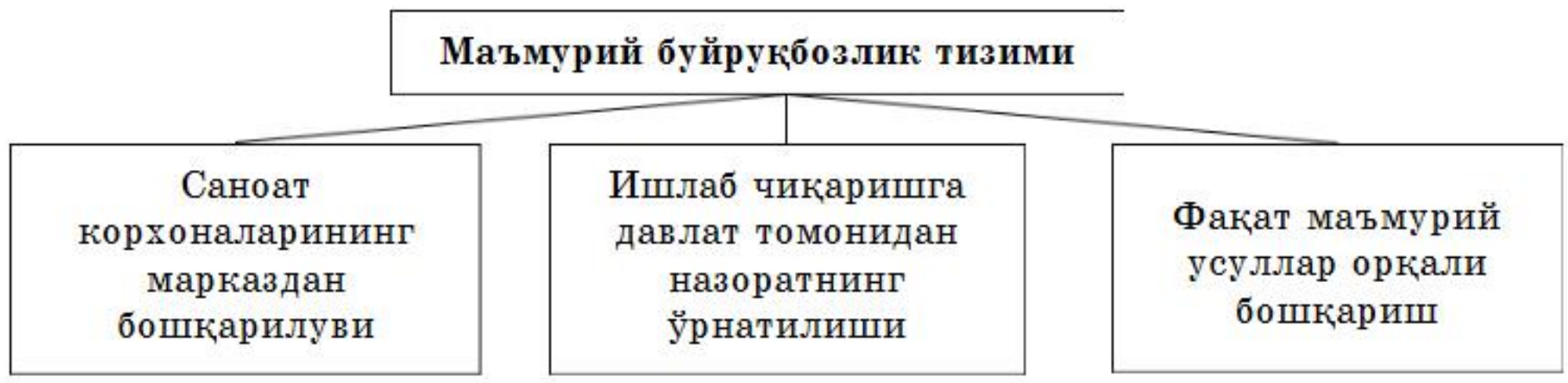

20—30- йилларнинг охирида ички партиявий демократлар бекор қилиниб, И. В. Сталинга қарши оппозициялар ҳам йўқ қилинди. Шунингдек барча давлат лавозимларини Сталиннинг тарафдорлари эгаллаб олишди.

XX асрда халқни назорат қилиш учун (ИИХК) жазоловчи органлар пайдо бўлди. Уларнинг вакиллари жамиятни (социализм душманларидан) тозалаб бегуноҳ одамларни жазолашди. Маъмурий буйруқбозлик тизими давлатнинг сиёсатини қўллайдиган ва таъминлайдиган иқтисодни шакллантирди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Билимингизнитекширинг:

1. “Ҳарбий коммунизм” деган нима маънони билдиради? “Ҳарбий коммунизм” сиёсати мазмунини тушунтиринг.
2. “Ҳарбий коммунизм сиёсатининг оқибатларини айтиб беринг.
3. “Озиқ-овқат развёрсткаси ” деганни қандай тушунасизлар ?
4. “Ишламаган. тишламайди” деган қоидани қандай тушунасизлар?
5. ЯИС га ўтиш сабаблари ва оқибатларини айтиб беринг.
6. СССР даги илм-маърифат ишлари қандай амалга оширилди.
7. СССР нинг ташкил топиши тўғрисида айтиб беринг.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

БИРИНЧИ ЖАҲОН УРУШИДАН КЕЙИНГИ ОСИЁ ДАВЛАТЛАРИ

10-§. УСМОНИЙЛАР ИМПЕРИЯСИДАГИ СУЛТОН ХУКУМАТИНИНГ ЕМИРИЛИШИ ВА ЧЕТ ЭЛ ИНТЕРВЕНЦИЯСИГА ҚАРШИ КУРАШИ

Бугун дарсда:

- Биринчи жаҳон урушдан кейинги Шарқий мамлакатларда бўлган ўзгаришлар;
- Европа державасининг Усмон империясидаги мустамлакасидаги юригизилган сиёсат;
- Шарқ мемлакатларининг мустақиллик йўлидаги кураши ва миллий — озодлик курашининг натижаси билан танишамиз.

Биринчи жаҳон уруши йилларида Шарқ давлатларида, муҳим ўзгаришлар бўлди. Яқин Шарқ давлатлари урушга яқин худудда бўлганлиги сабабли улар муҳим хом-ашё ва озиқ-овқат манбасига айланди. Мустамлака давлатларнинг халқларига мустақиллик ва озодлик ҳамда ўзгаришларни қўлга киритишга имкон яратилади, деб умид қилди. Париж тинчлик конференциясида мандат номини олган немис мустамлакачилари қарам ерларни бўлиб олиш жараёни кучайди. Ҳеч бир імпералистик держава ўз мустамлакаларини "озод қилишга" рози бўлмади. Аксинча урушда ғолиб давлатлар ўзаро аввалги немис ва Усмонийлар империясининг мустамлакалари бўлган араб давлатларини бўлиб олишга киришиб кетди.

Империалистик давлатларнинг бу сиёсатига қарши курашиш учун қарам ва мустамлака давлатларда патриот кучлар пайдо бўлди. Мустақиллик йўлидаги курашлар энди миллий -озодлик қўзғолонига айлана бошлади.

Саудия Арабистони. Биринчи жаҳон урушининг натижасида Усмонийлар империяси емирилиши Саудияликларнинг Араб ерларини бир марказдан бошқаришга эришиш учун курашига йўл очиб берди.

Таянч сўзлар:

мандат, Саудия Арабистани, Сирия мен Ливан, Египет, патриот кучлар, вице-король, Вафдпартияси

Уруш тугагандан сўнг Арабистон ярим оролида икки йирик давлат: маркази Ар-Рияд бўлган.

Неджд султонлиги ва маркази Макка бўлган Хижаз қироллиги пайдо бўлди. Аммо ушбу икки давлат орасидада уруш бошланди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Кинг-Крейн комиссияси. Усман империясининг бўлиниши. 1919 й.

1926 йилнинг 10январда Абдул-Азиз ал Саудни Хижазнинг қироли деб, эълон қилишди.

Бир неча йиллардан сўнг Абдул-Азиз бутун Арабистон ярим оролини босиб олди. 1932 йили у йили у "Араб қироллигининг ерларини бирлаштириш тўғрисида" фармонини эълон қилди. Шундан бошлаб давлат Саудия Арабистони қироллиги деган номга эга бўлди. Шундай қилиб Саудия Арабистонининг биринчи қироли Абдул-Азиз ибн Абдурахманал -Сауд бўлди. Давлатнинг Конституцияси Қуръон, деб эълон қилинди. Тахт меросхўри тўғрисида тартиб -қоида ишлаб чиқилди. 1933 йили меросхўр шахзода қиролнинг катта ўғли Сауд тахтга ўтирди.

Давлатнинг ўтроқ аҳолиси учун ибн Сауд қирол ва амир аталди. Улар авлодлари мусулмон қавми умматларининг маънавий раҳбариимом лавозими билан феодал лавозимини эгаллади. Арабистон кўчманчилари Сауд авлодларининг оқсуякларини ўз қабиласининг ўтроқлашган қариндошлари деб ҳисоблашди.

Марказлашган давлатнинг пайдо бўлиши аҳолининг хавфсизлигини таъминлаб, феодаллар урушига барҳам берди.

Саудия Арабистони феодал жамоа тузуми асосида қурилган давлат эди. Давлатнинг хўжалигида мол чорвачилиги сақланган эди. Аҳолиниг оз қисмигина деҳқончилик билан шуғулланган эди.

Абдул Азизнинг ислоҳатлари давлатнинг тузилишини ислом дининнинг дастабки даврлардаги вахобизм даъватлари билан солиштиришга ҳаракат қилди, қиролликнинг ижтимоий ривожланиши

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Абдул-Азиз ибн Абдуррахман ал-Сауд

анча ортда қолганлиги маълум бўлди. Аммо Абдул Азиз илғор давлатларнинг таъсирига тушиб қолди. Арабистон ерида дунёдаги энг йирик нефть кони топилди ва ундан тушган фойда давлатнинг обрўйини ошириб юборди.

Иккинчи жаҳон урушининг бошланиши туфайли нефтни қазиб олиш вақтинча тўхтаб қолди.

Биринчи жаҳон урушига қараганда, Иккинчи жаҳон уруши Арабистон ярим оролига кўп зиён келтирмади.

Аммо Абдул Азиз давлатнинг иқтисодий сиёсий ва ҳарбий соҳаларини урушга сафарбар қилишга тўғри келди. Нефт ишлаб чиқариш тўхтади, қишлоқ аҳолиси урушга сафарбар қилинди, ишчи кучи етишмай қолди, хаж сафарларига келувчиларнинг сони камая бошлади. Урушнинг асоратидан озиқ-овқат нархлар қимматлади.

1943 йили АҚШ ҳукумати Саудия Арабистонини ўз давлати учун фойдаси кўп деб ҳисоблади ва ленд-лиз қонунини киритди.

Эсда сақланг!

Ленд-лиз — Иккинчи жаҳон уруши даврида АҚШ-нинг Гитлергақарши коалиция давлатлариниқурол-яроғ, ҳарбий ва моддий ёрдам қарзга ёки ижарага бериш тизими.

1945 йили АҚШ билан Саудия Арабистони орасидаги муносабатларнинг энг муҳими, президент Рузвельтнинг қирол Абдул Азиз билан "Куинси" крейсерининг бортидаги учрашуви бўлди. АҚШ президенти Рузвельт Ялта конференциясидан қайтиб келди. Шу учрашув вақтида қирол ўз давлатида ҳаракат қилаётган Америкалик концессияларни қўллаб, ҳамда Ал-Хаседаги нефть конларини Ўрта ер денгизи қирғоқларигача олиб борадиган қувурлар қўйишга розилик билдирди. Шунга жавобан Саудия Арабистонининг сиёсатини қўллаб яъни арабларнинг чет элликлар зулмига қаратилган курашини қўллашга розилик берди.

Ўйланинг!

Нима сабабданИккинчи Жаҳон урушидан кейин СаудияАрабистони иқтисодий ривожланиш жиҳатидан туб бурилиш ясади?Қандай сабаблари бўлди?

1945 йили Сауд Арабистони "Гитлер коалицияси" державаларига қарши уруш эълон қилди. Бундай хатти-ҳаракати учун БМТга қабул қилинишига имкон берди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Сурия ва Ливан. XIX асрнинг охирида Усмон империянинг таркибида бўлди. Аммо XX асрнинг бошига келиб, улар Европанинг, шунингдек Француз капиталига қарам, ярим мустамлакага айланган эди. Сурия мен Ливандаги инглиз қўшинлари билан бўлган уруш якунлансада оккупация тартиби сақланиб қолди.

1919 иили Париждаги тинчлик конференциясида Сурия ва Ливан ни Франциянинг мандатига бериш тўғрисида қарор қабул қилинди. Француз юқори комиссиясига чексиз ваколат берилди. 1920 йили француз -губернатори қўли остида "Буюк Ливан"номли давлат қурилди. Сурия бўлса, майда диний- жамоа давлат бирлашмаларига бўлиниб кетди. Уларни юқори комиссияга бўйсунадиган француз губернаторлари бошқарди.

Босқинчиликнинг дастлабки кунларидан бошлаб Сурия ва Ливан халқи қўзғолонлар уюштирди. Бу норозилик ҳаракатлари мустамлакачиларни бошқаришнинг фойдали йўлларини топишга мажбур қилди. Энди қўзғолонларни куч ишлатиш билан босиш ўрнига иқтисодий томондан чеклаш усулларидан фойдалана бошлади

Француз ҳукумати Қурултой йиғилишини чақиришга рухсат берди. 1928 йили Қурултойга сайлови ўтди. Шу асосда французлар ўзларига таянч бўладиган сиёсий тузумни қуришга умид қилди. Аммо Қурултой йиғилишида эмигрант марказларининг қўллаши орқали француз Бошқарувчилари билан низо-жанжаллар бошланди.

1928 йили қабул қилинган Конституция Сурия давлатини Француз мандатини тан олмайдиган мустақил давлат, деб эълон қилди.

Қирол Ибн Саид билан АҚШ президенти Франклин Рузвельт. Қоҳира 1945 й.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Сирия президенти Хашим ал-Атассий

Бунга жавобан олий комиссар Понсе тўсатдан йиғилишни тарқатиб юборди. 1930 йилдагина Конституция қўлланишга эга бўлиб Француз мандатини сақланганлигини эълон қилди.

Сурияда халқ қўзғолони мағлубиятга учрашига қарамасдан озодлик учун кураш тўхтамади.

Норозилик курашнинг талабига кўра ҳукумат Конституцияни тиклади, миллий гуруҳ вакилларлари музокаралар юритишга мажбур бўлишди.

Улар Суриянинг мустақиллигини тан олиши ҳақида мамлакатлараро шартномалар тузилишига кўшиб, 1936 йили музокаралар олиб боришди ва француз мандатини бекор қилишга мажбур бўлишди. Франция Суриянинг ерида, уларнинг ички ишларига аралашмаган ҳолда, ўз армияси ва ҳарбий базаларни сақлашга рухсат олишди. Сурияда парламент сайлови ўтди. Миллий гуруҳ яна ғалабани қўлга киритиб, унинг раҳбари Хошим ал-Атасси давлат президенти деб эълон қилинди.

1939 йили француз парламенти шартнома тузишдан бош тортди. Олий комиссари яна парламентни тарқатиб юбориб Конституция ишини тўхтатиб қўйди. Унинг ўрнига директорлар кенгашини қуриб, унинг фаолиятини французлар тўлиқ назорат остига оладиган бўлишди.

Бутун Сурияни қамраган қўзғолонлар Энди Ливан ҳудудига тарқалди. Бу қўзғолонларни бостириш учун француз ҳукумати диний гуруҳлар орасида низолар келтириб чиқарди, яъни Ливан христиан динидагиларни (маронидларни) озодлик курашга қарши юбормоқчи бўлди. Шунингдек, Ливан ва Сурия буржуазиясининг раҳбарлари бир-бири билан тил топишишга ҳаракат қилишди. У учун айрим енгилликлар яратишга қадам қўйишди. Натижада, Франция давлати Француз-Ливан шартномасига қўл қўйишга мажбур бўлди.

Француз ҳукумати уч йилдан кейин мандат тартибини бекор қилишга ваъда берди. Улар божхона, молия ва алоқаларни назорат қилишдан бош тортишга келишиб олишди. Ўз навбатида Ливан ҳукумати ташқи сиёсат масалалари бўйича Франция давлати билан маслаҳатлашишга мажбур бўлди. Бундан кейин Ливан ерида Франциянинг қуролли кучлари сақланиб қоладиган бўлди ва улар диний ҳамда оз миллатлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиши зарур эди. Иккинчи жаҳон уруши арафасида Ливанда француз босқинчиларининг ҳукуматига назорат ўрнатилди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Миср. 1882 йилдан бошлаб бу давлатда инглиз босқинчиларининг ҳукумати ўрнатила бошлагани билан XX асрнинг бошида Миср Усмонийлар империясининг бир қисми деб ҳисобланди.

Ички сиёсий аҳволнинг чигаллашуви юқори ҳукуматнинг адолатсизлиги ва давлатдаги миллий-озодлик қўзғолонининг кучайиши.

"Миср–мисрликлар учун!" деган шиор билан чиққан оппозиция раҳбари Арабий -подшонинг обрўйини кўтарди.

Кирол Фуад I

Бу ҳолат Англиянинг уруш бошлашига сабаб бўлиб натижада Арабий -подшонинг аскарлари енгилди, инглизлар Қоҳирани босиб олди.

1914 йили биринчи жаҳон уруши натижсида дунёнинг гео-сиёсий аҳволининг ўзгариши натижасида, инглиз ҳукумати Туркиянинг Мисрдаги ҳукмронлигини тор-мор қилганлиги, Мисрда инглиз протекторати ўрнатилганини эълон қилди. Инглиз бош консули олий комиссар деб аталадиган бўлди ва давлатнинг барча бошқарув ишлари ваколатини эгаллади.

Туркиянинг Мисрда қўзғолон уюштирмоқчи бўлган ҳаракати амалга ошмади; Германиянинг турк қўшинини қўллаганига қарамасдан инглизлар туркларнинг барча ҳужумларини тор-мор қилди. Шундай қилиб Миср тўлиғи билан Англиянинг қўл остига ўтди.

Билимингизнитекширинг:

1. 20—30-йиллардаги Яқин ва Ўрта Шарқдаги миллий-озодлик қўзғолонларининг афзалликлари нимада бўлди?
2. Мустамлакачи давлатлар икки уруш оралиғидаги йилларда мустамлакачи лик сиёсатини қандай қилиб сақлаб қолди?
3. 20—30-йилларда йиллардаги Саудия Арабистонининг ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг асосий афзалликлари нимада бўлдиынынқ бўлди? Ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий ривожланишининг асосий хусусиятларини айтинг.
4. Сурия ва Ливанда 20—30-йилларда қандай сёсий ўзгаришлар бўлди?
5. Инглизларнинг Мисрда олиб борган сиёсатини тушунтиринг? Уларнинг мақсади қандай эди?
6. Вафдистлар кимлар ва улар қандай сиёсат олиб борди?
7. Ленд-лиз қонунининг аҳамияти нимада?

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

11-§. УСМОНИЙЛАР ИМПЕРИЯСИДА ТУРК СУЛТОНЛИГИ ҲУКУМАТИНИНГ ҚУЛАШИ. ТУРКИЯДА ДУНЁВИЙ ДАВЛАТ ЎРНАТИШДА МУСТАФО КАМОЛНИНГ ҚЎШГАН ҲИССАСИ.

Бугун дарсда:

- Усмонийлар империясининг парчаланиши сабаблари, Султон ҳукуматининг Антанта державалари олдида тиз чўкиши;
- 1918—1923 йиллардаги турк халқининг озодлик курашлари ва генерал Мустафо Камол Отатурк тўғрисида;
- Янги сиёсий ташкилот Республика-Халқ Партиясининг(РХП) ташкил топиши ва Туркия Республикасининг эълон қилиниши;
- Иқтисодий сиёсатнинг асосий маъноси-Этатизм тўғрисида билиб оламиз.

Таянч сўзлар:

Кемализм, "республикачилик", "миллатчилик", "этатизм", "лаицизм" "түрк Халқининг бирлиги", "Революцион" ("инқилобчилик"), Конституция

Биринчи Жаҳон урушида Усмонийлар империяси Антантага қарши Германия коалицияси томонида бўлди. Бу сиёсий йўналишнинг тўлиқ ўзгариши, ёш турклар ҳукумати давлатни парчаланиб кетишининг олдини олиш сиёсатини бошлаган эди.

Шунингдек, улар ғарбий европалик державаларнинг талончилик ишларидан озод бўлишга ҳаракат қилишган эди.

Бироқ тўрт йилга чўзилган бу уруш Усмоннийлар империясини парчаланишига олиб келди. Турк халқи миллат сифатида йўқ бўлиб кетиш хавфи пайдо бўлди.

1918 йили кузда султон ҳукумати Антанта Державаларининг олдида тиз чўкишга мажбур бўлди.

Ёш туркларнинг раҳбарлари чет элларга қочиб кетишди, уларнинг партияси эса тарқалиб кетди. Мудрос вақтинчали шартномага кўра Султон ҳукуматининг қўл остида фақатгина ҳозирги Туркиянинг ҳозирги ери сақланиб қолган эди. Шартномага биноан давлатни бўлиб ташлаш мумкинлиги сақланиб қолди. Ушбу жараёнда миллий далатнинг асосини қуриш, Антантанинг Туркияни Ажратиб қўйишга мўлжаллаган режасининг бошланиши эди. 1918—1923 йилларда Мустафо Камол Отатурк Анадолида турк халқининг озодлик курашини бошқарди. Дастлаб Отатурк ёш турклар қўзғолонига фаол иштирок этиб кейинчалик элга таниқли бўла бошлаган эди. Халқ уни моҳир ҳарбий қўлбошчи ва турк миллатининг мустақиллиги учун курашувчи сифатида танишди. Мустафо Камол ва унинг сафдошларининг асосий мақсади миллий кучларни сафарбар

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

қилиш керак эди. М. Камол бошчилигидаги ваколатли комитет муваққат ҳукуматнинг вазифаларини бажарадиган бўлди. 1920 йили Камолчи гуруҳи бошчилигида Анқарада янги парламент Туркия Улуғ Миллат Мажлиси (ТУММ) чақирилиб, у ўзининг давлатдаги ягона қонуний ҳукумат эканлигини эълон қилди. Барча қонуний ва ижро этувчи ҳукумат ТУММга берилди парламаент номидан бу ваколат унинг ҳукуматига топширилди. Турк халқи кўп қурбонлар эвазига Антанта билан қўлга киритган ғалабаси Отатурк ва унинг тарафдорларининг обрўйини оширди. Давлатнинг мустақил ўз йўлидан тез ривожланишига йўл очилди. 1922 йили мажлис Турк султонлиги тугатилганлиги тўғрисида буйруқ чиқарди. 1923 йили янги сиёсий партия Республика -Халқ партияси(РХП) тузилди. 1923 йили 29 октябрь ойида Туркия республика деб эълон қилинди, уни бошқариш ваколати президентга берилди, Камол тарафдорларининг ҳукуматининг кучайишига 1924 йилдаги халифаликни бекор қилиш қарорининг қабул қилиниши зўр таъсир қилди. Ушбу чоралардан сўнг эски тартибнинг қулаганлиги ва янги давлат қуриш бошлангани аниқ бўлди. Бу ҳаракатлар тарихда Камолчилар инқилоби деб ном олди. Туркия дунёвий давлатга айланди ва янгиланиш йўлига ўтди. Уруш натижалари ва Камол ҳукуматининг олиб борган сиёсати ғарбдаги сиёсатчилари“Янги Туркияни”тан олишга мажбур қилди. Лозанна конференциясида (1922 ноябрь — 1923 июль) яъни Туркиянинг Антанта давлатлари билан муносабатларини тартибга келтириш шарт бўлган йиғинда, турк делегатлари учун энг муҳим масала — Туркияни мустақил давлат сифатида тан олишини қўлга киритиш зарур эди. Мустақиллик учун курашнинг охирига қадар, Туркия иқтисодий ривожланмаган давлат эди, унинг экономикаси аграр, ярим қарам давлат эди. Камолчилар элнинг иқтисодий эркинлигини таъминлаш мақсадида кўп ишлар олиб боришди. Бундай капитуляция тартибининг бекор қилиниши қулайликларни келтириб чиқарди. Ҳукумат чет элликларнинг қўл остидаги саноат корхоналари ва темир йўлларни сотиб олишди, чет элликларнинг тамаки монополияси “Режи” ни миллий мулкка ўтказишди. Марказий банк қурилди.

Мустафо Камол. Шу вақтдаги 7-турк армисининг сарпардаск.1918й.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Иқтисодий сиёсатнинг асосий мазмуни этатизм бўлди, у РХП нинг олти принципларининг бири эди. Бу принципдаги иқтисодий сиёсатнинг мақсади, давлат молиясини саноатга, темир йўл транспортига, кейинчалик қишлоқ хўжалигининг бошқа тармоқларига йўналтирилди. Шунингдек хусусийлаштириш ишларини қўллаб туришди.

Бу қизиқарли!

Этатизм (франц.— давлат)— давлатнингижтимоий — иқтисодий, маданий ҳаёти ва бошқа тармоқларидаги ролининг ҳусусиятини кўрсатадиган тушунчадир.

Этатизм —давлат капитализмининг бир тури сифатида, чет эл капиталининг ҳудудини камайтиришга имконият яратиб, турк миллий буржуазиясининг мавқеини орттиришга йўл очди. Аммо ҳукуматнинг протекционистик сиёсатига қарамасдан хусусий капитал саноат қурилишига молия сарфламади. Чет эл капиталини киритиш чоралари яхши натижа бермади. Шундай қилиб иқтисодий стратегиянинг муҳим йўналиши "қўл меҳнатидан машина билан жиҳозланган санотга тез кўчиш" мақсади бажарилмай қолди. Қишлоқ хўжалиги ҳам яхши ривожланмай қолди, феодал ер эгалиги сақланиб қолди. 20-йилларнинг охири 30-йилларнинг бошида кенг тарқалган инқироз Туркиянинг иқтисодига ҳам таъсир қилди. Шундай қийин шароитда ҳукумат барча оғирликни ўз бўйнига олди. 20- йилларнинг бошида ҳукумат кўпроқ эътиборини банк насиялари ва чет элликларнинг корхоналари ҳамда темир йўлларни сотиб олишга қаратса, кейинчалик эса яъни 30-йиллардан бошлаб давлат назоратидаги ёки бюджетга қарашли ва инфрақурилим қурилишларига эътиборни кучайтирди. 1931 йил камолчилар "этатизм" (турк. "давлатчилик") концепцияси якунланди ва иқтисодий ҳаёт давлат томидан тартибга келтириш ишлари бошланди.

Иқтисодий тараққиёт миллий буржуазиянинг ва тарафдорларининг аҳволини яхшилади. Камол тарафдорлари ижтимоий ҳаётни тубдан ўзгартира бошлади 1923йили Туркиянинг пойтахти Истанбулдан Анқарага кўчирилди. Давлат ишларидан диний ишларни ажратиш учун бир оз ишлар олиб борилди. Давлатдан ажратиш ишлари олиб борилди. Олти аср давомида Туркияни бошқарганлар, давлатдан қувиб чиқарилди. Диний бошқарма ва вақфлар бошқармаси иши тўхтатилди, одамлари бойликларидан

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

айрилишди. Барча мадрасалар ёпилиб, билим даргоҳларини назорат қилиш билим министрига юклатилди. Диний ходимлари суд ишларидан озод қилинди.

Шариат судлари ўрнига, европа усулидаги судга алмаштирилди. Бу сиёсат тез орада юрист мутахасиссларни тайёрлаш керакли-гини билдирди. Ушбу ислоҳатлар билан бирга бошқарув ишлари-да ҳам ислоҳатлар, ўзгаришлар қилиниб, давлат битта марказга бўйсунадиган вилоятларга (губерниялларга) бўлинди. Реформалар-нинг барча йўналиши теория бўйича РХП- нинг дастурига мос, лаицизм (дунёвийлик) принципи билан юритилди. Парламентнинг махсус қарорига кўра Камолга Отатурк (туркларнинг отаси) деган таниқли ном берилди, бундай номни бошқа ҳеч кимга берилмасли-ги таъкидланди. 1923—1924 йиллардаги ислоҳатлар 1924 йилги Республика Конституцияси асосида маҳаллий буржуазия ва феодал-ларнинг ҳукмронлиги қонунлаштирилди. Феодал-теократиялик мо-нархия — султонлик ва халифатнинг тугатилиши прогрессив қадам бўлди. Конституция барча фуқароларни турклар деб эълон қилди. Шундай қилиб, кам миллатлар қонунлаштирилмади ва уларнинг ассиляциясига йўл берилди.

Мустафо Камол Отатуркнинг бошчилигидаги ислоҳатлар иқтисодий ва ижтимоий ҳаётни жонлантирди. Буржуазия реформа-ларининг амалга оширилиши даврида Камолизм ғояси пайдо бўлди. Камолизмнинг асосий принциплари жорий этилди: “республикачи-лик”, “миллатчилик”, “этатизм”, “лаицизм” “турк халқининг бирли-ги”, “инқилобчилик” (камолчилик ғоялари ва адолатли ислоҳатлар). 30-йиллардаги Камол ислоҳатлари ва этатизм сиёсати: мамлакатнинг сиёсий ва иқтисодий аҳволини яхшилади. Бошқа давлатлар орасида Туркиянинг обрўйи ошди.

Давлатнинг саноати ривожлана бошлади. 1938 йилга келиб Отатуркнинг соғлиги ёмонлаша бошлади, кўп ўтмай вафот этди. Унинг вафотидан кейин бир партиялик тизим емирила бошлади. Иккинчи Жаҳон уруши арафасида бетарафлик сиёсатини жорий қилди. Уруш йилларида эса Анқара ўз чегарасини сақлаб қолиш учун, урушаётган давлатлар билан гоҳида эса Гитлерга қарши коалиция билан муносабатларни ўрнатишга ҳаракат қилди. 1945 йилда эса Германиянинг енгилишига кўзи етгач, Туркия давлати Германия ва Японияга уруш эълон қилди. Туркиянинг БМТ таш-килотига аъзо бўлишига имкон берди. Аммо уларнинг СССР билан муносабати ёмонлпшди. Давлатнинг ички ва ташқи сиёсатида муҳим ўзгаришлар бўлди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Билимингизнитекширинг:

1. XX асрнинг бошларида Усмонийлар империяси нима сабабдан емирила бошлади?
2. Асрнинг 20-йилларидаги Усмонийлар империясини, карта ва матн орқали таҳлил қилинг.
3. Мустафо Камол Туркиянинг миллий- озодлик қўзғолонида қандай роль бажарди?
4. Камол Отатуркнинг ислоҳатлари Туркия миллий жамиятини қандай ўзгарганлигини далилланг.
5. Этатизм сиёсатининг натижалари ва Турк давлати учун аҳамиятини тушунтириб беринг.
6. Отатурк ислоҳатларини таҳлил қилинг. Қуйидаги терминларнинг маъносини очинг: "республикачилар", "миллатчилик", "этатизм", "лаицизм", "турк халқининг бирлиги", "революциячилик" (инқилобчилик).

12-§. БИРИНЧИ ЖАҲОН УРУШИДАН КЕЙИН ХИТОЙ. СИНЬХАЙ ИНҚИЛОБИ. СУНЬ ЯТСЕН — ХИТОЙНИНГ ВАҚТИНЧА ПРЕЗИДЕНТИ

XX асрда Хитой Ғарб державаларининг қарамлик ва ички сиёсий нотинчлик ҳолатига қадам босди. Цинь империяси шу вақтда ҳам давлатни бошқарар эди. Бу даврда давлат ўзининг экономикасини, бошқа рув тизимини ҳамда қуролли кучларини янгилай олмади. XX -асрнинг бошидаги муҳим воқеалардан бири 1905 йили Хитойлик революцион-демократ Сунь Ятсен бошчилигидаги бир неча буржуа-демократик ва миллий ташкилотлар бирлаша бошлади. Уларнинг йўналишлари ҳар хил бўлди. Уларнинг айримлари конституцион-монархиядан, революцион-демократиялик давлат тузишни танлашган эди. Хитойнинг революциялик бирлашган иттифоқи ўз сафига давлат ичидаги ва чет давлатлардаги ташкилотларни, Манчжур династиясини қулатиш йўлида бирлаштира бошлади. Бирлашган иттифоқнинг асосий дастури Сунь Ятсен тайёрлаган"уч халқчил принцип"га асосланиб тайёрланди: 1) "миллатчилик" принципи ўзга юртдан келган Манчжур авлодининг ҳукуматини қулатиб, соф хитой ҳукуматини тиклаш; 2) "халқ ҳукумати" монархия ҳукуматини ўрнатиш; 3) "халқ эзгулиги" ерга эгалик қилиш ҳуқуқини тенглаштириш ёки ерни аста-секин халқ мулкига айлантириш ва прогрессив ер солиғини жорий қилиш деганни билдиради. "Уч халқ чил принцип" дастури Хитой инқилобининг мақсадини аниқ кўрсатди. Бирлашган иттифоқнинг ичида бу принципларга кўзқарашлар ҳар хил бўлди. Буржуазия-помещчик гуруҳлар "халқ эҳтиёжи" принципига қарши чиқди, сабаби феодал ер эгалиги тугашига олиб келади, ерга эга-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

лик ҳуқуқини тенглаштиришга қўрқишди. 1911—1913 йиллардаги Синьхай инқилоби. Империалистлар давлатни қарам ҳудудларга бўлишни давом эттираверди. Шуларнинг барчаси миллий буржуазиянинг норозилигини келтириб чиқарди. Хитойнинг бир қатор ҳудудларида деҳқонлар қўзғолонлари бўлиб ўтди. 1911 йили баҳорда Гуанчжоуда Бирлашган иттифоқ аъзолари бошчилигида йирик қўзғолон бошланди. Қўзғолоннинг маркази, Хитойнинг йирик шаҳарларидан бири Учанда бўлди. Бу воқеалар Синьхай революциясининг бошланиши деб ҳисобланади. Бу инқилоб ўз олдига қўйган мақсадларига кўра буржуазия хусусиятида эди, ҳамда Манчжурия ҳукуматини қулатмоқчи эди. Бу вазият орқали давлат аста-секин капиталистик ривожланиш йулига ўтишни кўзлаган эди Инқилобнинг бошланганини эшитган Сунь Ятсен эмиграциядан, Шанхайга келди. Нанкин шаҳрида конференция чақирилиб, провинциялардан келган делегатлар Хитой Республикаси ташкил топганлигини эълон қилиб, Сунь Ятсенни вақтинча президент қилиб сайлашди. 1912 йилнинг 1 январида Сунь Ятсен қасамёд қилди, Хитой Республикасининг вақтинча президенти иш фаолиятини бошлади.

Бугун дарсда:

- Хитойнинг революцион-бирлашган иттифоқи;
- Сунь Ятсеннинг “халқчил уч принцип”;
- 1911—1913 йиллардаги Синьхай инқилоби ва сиёсий партия — Гоминьдан нинг (миллий партия) тузилиши;
- Юань Шикай диктатурасининг ўрнатилиши;

Таянч сўзлар:

Сунь Ятсен,Хитойнинг бирлашган иттифоқи, “уч халқчил принцип ”, “миллатчилик”, “халқ бирлиги”, “халқ эзгулиг”; Синьхай революцияси, Юань Шикай

Шу вақтда, Пекиндаги Маньчжур ҳукумати ўз ҳукмронлиги сақлаб қолиш учун уринмоқда эди. Генерал Юань Шикай император кенгаши раиси ва премьер министр вазифасини бажара бошлади.

Бу қизиқарли!

1911 йил Хитой календари бўйича “Синьхай” деб аталиб,у 1911 йил 30 январидан то 1912 йилнинг 17 февралигачабўлган оралиқни ўз ичига олади.

Юань Шикай Хитойнинг давлат бошлиғига айланиб, диктататура сиёсатини олиб борди. Шундай қилиб Хитойда қўш ҳукумат пайдо бўлди. Жанубда вақтинча президент Сунь Ятсен бошқарган Хитой республикаси бўлса, Шимолий Пекинда эса ҳали ҳам император

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Сунь Ятсен

ҳукумати сақланиб қолган эди. Либерал буржуазия революция тамом бўлди деб ҳисоблади. Пекинда эса Юань Шикай ҳукуматни идора қилаётган эди. Уни империалистик держава, феодаллар қўллаган эди. Энг асосийси манчжурлар авлодини тахтдан четлатиш лозим эди. 1912 йили Бирлашган иттифоқнинг аъзолари янгидан, Гоминьдан(миллий партия) партиясини тузишди. Унинг дастурига Сун Ятсеннинг ерга тенг ҳуқуқли эгалик принципи киритилмади.

Ўйланинг!

Нима учун Сунь Ятсеннингучинчи принципи Гоминьдан партиясининг дастурига киритилмади?

Гоминьдан партияси ташкил топгандан кейин Сунь Ятсеннинг сиёсат соҳасидаги фаоллиги тушиб кетди. Сунь Ятсен Хитой темир йўллари бош директори лавозимида ишлади. У амалда“халқ эзгулиги” принципини тинч йўл билан амалга ошириш мумкинлигини исботламоқчи бўлган эди. Сунь Ятсен шу вақтда уч принципдан иборат дастурининг иккитаси амалга ошганлигига ишониб, эндиликда учинчи принципни амалга оширишдаги янги жамият қуриш вақти келди деб ўйлади. Шундан кейин Юань Шикай Хитойдаги янги бошқарув ишларини назорат қилиб ўтирган, чет эллик державаларга орқа суямоқчи бўлди. Чет элликлар Юань Шикайни ишончли одам деб ҳисоблади ва инқилобни бир йўла қулатиш учун моддий ёрдам кўрсатди. Бу пулларга Юань Шикай ўзига содиқ армияни қайта қурди. Бу армия Гоминьдан партиясининг қўл остидаги ҳудудларга хужум қилишга тайёрлана бошлади. 1913 йил ёзда Сунь Ятсен ўз тарафдорларининт “иккинчи инқилобга” чақириб, Юань Шикайга қарши курашга чиқди. Бироқ Сунь Ятсен тарафдорлари уни қўллаб-қувватламади. **Юань Шикай диктатурасининг ўрнатилиши.** Республика ҳукумати йўлидаги кураш тўхтамасдан давом этаверди. Октябрь ойида Юань Шикай Хитой Республикасининг доимий президенти деб эълон

Юань Шикай

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Ўйланинг!

Сунь Ятсеннинг аввалги икки принципи қандай амалга ошган эди, шуни таҳлилқилиб беринг!

қилинди. Уни Ғарб державалари ҳам тан олди. Ноябрда у парламентни тарқатиб юборди ва Гоминьдан партияси фаолиятини тўхтатди. Юань Шикай ўз ҳукумронлигини кучайтириш мақсадида оммавий ахборот қуролларига чекловлар қўя бошлади. Кейинги йили янги Конституция қабул қилиниб, провинция мажлислари тарқатилди. Янги Конституцияга кўра президент чексиз ваколатга эга бўлди ва давлатни ўзи хоҳлагандай бошқара бошлади. Шу туфайли Сунь Ятсен қайтадан Японияга эмиграция қилинди.

Биринчи жаҳон уруши йилларида Хитой. Биринчи жаҳон уруши арафасида Юань Шикай ҳукумати Хитойни бетараф деб эълон қилди. Аммо давлат ичидаги бир-бирига қарама-қарши державаларнинг қўл остидаги ҳудудлари сақланиб турган бир вақтда Хитой бундай урушдан четда қолиши мумкин эмас эди. Хитой ҳукумати давлатнинг ҳудудида уруш ҳаракатларини олиб бормасликка чақирди, аммо унинг чақириғига ҳеч ким қулоқ осмади. Япония аввалдан Шандунь ярим оролдаги немисларнинг "ижарага олган ҳудудлари ҳисобига" Хитойда ўз ҳукумронлигини ўрнатмоқчи бўлган эди. Япония ярим оролга ўз армиясини юбориб, икки ойнинг ичида уни тўлиғи билан назоратга олди. Япония ҳукуматининг режасига кўра Хитойдан Антанта державаларини қувиб чиқариб ўзлари ҳукумронлик ўрнатмоқчи бўлди. 1915 йили 18январда Япония Юань Шикайга "21 талаб" деб аталадиган ультиматум қўйди. Ушбу талаблар бажарилмаса Хитой Японияниг қарам давлатига айланиши мумкинлигини айтиб қўрқитишди. Давлат ичида Японликларга қарши норозилик ҳаракатлари кучайди. Японликлар ушбу норозиликлардан кейин Японликлар талабларини юмшатишга мажбур бўлди. 1915 йил 9 майда Юань Шикай инглиз ва америка вакилларининг маслаҳатига кўра "21 талабнинг қайта ишланган" нусхаси қабул қилинди. Бу кунни Хитойликлар "миллатнинг орномуси оёқ ости қилинган қора кун" деб эълон қилди. Хитойнинг барча ҳудуларида норозилик ҳаракатлари кучайиб кетди.

Юань Шикай бўлса, ўз иш фаолиятини давом эттириб, император ҳукуматини тартибга келтириш билан банд бўлди. Бироқ 1916 йили июнь ойида ўлими олдидан бу ишларидан бош тортди. Шундай қилиб, Хитойда Республика ҳукумати сақланиб қолди. Жаҳон уру-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ши йилларида Хитойда капиталистик тузум ривожлана бошланди. Биринчи Жаҳон урушидан кейин Хитой. Уруш тугаганидан сўнг чет эл капиталининг Хитойга оқиб келиши билан империалистлар орасидаги рақобатлар кучайиб кетди. Айниқса Япония, АҚШ ва Буюк Британиянинг Хитойдаги мақсадлари чигаллаша бошлади. Империалистик урушларнинг асорати Хитойнинг бўлакларга бўлинишига туртки бўлди. 1911—1913 йиллари Синьхай революцияси монархия ҳукуматини қулатди. аммо давлатнинг бир бутунлигини таъминлай олмади. Шунингдек Хитой инқилобининг олдида энг муҳим масала милитаризм ва Ҳарбий феодал гуруҳларни йўқ қилиши ҳамда давлатни қарамликдан озод қилиши элда янгиланиш ишларини бошлаши керак эди.

Хитой Коммунистик партиясининг (ХКП) пайдо бўлиши. Хитой Радикалларининг раҳбарлари инқироздан чиқиш йўлларини Марксизм ғояларидан ва Коммунистик партиядан қидира бошлашди. Элдаги марксизмнинг асосий идеологлари Чен Дюк, Ли Дажао исмли профессорлари бўлди. 1921 йили Коминтерннинг ташаббуси билан Шанхайда Хитой Коммунистик партиясининг қурултой съезди бўлди. Съезд ҳужжатларида эски тузумни қулатиши, ўрнига пролетариат диктатурасини ўрнатиш, барча саноат корхоналарини жамоат мулкига айлантириш ва Коминтерн билан яхши муносабатда бўлиш масалалари кўзда тутилган эди. 1922 йили иккинчи съездда Коминтерннинг талабига кўра, ХКПси Гоминьдан билан-миллий-демократик бир бутун майдон тузиш тўғрисида қарор қабул қилинди. 1919 йили октябрь ойида Сунь Ятсен ўзининг "революцион партия"сини Хитойнинг Миллий партияси деб қайта ўзгартирди. 1921 йили Хитой Республикасининг президенти ўрнига Сунь Ятсен сайланди. Шимолий милитаристлар ва чет эл державаларининг жанубий ҳукумати Сунь Ятсеннинг президентлигини тан олишмади

Шундай оғир кунларда Сунь Ятсен ўзининг "Хитойни қутқариш" режасини чет элликларнинг ёрдамисиз амалга ошира олмаслигини тушунди. У капиталистик державалардан қўллов топмаганлиги туфайли Кенгаш Россиясидан ёрдам сўраб Коминтерн билан муносабат ўрнатишга йўл қидира бошлади. У Москвага генерал Чан Кайши бошлаган делегацияни юборди. Натижада революцион аскарларни тайёрлайдиган Хуанпу офицер мактаби очилди. Бу мактабдаги барча ишларни кенгашчилар лойиҳаси асосида юритилди ва Кенгаш ҳукумати пул билан таъминлаб турди. Миллий-революцион армиянинг бош маслаҳатчиси бўлиб ҳарбий қўлбошчи В. К. Блюхер, гоминьданнинг сиёсий маслаҳатчиси М. Бородин тайинланди. 1923 йили Сунь Ятсен гоминьданни қайта ўзгартиришга

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

қарор қилди, Хитой Компартияси билан яхши муносабат ўрнатиб, СССР давлатидан ёрдам олишни ўз олдига мақсад қилиб қўйди. Коммунистлар Коминтерннинг қарорларига розилик билдирди. 1924 йили Гуанчжоуда ўтказилган Гоминьданнинг биринчи съездида ХКП билан мунтазам майдон тузиш тўғрисида қарор қабул қилишди. Шундай қилиб шимолий милитаристлар ва империалистларга қарши кураш мақсадида ҳар хил ижтимоий кучлардан иборснинг Бирдамлик майдони ташкил топди. Съезд қарорларида Сунь Ятсен "уч халқчил принцип"-и янги мазмунда намоён бўлди.

"Миллатчилик" Хитойдаги чет эллик зўравонликни тугатишга ва мамлакатда барча миллатларнинг тенг ҳуқуқлигини қабул қилди. "Демократизм"халққа тенг ҳуқуқли бўлиш билан бирга эркинлик берадиган мамлакат барпо қилиш, деб тушунтрилди. "Халқнинг яхши" яшашини таъминлаш, уларни ижтимоий тамондан ҳимоя қилиши деб тушунтирилди ва бошқа ижтимоий масалаларни ҳал қилиш вазифасини бажарди. Сунь Ятсеннинг "уч халқчил принципи" ва мазмунда ГМД-нинг сиёсий платформасига киритилди.

Шунингдек, съезд ГМД-нинг учта янги сиёсий йўналишини тавсия қилишди: СССР билан дўстлашиш, ХКП билан муносабатини яхшилаш ва ишчи ва деҳқонларини қўллашдан иборат эди. Гоминьданнинг биринчи Конгресси қарорига мувофиқ янги инқилобга тайёргарлик бошланди, Сунь Ятсеннинг фикри бўйича бу инқилоб Хитойни бирлаштириши лозим эди ва 1911—1913 йиллардаги Синьхай инқилобида ечилмаган масалаларни охирига етказиш шарт эди.

Эсга туширинг!

Сунь Ятсеннинг "уч халқчил принцип"ининг дастлабки мазмуни қандай тушунтирилган эди? Унинг янги мазмуни билан солиштиринг!

1925 йили баҳорда Пекинда шимолий ҳукумат раҳбарлари билан музокара юритиш учун келган Сунь Ятсен вафот этди. Гоминьдан биланХКП-нинг ўртасидаги нозик муносабатлар Сунь Ятсендан кейин бузила бошлади.

Шундай вазиятда Хитой давлати учун энг муҳими ички низоларга барҳам бериб, мустақилликни қўлга киритиш вазифаси турарди. Сунь Ятсеннинг янги мазмундаги "уч халқчил принцип"нинг иккинчи ва учинчи принципларини амалга ошириш вазифалари зарур эди. Шундай қилиб ХКП мен ГМД партияларининг иттифоқи сақланиб қолди, инқилобни ривожлантириш орқали социалистик тўнтаришга айлантиришни мақсад қилишган эди, Коммунистлар эса Гоминданчиларни тахтдан четлаштириб, ҳукуматни ХКПга

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

топшириб, Хитойни Социалистик Республика деб эълон қилишни мақсад қилиб қўйишган эди. Бошқаларнинг фикрича давлатнинг тараққиёти фақат капитализмнинг ривожланишига боғлиқ деб ўйлашган эди. Сунь Ятсен ким эди? Унинг "уч халқчил принцип" ининг маъноси қандай эди?

Билимингизнитекширинг:

1. Нима деб ўйлайсиз, нега Сунь Ятсеннің учинчи принципи амалга оширилмай қолди?
2. Нима учун Хитойдаги барча ислоҳатлар натижасиз бўлди?
3. 1911—1912 йиллардаги Хитойдаги революциялар ва унинг тўғрисида натижаларини айтинг.

Жадвал билан ишланг. Жадвални тўлдиринг: 1911—1913 йиллардаги Синьхай революциясининг натижаларини кўрсатинг.

Ютуқлари ва камчиликлари	Камчиликлари ва хатоликлари.

13-§. ГОМИНЬДАН ПАРТИЯСИНИНГ ХИЗМАТИ. ФУҚАРОЛАР УРУШИ. ЧАН КАЙШИ ХУКУМАТИНИНГ СИЁСАТИ. БИР ТУТАШ МАЙДОН МАСАЛАСИ

1925—1927 йиллардаги революциянинг бошланиши. 1925 йили 30 майда Шанхайда тўсатдан кутилмаган революция бошланди. Унга инглиз полицейларининг студентлар демонстрацияси сабаб бўлди. Бу фавқулоддан бўлган патриот ривожланиш "30 май ҳаракати" деган номга эга бўлди. Хитойда империяга қарши миллий революция бошланди. Унинг асосий шиори: Хитойнинг мустақиллигини қайта тиклаш, милитаристлар ҳукуматини қулатиш, демократик миллий хукумат хукмронлиги натижасида давлатни сиёсий бириктириш , аграр масалаларни ҳал этиш эди. Революциянинг маркази Жанубий Хитой бўлди. Шундан кейин Гоминьдан партиясининг ичида Чан Кайшининг ҳаракати кучайди.

Революция Хитойдаги давлатнинг мустақиллиги йўлидаги империалистларга қарши уммум миллий курашга жамиятнинг ҳамма гуруҳ и қатнашди: пролетариатдан бошлаб, шаҳар камбағаллари, бир қатор провинциялик атрофдаги деҳқонлар ҳам ёрдамлашди. Шаҳарларда оммавий, сиёсий демонстрациялар, деҳқонлар қўзғолонлари, милитаристларга қарши норозилик қўзғолонларига ҳарбий — қуролли кучлари ёрдам кўрсатди.

Революцияни бошқаришни Гоминьдан партияси ўз қўлига олди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Инқилобнинг раҳбарлигини Гоминьдан партияси ўз қўлида ушлади. Мана шундан кейин Гоминьданнинг ичида секин-аста Чан Кайшининг таъсири кучая бошлади.

Инқилоб Хидоойдаги халқнинг мустақиллик йўлидаги империалистларга қарши умуммиллий курашга жамиятнинг барча гуруҳлари: пролетариатдан бошлаб шаҳар камбағаллари, бир қатор провинция ҳудудларидаги чорвадорлар ҳам иштирок этди. Шаҳарларда оммавий намойишлар, норозиликлар, деҳқонлар қўзғолони, милитаристларга норози инқилобий аскарнинг қуролли курашлари фоллик кўрсатди.

Бугун дарсда:

- Ван Цзинвэй Раҳбарлигидаги Қўғирчоқ ҳукуматининг қурилиши;
- Чан Кайшининг Кенгаш Иттифоқи билан Шартномаси тўғрисида; майданинг қурилиши;
- Японларга қарши Раҳбарлигидаги Марказий ва Жанубий Хитой провинциясидаги фуқаролар уруши;
- 1937—1945йиллардаги Иккинчи жаҳон урушиниг бир бўлаги бўлган япон-хитой урушининг бошланиши тўғрисида билиб оламиз.

1925 йил октябрь-декабрь ойларида генерал Чан Кайши бошқарган Гоминьдан миллий ҳукумати, Гуандун провинциясида милитаристларга қарши янги ҳарбий юриш уюштириб, уларнинг аскарларини бу ҳудуддан қувиб чиқрди. Мана шундан кейин жанубдаги инқилобнинг ўчоғи кучайиб, Миллий инқилобий аскарнинг шимолга юришининг асосини шакллантирди. Юриш 1926 йил ёзда бошланиб, 1928 йилда якунланди. Юришнинг бошланишидан аввал Миллий ҳукумат жанубнинг тўрт провинциясини бирлаштирган эди. Шимолга юришнинг биринчи даври Марказий Хитойдаги бир қатор милитаристларни талқон қилиш билан якунланди.

1927 йил апрелда Нанкин ва Шанхайни олгандан кейин, Чан Кайши пойтахтни Нанкинга кўчирди ва Нанкин ҳукуматини қурди. Нанкин ҳукуматини бир қатор милитаристик гуруҳлар қўллади, шу билан бир қаторда шимолдаги милитаристлар ҳам тан олди. Ўз қўлида марказий ҳукуматни тўплаган Чан Кайши (ундан кейин бошқа гоминьдан раҳбарлари ҳам) энди назоратдан чиқиб кетган коммунистлар раҳбарлигидаги қўзғўлонларни тоғридан-тўғри босишга киришди.

Таянч сўзлар:

Гоминьдан, Чан Кайши, Шимолий юриш, Хитой компартияси, Японларга қарши бирлашган миллий майдон, Мао Цзэдун.

Миллий-инқилобий лагерлардаги тушунмовчиликлар хитойлик инқилобнинг ривожланишидаги икки йўналишни ўртасидаги

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Чан Кайши

кескинлашган қаршиликан пайдо бўлган эди. Чан Кайши ва Гоминьдан Чан Кайши раҳбарларининг кўпчилик қисми марказий ҳукуматни қўлга олгандан кейин инқилобни якунланди деб ҳисоблади ва Хитойнинг капиталистик янгиланиши ва ислоҳатларни юритишга киришмоқчи бўлди. Гоминьданнинг хизмат дастурида давлат банкларини қуриш, молиявий ислоҳатларни амалга ошириш, давлат секторини ривожлантириш, миллий молияни қўллаш, қишлоқлардаги насияга бериш ҳаққини камайтириш, Хитойнинг тўлиқ мустақиллигини таъминлаш масалаларини кўриб чиқди.

Хитой компартияси бошқача дастур ишлаб чиқиб, инқилобни давом эттириш, пролетариатнинг устунлигини таъминлаш, , аграр инқилобни кенг турда юргизиш, буржуазияга қарши сиёсий ва иқтисодий ҳужум уюштириш, барча банкларни, кон ўринларини, темир йўлларни, кема компанияларини, йирик корхоналарни , фабрика ва яна бошқаларни мусодара қилиш орқали давлат мулкига ўтказиш керак деди. Шу билан бирга барча маҳаллий худудларда янги ҳукуматнинг асоси бўладиган ишчилар билан чорвадорларни қурол-яроғ билан таъминлаш, социалистик ривожланиш йўлига қараб йўналиш олиш масаласи кўриб чиқилди. Бу талаблар Коминтерннинг жаҳон инқилоб йўналишини ва Хитой масаласи бўйича тамойилларини билдирар эди. Бироқ олдинга қўйилган жуда катта вазифалар ХКПнинг сиёсий салмоғига ҳам, ишчи ва меҳнаткашлар ҳаракатларининг даражасига ҳам мос келмас эди. 20-йилларда миллий инқилобнинг асосий вазифаси сиёсий тизимни ўзгартириш бўлди. Хитойни ҳарбий йўл билан бирлаштиргандан кейин, шимолий милитаристлар назоратидаги ҳукуматнинг аввалги тизими гоминьданнинг, Чан Кайшининг авторитар кўринишдаги бир партиявий ҳукмронлиги билан алмаштирилди. Гоминьдан тартиби Хитойнинг капиталистик ривожланиш йўлини режалаштирди, камбағаллардан хусусий мулк эгаларининг мулкини ҳимоя қилишни ўйлади, коммунистлар билан уруш олиб борди. Шу билан бирга Гоминьдан ҳукумати ўз ҳукмронлигининг ижтимоий асосини ҳам кенгайтиришга ҳаракат қилди.

Гоминьдан ўз сиёсатини жуда қийин шароитда: гоминьдан билан коммунистлар ўртасидаги фуқаролар уруши, япон империализмининг босқинчилиги, жаҳон иқтисодий инқирози каби қийин даврда юргизишга мажбур бўлди. Шунга қарамай “Нанкин ўн йиллиги” деб аталадиган даврда, яъни 1937 йилдаги япон-хитой урушигача, Гоминьдан бир қатор чора-тадбирларни амалга ошириб улгурди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Хитойнинг ташқи сиёсий аҳволи японликларнинг қуролли ҳужуми бошланган вақтда жуда ночорлашиб кетди. 1931 йилжа Япония ҳеч қандай қаршиликсиз Маньчжкрияни босиб олди. Гоминьдан ҳукуматининг Ғарб давлатларига қилинган япон босқинчилигини тўхтатиш ҳақидаги барча мурожаатлари муваффақиятга етказмади.

1935 йилдан бошлаб Чан Кайши япон босқинчилигига зарба бериш ҳақида ёрам сўраб, Кенгаш Иттифоқи билан музокалар юргиза бошлайди. Кенгаш ҳукумати японликларнинг ҳарбий хавфига ишончсизлик билдириб, Гоминьдан ҳукуматининг илтимосини илиқ қабул қилди. Бироқ унга ҳарбий ва молиявий ёрдам фуқаролар уруши билан Хитой коммунистларига қарши жазолаш чораларини тўхтатган шароитда берилади деган шарт қўйди. Коминтерн ўз навбатида, VII конгерессдан кейин тактикасини ўзгартириб, ХКПнинг сиёсий йўналишини ўзгартиришга таъсир кўрсатди ва Гоминьаннинг иштироки билан японияликларга қарши бирлашган миллий майдон ҳаракатларини қабул қилишни таклиф қилди.

1937 йил ёзда Пекин майдонидаги Лугоуцяо кўпригида японлар билан хитойликлар орасида тўқнашув бўлди. Бу Иккинчи жаҳон урушининг бир қисми сифатида Япония –Хитой урушининг бошланишига туртки бўлиб, 1937–1945 йилларни ўз ичига олди.

Японияликлар Шимолий ва Марказий Хитойга бостириб кира бошлади.

Япония-Хитой уруши (1937–1945 йй.) вақтида туширилган расм

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Японлар Пекин, Тяньцзинь, Шанхай, Нанкин каби барча йирик шаҳарларни, ундан кейин провинцияларнинг марказларини босиб олди. Чан Кайши ҳукумати Чунцинга кўчирилди. Чан Кайши қаршилик кўрсатиш курашига раҳбарлик қилиб, унга ХКПнинг қуролли кучларини ҳам японларга қарши курашга бирлашишга чақирди. Бироқ бу курашда бирлашишга сиёсий кўзқарашларининг узоқлиги тўсқинлик қилди. ХКП Чан Кайшининг инқилобидан кейин-оқ Гоминьдан сиёсатига қарши бўлди. 1928-1930 йилларда давлатнинг бир қатор худудларида коммунистлар назоратидаги худудларда ҳукумронлик тизими сифатида Кенгашлар қурилди. 1931 йил Жуйцзиньда, ҳатто Кенгашлар сеъзди бўлиб, Хитой Кенгаш Республикаси қурилди. Марказий ва Жанубий Хитой провинцияларида Гоминьдан билан коммунистлар ўртасида фуқаролар уруши бошланди.

Хитойга япон босқинчилигининг бошланиши Чан Кайши ҳукмронлиги даврида йўлга қўйилган Хитойни бирлаштириш ва милитаристларни йўқотиш, шу билан бирга Хитойни капиталистик янгилаш жараёнига тўсқинлик қилди. Хитой яна янчилган, парчаланган давлат сифатида қолиб кетди.

Шундай бўлса ҳам япон босқинчилиги, Хитой жамиятининг ижтимоий гуруҳлари ўртасидаги авж олган ватанпарварлик ҳиссиётуйғуси, урушаётган туруҳларнинг бир-бири билан музокарага келишиши йўлларини излаштиришга мажбур қилди. 1937 йил ХКП билан Гоминьдан делегациялари ўртасидаги музокаралар давомида Гоминьданнинг ХКП қуролли кучларига қарши уруш ҳаракатларини тўхтатиш ҳақида шартномага қўл етказилди. ЦК ХКП МКнинг 1937 йил 8 июлда Хитой халқига аталган мурожаатида халқнинг босқинчиликка қарши туриб, японликларга қарши бирлашган миллий майдон қуришни якунлашга чақирди.

ХКП билаг Гоминьдан босқинчиликка қарши бирлашиб курашиш ҳақидаги келишувга келди. Шундай қилиб, 1937 йилнинг ёзларида бирлашган миллий майдоннинг асоси солинди. 1937 йил августда Чан Кайши ҳукумати коммунистларнинг Қизил аскарини Хитойнинг Миллий инқилоб армиясининг 8- ҳарбий деб қайта қуриш ҳақида қарор чиқарди.

Хитой жуда кучли ҳарбий ресурсларга ва 2 млн. одамдан иборат қурилкликдаги ҳарбий кучга эга эди. Бироқ замонавий қурол-яроғ билан таъминланмагани учун, унинг урушиш қобилияти жуда пастдаражада эди. 1937 йил августда ўзаро уруш қилмаслик ҳақидаги шартномага қўл қўйиш натижасида Хитойга аниқ ёрдамни СССР кўрсатди. Шартномага қўл қўйилгандан кейин, кенгаш эркин учувчилар миллий-инқилобий аскарнинг таркибига қўшила ту-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

риб, Ухань атрофида японларга қарши курашга аралаша бошлади. Хитойга ҳарбий муттахассислар билан ўргатувчиларнинг катта гуруҳи юборилди.

Улар Хитой аскарининг уруш ҳаракатларига тўлиқ иштирок этиб, бирга урушди. Ҳозирги Ухань шаҳарида японларга қарши урушиб, ҳалок бўлган Кенгаш учувчиларига ёдгорлик қўйилган.

Монголиянинг Халхин-Гол ҳудудидаги Кенгаш аскарларининг япон аскарларини талқон қилган урушидан кейин СССР Хитойга ҳарбий ёрдамини кучайтирди. 1939 йил 1 сентябрда Европада Иккинчи жаҳон уруши бошланганда, Хитойга ёрдам бериш ҳақида музокаралар юргизиш учун АҚШ га делегация юборилди.

Бу вақтда японияликлар Хитойдаги фаол ҳужумларини тўхтатиб, босиб олинган ерлардаги истеҳкомларини кучайтириш билан шуғулланаётган эди. 1940 йил баҳорда улар Нанкинда Ван Цзинвэй ҳукмронлигидаги қўғирчоқ ҳукуматни қурди. Унга партизанлар билан курашиш ва япон аскарларининг байроқ ташқарисидаги коммуникация тизимларини кузатиш учун 800 минглик аскарни қуришни топширди.

Японияликларга қарши бирлашган миллий майдоннинг 1924-1927 йиллардаги бирлашган майондан фарқи бўлди. Ўзаро келишмовчилик икки томонда ҳам бирлашган майдоннинг бўлишига қарамасдан, бу урушни ҳар бири якка ўзича юргишини маъқул кўрди.

ХКП ўз назоратидаги туманларда ҳукмронлигини мустаҳкамлади (Хитойнинг шимолий-ғарбий провинциялари). Мана шу вақтда ХКП нинг раҳбарлигини келажакда коммунистик Хитойни узоқ йиллар давомида бошқарган Мао Цзэдунўн қўлига олган эди.

Гоминьдан аскарлари Иккинчи жаҳон урушининг сўнггида жуда қаттиқ талофат кўрган эди. Америкаликлар қуроллантириб, чиниқтирган қобилиятли дивизиялар майдонга юборилмай, фронт ортида ўрнаштирилди. Улар японларга қарши урушга эмас, ХКП нинг қуролли кучлари билан урушга тайёргарлик кўриш билан овора бўлди. Натижасида ХКП билан ГМД ўз душманлари – Японияга қарши курашда бир-бирини заифлаштира бошлади.

1945 йил СССР нинг Япония билан урушга киришишидан кейин, Чан Кайши давлатда ХКП нинг таъсирини кенгайишига йўл бермасликка ҳаракат қилди. У ГМД га ишончли ҳарбий бўлимларга буйруқ бериб, японияликлар аввал босиб олган ерларга назорат ўрнатишни топширди. Коммунистлар бундай ҳаракатни сотқинлик деб қабул қилди.

Совет Иттифоқи шу даврда ўзаро қарши бўлган икки сиёсий гуруҳга бирдек дўстона муносабатга бўлишга ҳаракат қилди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Мао Цзэдун

И. В. Сталин шу вақтда икки томоннинг қайси бири бўлса ҳам устун бўлишини хоҳламади, сабаби СССР урушдан кейинги Хитойдаги таъсирини мумкин қадар кучайтириш мақсадини олдига қўйган эди.

Чан Кайшининг Мао Цзэдунга бир нечта таклифидан кейин сиёсий кенгашлар бошланиб, 25 август 1945 йил ХКП МК нинг музокалар бошлашга тайёр эканлиги ҳақида қарор эълон қилинди. Шу вақтнинг ўзида-ёқ икки томон ҳам 1937 йилда тўхтатилган фуқаролар урушининг қайта бошланишини тушинган эди.

Шундай қилиб Гоминьдан билан ХКП ўртасидаги қаршилик Хитойнинг келажакда ривожланиш йўлидаги курашини ифодалар эди. Гоминьдан билан компартия ўртасидаги ўзаро кураш Хитойдаги 20 йилга чўзилган фуқаролар урушигақўшилиб, у фақат 1949 йилдагина ХКП нинг ғалабаси билан якунланди.

Билимингизнитекширинг:

1. 20-йилларни бошида Хитойда қандай ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар бўлди?
2. 1925—1927 йиллардаги Хитойдаги миллий инқилобнинг жараёни ва унинг ўхига хос хусусиятини очиб кўрсатинг.
3. Нима учун Миллий-инқилобий лагерда келишмовчиликлар келиб чиқди деб ўйлайсиз?
4. XX асрнинг биринчи ярмида Хитой тарихи тўхтовсиз урушларга тўла бўлганлигини қандай тушунтирасиз? Ёки бу “парманентли инқилоб” ёки тўхтовсиз инқилоблар бўлдими?
5. Японияликларга қарши бирлашган миллий майдоннинг қурилишини қандай сабаблар далиллайди деб ўйлайсиз?

§14. БИРИНШЧИ ЖАҲОН УРУШИДАН КЕЙИНГИ ЯПОНИЯ. “ТАНАКА МЕМОРАНДУМИ” ВА БОСҚИНЧИЛИК СИЁСАТИГА ТУБ БУРИЛИШ. “КОМИНТЕРНГА ҚАРШИ ПАКТ” ВА “УЧЛАР ПАКТИ”

Биринчи жаҳон урушидан кейинги Япония. Япония Осиё давлатларига қараганда бошқача вазиятда эди. Икки уруш орасида босқинчилик сиёсати қуролланишнинг кучайиши, Европанинг капиталистик намунасидан фойдалангандай эди. Биринчи жаҳон уруши йилларида Япония ҳарбий куч-қувватини ошириш, айниқса, денгиз флотини кучайтиришга эътибор қаратди. Япония Осиё континентидаги ерларни босиб олиш учун режа туза бошлади.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Ҳукуматни бошқарган милитаризмнинг сиёсати Японияниинг бошига оғир кулфатлар олиб келди. Япония учун Биринчи жаҳон уруши натижалари фойдали бўлди. Унинг иқтисодиёти, айниқса, Европада инқироз бошланганда Японияда иқтисодиёт ривожлана бошлаган эди. Ташқи савдоси эса бозорларда ўз ўринини топди. Японияда урушнинг асоратлари сезилгани билан, бир сўз билан айтганда тараққиёт ўз йўлига тушиб олган эди "Қарши пакт" ва улар касаба уюшма аъзоларини ҳам тан олишмади. Ҳатто 1920 ишчилар ҳаракати кучайсада, касаба уюшма аъзоларининг сони 300минг одамдан ортмади. Меҳнат дов-жанжалларни давлат мажбурлаган арбитражлар шуғулланишди. Японияниинг бош мустамлакаси Кореяда ҳам тинчлик бўлмади, у ерларда халқ норозилиги кучайди. 1919 йилдан бошлаб Японияниинг сиёсий ҳаётида XIX асрда пайдо бўлган паназиатизм ғоясига асосланган шовинистик ташкилотлар муҳим роль ўйнай бошлади. 1920—1921 йиллар Японияда ҳам АҚШдаги сингари иқтисодий инқироз кучайди. 1923 йил Япония халқижуда зич жойлашган ҳудудларда кучли зилзила бўлди. Давлат пойтахти бўлган — Токио шаҳри вайронага айланди, 150 минг одам қирилиб кетди. Хитой ва Шарқий давлат бозорларида Японияниинг урушдан кейинги обрўйининг ўсишига дзайбацу — монополистик компаниясининг даромадлари зўр ҳисса қўшди. Урушдан кейинги йилларда Японияниинг экономикасида ночор томонлари ҳам бўлди. Шунингдек ишчиларни талон-тарож қилиниши ҳамда деҳқонларни эзилиши синфий курашнинг кучайишига сабаб бўлди. Биринчи Жаҳон урушининг сўнггида Япония, Россиянинг, Приморье, Шарқий Сибирь, Шимолий Сахалинни босиб олиш уруш ҳаракатларини бошлайди. Бу ҳаракатлар орқали маҳаллий аҳолини аёвсиз жазолаш билан бирга босиб олган ерларни тўнай бошлади. 1922 йили Сибирь ва Яқин Шарқдан, Қизил армия ва партизанларнинг ҳаракатлари туфайли японлар қувиб чиқарилди. 1925 йилга келиб Япония ва СССР ўртасида шартнома имзоланганидан сўнг Сахалиннинг шимолий қисмини озод қилишди. 1921-1922 йиллардаги Вашингтон конференцияси, Биринчи Жаҳон уруши даврида Японияниинг қўлга киритган имкониятларини йўққа чиқарди. АҚШ уюштирган бу ҳаракат Японияниинг борган сайин кучайишига тўсқинлик

Бугун дарсда:

- Биринчи Жаҳон урушидан кейинги Япония;
- Танака кабинетининг ҳукуматга тепасига келиши ва унинг сиёсати;
- "Коминтернга қаршипакт" ва "Учлар пакти"тўғрисида маълумотга эга бўламиз.

Таянч сўзлар:

Танака кабинети, "Танака меморандуми", "Антикоминтерн пакт" ва "учлар пакти"

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

қилишдан иборат эди. Ушбу икки давлатдан ташқари, қуйидаги давлатлар Буюк Британия, Франция, Италия, Голландия, Бельгия ва Португалия, шунингдек Хитой ҳам қатнашган эди. Конференцияда Хитойга қарши қарорлар қабул қилишди. Хитойда АҚШ ва Европа давлатларининг мавқеини кучайтирииш ва у ердан Японяларни қувиб чиқариш кўзда тутилди. АҚШ Буюк Британияни Японлар билан дўстлашишдан бош тортишга кўндириб. Японларнинг Хитойга Шаньдун вилоятини қайтаришни талабини қўйишди. Япония АҚШ билан Буюк Британияни солиштирганда денгиз кучларини чеклашга мажбур бўлди. 1927 йили Японияда ҳукумат тепасига генерал Танака кабинети келди. Бу ҳукумат босқинчилик ва зўравонлик сиёсатини олиб борди. Танака ташқи сиёсатда янги принципларга амал қила бошлади. Ундаги мақсади қаерда хавфли вазият бўлса шу ерга сафарбар қилиш режаланди ва Маньчжурия ҳамда Монголияни Хитойдан бўлиб олиш, шунингдек у ерларга Хитой революциясининг тарқалишига йўл бермаслик лозим эди. Шу йилларда "Танака меморандуми" деб номланган ҳужжат пайдо бўлди. Ҳужжатда Хитойни, Ҳиндистонни, Жанубий-Шарқий Осиё давлатларини, Ҳиндихитойни, Бирмани ҳамда Россияни ҳатто Европани босиб олиш режаси тузилган эди. Меморандумнинг кўпгина нусхаларида: "Ўзини-ўзи ҳимоя қилиш ва бошқаларни ҳимоя қилиш йўлида Япония"қон ва темир" сиёсатини юритмаса Шарқий Осиёдаги қийинчиликларни енга олмасди. Хитойдан олдин биз Маньчжурия ва Монголияни босиб олишимиз керак деб ҳисоблади. Агар биз Хитойни босиб олсак, қолган барча кичик Осиё давлатлари, Ҳиндистон билан жанубий денгиз давлатлари тиз чўкади деб ўйлашди. Босқинчилик урушдан мақсад СССРга ҳужум қилиш ҳам режаланган эди. Капиталистик дунёнинг етакчи державалари билан низоларни бартараф қилиш учун дунёнинг бош державаси билан Танака Гиити меморандумда қуйидаги сўзлар: "Биз АҚШ- ни йўқ қилишимиз керак", деб ёзилган эди. Ҳукумат тепасига келган Танака кабинети давлатнинг ижтимоий ҳаётида муҳим ўзгаришларни кўрсатди. 1927 йили иқтисодий ривошланиши пасая бошлади. Меҳнаткашларнинг аҳволи қийинлашиб кетди. Танака ҳукумати давлатдаги аҳволни "тузатишга" мажбур эди. 1928 йили 1925 йилдаги қонунга мувофиқ сайлов ўтказилди. Ишончсизлик билдирган парламентни таратиб юборди. Танака кабинети сайловчиларга полиция назорати ўрнатиб, коррупцияга асосланган сайлов ўтказди. Террор ва қаттиққўлликка қарамасдан, сўл-партиялар сайловда ярим миллионга яқин овозга эга бўлишди, ишчилар-деҳқонлар пар-

Танака Гиити

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Япон ҳарбийларининг Маньчжурияга бостириб кириши

тияси Япония компартияси билан бирлашиб, 200 минг овозга эга бўлишди. Парламентга икки кандидат ўтди, уларнинг бири Ямомото сайлов ўтиши билан ўлдирилди. Токио, Осака, Киото каби йирик шаҳарларда кейинчалик барча ҳудудларда тутқунга олиш ишлари олиб борилди. 1928 йили бошланган репрессиялар, кейинги йиллардаги иқтисодий инқирозлар вақтида ҳам тўхтамади. 1929 йили иқтисодий кризис Японияни қамраб олди. Давлатнинг бошқарувчи вакиллари ва император саройи, йирик корпорациялар (дзайбацу), қийинчиликдан чиқишнинг бирдан бир йўли элни қуроллантириш сиёсатига кўчиришдан иборат деб ҳисоблади. Бошқа ерларни босиб олиш орқали мустамлакачи империя қурмоқчи эди. Шундай қилиб Японияни янгилаш сиёсати халқнинг ҳисобига қуролланишга алмаштирилди. Урушлар оралиғидаги вақтларда Японияда ҳукуматни ҳарбийлар яъни адмираллар ва генераллар бошқарди. Шу вақтда сиёсий саҳнада офицерлар пайдо бўлди. Офицерлар аскарлар ва генераллардан ажралиб турди. Уларнинг аристократия, бюрократия ва йирик йирик монополистик капитал билан боғлиқ бўлган генералитетдан фарқи асосан, майда ва ўрта тадбиркорлар, савдогарлар, помешчиклар ва ўзига тўқ деҳқонлар, кризисда қийинчиликни бошидан кечирган оилалардан тузилган эди. Ёш офицерлар босқинчилик ҳаракатларга чақириб, шартномалардан бош тортиб, Хитойдаги ташқи сиёсатни фаол юритишга куч сарфлади. Ёш офицерлар иттифоқи билан янги концернлар фашизмнинг янги турига асос солишди. 1931 йилнинг сентябрь ойида Япония Хитойга нисбатан, босқинчилик сиёсатига кўчди. 1931 йили Квантун қўшини қисқа вақт ичида Маньчжурияни босиб олади ва шу ерда иш юзида Японияниинг мустамлакаси сифатида император Пу И бошқарувидаги “мустақил” Маньчжоу-го давлатини қуришди. Маньчжурияни босиб олиш орқали адолатсиз урушнинг режалари амалга ошира бошлайди. Японликлар ички Монголияни

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Япония ва Германиянинг Коминтернга қарши пактига имзо чекиши Берлин, 1936 й.

Ўйланинг!

Қандай вазият Японияни Коминтернга қарши пактга қўл қўйишга мажбур қилди?

ҳам босиб олди, "автономия" деган мақсад билан Хитойни бўлиб олиб, шимолий-шарқий қисми ва Пекинни ҳам босиб олиш режаланди. Шу вақтда Кенгаш ҳукуматига қарши Хитой Шарқий темир йўлида норозиликлар уюштирилди. 1932 йили Жэхэ провинцияси қўлга киритилди, Хитой деворига йўл очилди. Бу ҳолат АҚШ-билан Европа давлатлари орасидаги алоқаларни кучсизланиб миллий норозиликлар кучайиб кетди. 1933 йили Миллатлар Лигаси томонидан айбловларга учраб, Япония бу ташкилотлардан чиқади ва бошқа ташкилотларга бўйсинмаслигини айтади. Япония қийинчиликларни бартараф этиб, катта урушга тайёрлана бошлайди. Японияниинг Коминтернге қарши пактга имзо чекиши. Шимолий-Шарқий Хитойни босиб олгандан сўнг, Японияниинг бошқарувчилари ўртасида урушларни давом эттириш учун бирдамлик бўлмади. "Юмшоқлар"нинг фикрича Япония Хитойни босиб олиш билан бирга СССРга урушга тайёргарлик кераклигини зарур деб ҳисоблашди. Урушни қўлловчи кучлар тайёргарликни тўхтатмаслик лозим, деб талаб қилишди. Ҳукумат кабинети элнинг ташқи сиёсатини кучайтириш ва Гитлер Германияси билан Коминтернга қарши пактга имзо чекиши зарур, деб ҳисоблашган. Энг аввало Кенгаш Ҳукуматига қарши қаратилган бу ҳужжат. Японияниинг Хитойга қилинган ҳужумга қаршилик пайдо бўлса АҚШ ва Буюк Британияга қарши фойдаланишга мумкин бўлади, деб ўйлашган.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Япония "катта урушга" тайёргарликни кучайтирди:қурол-яроғнинг янги турларини ишлаб чиқара бошлади, ҳарбий саноатлардаги касаба уюшмаларни тарқатила бошлади. 1936 йили кузда Германия ва Италия билан дўстлашиб, яъни Коминтернга қарши пактига бош қўшишди. Бу қадам Японияннинг келажакда ривожланишда хавфли йўлни танлагани аниқ эди.

Билимингизнитекширинг:

1. 20—30-йилларидаги Японияннинг ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий ривожланишининг қандай афзалликлари бўлди?
2. Япон милитаризмининг босқинчилик сиёсатини тушунтиринг.
3. Япония, Германия ва Италиянинг сиёсий тузумларини солиштиринг. Уларнинг қандай ўхшашлиги фарқлари бор эди?

Жадвал билан ишлаш. Жадвални тўлдиринг. Халқаро икки ҳужжатнинг мазмунини тушунтиринг ва кимга қарши қандай мақсадда тузилган эди?

Коминтернга қарши пакт	Танака меморандуми

15-§. ЯПОНИЯННИНГ ХИТОЙ ВА ЖАНУБИЙ-ШАРҚИЙ ОСИЁДАГИ БОСҚИНЧИЛИК ҲАРАКАТЛАРИ.

Япония авторитар-монархия тизимининг афзалликлари. Милитаризация, 30-йилларидаги ташқи босқинчилик сиёсати, давлат ичида тоталитаризм сиёсатининг юритила бошлашига олиб келди. Шу вақтда Японияда авторитар-монархия тартиби ва ҳарбий капитализмнинг ўзгача тури шаклланди.

1937 йили князь Коноэ бошчилигида янги ҳукумат қурилди.

У армиядаги ҳар хил гуруҳларга қизиқа бошлади. Аввало Японияннинг "назорат гуруҳига"ишониб тоталитар тузум ўрнатмоқчи бўлган, Сэйюкай партиясига орқа суяди. Давлатнинг ички сиёсатини урушга тайёргарлик ишларига йўналтирди. Шу йили премьер-министр Коноэ бошчилигида, миллий маънавиятни руҳлантириш Лигаси тузилди. Бу ташкилот элда милитаризм сиёсатини ўгит-насиҳат қила бошлашди.

XX асрнинг бошида Японияда авторитар тизимнинг, ҳуқуқ ва эркинликни чеклаш

Бугун дарсда:

- Япония авторитар-монархия тузумининг афзалликлари;
- Коноэ ҳукумати ва "Шарқий Осиёдаги янги низомлар" концепцияси;
- "Янги сиёсий тузум" — ижтимоий-ҳарбий бюрократиянинг қаттиқ сиёсий назорат тизими;
- Иккинчи жаҳон уруши йилларида Японияннинг аҳволи тўғрисида билиб оламиз

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Таянч сўзлар:

"Миллатни оммавий моби лизациялаш тўғрисида"Қонун, "Бирлашиб гуллаб-яшнаган Осиё ҳудудини тузиш", "Тахтгаёрдамлашиш ассоциацияси", ХалхинГол, "Учлар пакти", Бўйсуниш ҳақида акт

сиёсати авжига чиқди Осиёда ҳукмронликни ўрнатиш учун, уруш жараёнида авторитар-монархия тартиби янада кучайди. Уни ҳарбий-бюрократия ва йирик корпорациянинг йирик гуруҳларнинг диктатурасига айлантириш жараёни бошланди. Давлатнинг бошқарувчилари "янги сиёсий ва иқтисодий тузум" қуриш сиёсатини татбиқ этди.

"Янги сиёсий тузум" — ҳарбий-давлат бюрократиянинг ижтимоий жамиятни қаттиққўллик назорати билан бошқаришни ўз олдига мақсад қилиб қўйишди. Элда барча партияларни тарқатди. Европадаги тоталитар тартиб асосида ягона партия тузиш ишлари, Японияда амалга ошмай қолди. Аммо бу ерда кучли ғоявий реакция-шовинистик ташкилот тузилиб, аввалги шовинистик бирлашма — "Тахтга ёрдам бериш Ассоциациясининг"дастурларини давом эттирди. Япония Жорий оппозицияси емирилганидан кейин, Энди ўша Ассоциация "император атрофидаги миллат бирлиги" мақсадини таъминлайдиган ва насиҳат қилувчи марказ бўлди. Синтоизм давлат дини сифатида, ота-бобо арвоҳига сиғиниш ҳамда самурайликка ҳурмат ва императорга содиқлик, сингари шовинистик насиҳатнинг муҳим қуролига айланди.

"Янги Иқтисодий тузум" давлат экономикасига ҳарбий-давлат назорати ўрнатилди. Назоратчи давлат ташкилоти сифатида ҳар-хил тармоқларда ишлаб чиқариш ассоциациялари тузилди. Ассоциацияларнинг бошида йирик корпорация раҳбарлари етакчилик қилишди. Уларга ишчи кучларининг иш ҳақини тартибга келтириш, назорат ўрнатиш, баҳо масалалари бўйича давлат топшириқларини бажариш ишлари билан шуғулланиш топширилди. Шу даврдаги Европа мамлакатларига характерли шу билан бирга автометар ва тоталитар тартибга лойиқ мамлакат бюрократиялик созлаш-бюджет, солиқ тарифлар, вазифалар, субсидиялар ҳокимият томонидан пича оширилди.

Аниқланг!

Коноэ ҳукуматидаги Японияниг тоталитартартибининг асосий белгилари қандай эди?

Коноэ Ҳукумати "Шарқий Осиёдаги янги тартиб"Концепциясини тавсия қилди: Япония ўзи "Янги Шарқ маданиятини қуришни мақсад қилган Ғарб мустамлакачилардан қондош халқларни озод этувчи сифатида кўрсатди. Японияниг Олиб борган сиёсатидан

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

бундай йўналиши ни оқлаш ҳаракати, Афғонистоннинг ташқи сиёсатига АҚШ, Англия, Франция, Голландия ва бошқа Ғарб давлатлари томонидан оддий айбловдан бошқа ҳеч қандай чора қўлланилмади.

1937 йили ёзда эса Япония-Хитой ўртасида уруш бошланди.

1937—1945 йиллардаги уруш ўн йилдан узоққа чўзилди. Урушнинг бошланиши туфайли Япония экономикаси урушга мослаштирилди. Партиялар ўртасидаги курашлар ва парламент фаолияти амалда тўхтатилди.

1938 йили“Миллатни оммавий мобилизация қилиш тўғрисида ”Қонун эълон қилинди. Японияннинг “Бирлашиб ривожланишнинг Буюк Шарқий-Осиё ҳудудини қуриш” мақсади жорий этилди.

Ўйланинг!

“Миллатни оммавий мобилизация қилиш тўғрисидаги” қонуннинг маъноси нимада?

1939 йили Коноэ кабинети ёнида тузилган бир гуруҳ олимлар “Шарқий-Осиё ҳамкорлик” ғоясини илгари сурди. Унинг мақсади Шарқий Осиё халқлари билан Паносиё миллий ҳамкорлик тузиш эди. Бу Ғарбга нисбатан ошкора норозилик эди. Аммо Ғарбий Европада иқтисодий инқироз бошланган эди, кўп ўтмай Иккинчи Жаҳон уруши бошланиб кетди. Европа давлатлари Япония босқинчилигига қаршилик кўрсатадиган аҳволда эмас эди. АҚШда вазият яхши эди. Шунингдек, Ғарб қаршилик билдириб, Хитойга моддий ёрдам кўрсатиш билан чекланди. АҚШ, Буюк Британия ва бошқа державалар ўзларининг “аралашмаслик” сиёсати орқали япон босқинчиларини қўллаб турди, бу вазият Японияннинг СССРга уруш бошлашига олиб келади деб ўйлашди. 1938 ёзда япон аскарлари Владивосток яқинидаги Хасан кўли ҳудудида Совет ҳудудига босиб кириш ҳаракатларини бошлади. Аммо Кенгаш аскарлари томонидан қаршиликка учради ва чекинишди. Аммо Кенгаш ҳукумати 1939 йили баҳор ва ёзида япон аскарлари низо келтириб чиқарди ва МХРнинг ҳудудига бостириб киришди. 1936 йилдан бери СССРнинг ўзаро ёрдам тўғрисида шартномаси бор эди. Кенгаш ва монгол армияси Халхин-Гол дарёси бўйида япон армиясига кучли зарба бериб. Японияннинг СССРга қарши урушга тайёр эмаслиги яққол кўриниб қолди.

Коноэ. 1937 йил
1937йилдандан
1941 йилгача
бўлган Япония
премьер-министри

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Япония-Хитой уруши (1937—1945 йй)

Монголиядаги мағлубият Япония армиясининг йўналишини Жанубий-Шарқий Осиёга буришга мажбур қилди. Бу ҳақда флот бошлиғи ҳам таъкидлаган эди. Бундан ташқари Японияннинг Шимолий-Шарқий Хитойдаги ресурслардан фойдаланиш тўғриси даги режалари ҳам амалга ошмай қолди. 1940 йили АҚШдавлати Японяядан хавф-хатар бўлишини сезиб, унга Ҳиндихитойдан нефть олиб чиқишига эмбарго қўйди.

Эсда сақланг!

Эмбарго (исп. embargo) — товар, валюталарва бошқа малиявий бойликлар давлатдан четга чиқарилса еки четдан давлатичкарисига олиб киришда тўланадиган ҳақ; бошқа мамлакатга тегишли кемалар, юклар, мулкларни ушлаб қолиш.

1940 йилга келиб Германия, Франция ва Голландияни босиб олиши туфайли, Коноэ ҳукумати қулай фурсатдан фойдаланиб, аввалги мустамлакаларни-Индонезия билан Ҳиндихитойни босиб олишга киришмоқчи бўлишди. Япония эса уларниХитой ва Жанубий денгиз давлатлари билан уларни“Бирлашиб ривожланишнинг Буюк Шарқий-Осиё ҳудудига” қўшиб олиш режасини тузган эди. 1940йили кузда Япон ҳукумати. Француз ҳукуматига Ҳиндихитой япон аскарларининг киришига рухсат беришини ва Японияга ҳарбий базалар-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ни беришни талаб қилишди. Бундай талабга французлар кўнишга мажбур бўлишди. Шу асосда босқинчи Япон ҳукумати Гитлернинг олдида мағлубият бўлганлигидан фойдаланиб, Ҳиндихитойни ўз назоратига олишни кўзлади. Бунинг ўзи катта хавф эди. Шунинг учун, Япония хавфнинг олдини олиш учун тайёргарлик кўриб қўйди.

1941 йили декабрь ойида Тинч океан ва Жанубий-Шарқий Осиёда ҳужум бошлаган Япония учун муҳим коммуникациялар ҳудуди ва флотни тиклаш ўрни сифатида жуда зарур бўлди. Хитой верфтларида Японияннинг барча юк ташийдиган кемаларидан 1/5 қисмини ремонт қилдирилар эди. 1940 йили 27 сентябрда Япония Германия ва Италия билан“Учлар пакти” деб номланган ҳарбий иттифоқ тузиш ҳақидаги битимга қўл қўйишди. Бу иттифоқнинг мақсади СССР, АҚШ ва Буюк Британияга қарши уруш бошламоқчи эди. Кўп ўтмай Япония бир вақтнинг ўзида (1941 й, апрелда) баҳорда СССР-билан бетарафлик битимига имзо қўйсада Кенгаш ҳукуматининг Узоқ Шарқига босиб киришга тайёргарликни давом эттираверди. Шундай қилиб, Япония Марказий Хитойда ҳужумини кучайтириб, **Иккинчи** Жаҳон уруши бошланиши билан Жанубий-Шарқий Осиёнинг бир оз қисмини босиб олишди. Тинч океанининг геосиёсий аҳволи ва ҳаво кучлари қуввати орқали шу ҳудудда етакчи ўринга чиқиб олди.

Перл-Харборга ҳужум

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Иккинчи Жаҳон уруши йилларида Япония. 1941 йили июнда Германиянинг СССР-га ҳужумидан кейин, Японликлар Кенгаш чегара яқинида Квантун армиясини тўплай бошлайди. Уларнинг фикрича, Кенгаш Иттифоқи Ғарбда енгилса, унга Шарқ томондан ҳужумга тайёр туриш керак ҳисоблади. Бироқ герман армиясининг Москва яқинида мағлубиятга учраши Кенгаш қўшинларининг шарқий қамалларни ҳимоя қилиб туриши, Токионинг жанубий-шарқдаги уруш ҳаракатлари зое кетди. Японлар Буюк Британиянинг мустамлакачи армияси ва флотини мағлубиятга учратиб, японликлар қисқа вақтда бутун Жанубий-Шарқий Осиё давлатларини бўйсундирди ва Ҳиндистоннинг чегарасига яқинлашди. 1941 йили кузда Япония ҳукумат тепасига генерал Тодзе келди. У ҳарбий гуруҳ ва йирик монополистларнинг вакили эди. 1941 йили 7 декабрда Япон-Америка музокаралари олиб борилаётган вақтда. Япония флоти тўсатдан Гавай ороллaридаги АҚШнинг ҳарбий-денгиз флоти жойлашган. Перл-Харбордаги базасига ҳужум бошлади.

Атом бомбасидан вайрона бўлган Нагасаки

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Урушнинг дастлабки даврида Япония томони босим бўлди. 1943 йилга келиб, Янги Гвинеянинг бир бўлаги, Филиппин, Тинч океанининг кўпгина ороллaрини босиб олиб жами (аввал босиб олган Хитой ва Корея ерларини қўшмаганда) 3. 8млн км га яқин ҳудудларга эга бўлди. Япон қўшинлари тутқунга тушганларни ва босиб олган ерлардаги аҳолини аёвсиз жазоладилар. Лекин кўп ўтмасдан Япон ҳарбий бошлиқларининг хатолари кўрина бошлади. Япон қўмондонлари ҳарбий-ҳаво кучлари ва сув ости кемаларининг денгиздаги уруш ҳаракатларини тўғри баҳолай олмади. Бунинг натижасида Америка денгиз кучлари билан бўлган жангларда, Япон флоти ва авиацияси кўп талофатлар кўрди. Япон саноати Американинг кемалари қийратган хом ашёни ташийдиган техниканинг ўрнини боса олишга лаёқатсиз бўлди. Йирик шаҳарларни ҳавода ҳимоя қилишга оид ишлар юритилмади. 1944 йили Япония Филиппиндан айрилган сўнг, АҚШ авиацияси Тайваньни, Окинавани ва Японияннинг ўзига ҳаводан ҳужум қилди. Ҳаво ҳужумидан ва ёнғинларнинг таъсиридан содир бўлган ёнғиндан Токио шаҳрининг учдан- икки қисми вайрон бўлди, 206 шаҳарларидан 97-таси вайрон бўлди. Бироқ, Япония ҳали ҳам ўзини кучли давлат деб ҳисоблаб, яқин орада енгилмайдигандай ҳис қиларди. 1945 йилдаги АҚШ ва Буюк Британия баҳорда бошланган Окинава учун бўлган жангда ишонч ҳосил қилди. Бу урушда иттифоқчилар кўп чиқимга учради. Шунингдек улар ўз аскарларини Японияга сафарбар қилишдан бош тортишга мажбур бўлди. 1946 йилнинг ўртасигача урушни бошлаш учун қарор қабул қилишди. 1945 йили 6 ва 9 августда АҚШ армияси Хиросима ва Нагасаки шаҳарларига атом бомбасини ташласа ҳам Япония урушдан бош тортмади. СССРнинг Японияга урушни бошлаши билан аҳвол тубдан ўзгарди. Кенгаш Иттифоқи 1945 йили мартдаги Япония билан уруш қилмаслик тўғрисидаги шартномани бузиб ҳамда Қрим учрашувидаги иттифоқчилар олдидаги мажбуриятларни бажариб, қўшинни Шарққа қараб сафарбар қилинди. 1945 йили 9 августда Квантун армиясига қарши ҳарбий уруш ҳаракатлари бшланди. Япон аскарлари қисқа вақт ичида тўлиқ вайрон қилинди, 14 август куни император Японияннинг тўлиқ енгилганини эълон қилишга мажбур бўлади. 1945 йили 2 сентябрда Американинг “Миссури” кемасининг бортида капитуляция тўғрисидаги ҳужжатга имзо чекилади. Шундай қилиб, Иккинчи Жаҳон уруши тамом бўлди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Билимингизнитекширинг:

1. "Янги сиёсий тузум"тушунчаси қандай маънони билдиради?
2. "Миллатни оммавий мобилизациялаш тўғрисидаги " Қонун қачон қабул қилинди?
3. "Бирлашиб ривожланишнинг Буюк Шарқий-Осиёлик ҳудуди" ғояси нима мақсадни кўзлади?
4. 1941—1942 йиллардаги япон босқинчилигининг самарали бўлиши нимада деб ўйлайсизлар?
5. Япония Иккинчи Жаҳон урушида нима сабабдан енгилиб қолди?

16-§. БИРИНЧИ ЖАҲОН УРУШИДАН КЕЙИНГИ ҲИНДИСТОН. М. ГАНДИ ВА М. ДЖИННАННИНГ ҲИНДИСТОНИ МУСТАҚИЛЛИКНИ ҚЎЛГА КИРИТИШИ ТЎҒРИСИДАГИ КЎЗҚАРАШЛАРИ

Бугун дарсда:

- XX-асрнинг бошида Ҳиндистоннинг ижтимоий-иқтисодий аҳволи. ҲМК нинг хизмати;
- "Куч ишлатмаслик ҳаракати"нинг маъноси
- М.Ганди ва гандизм;
- Мусулманлар Лигаси ва унинг фаолияти тўғрисида билиб оласиз.

XX асрнинг бошидаги Ҳиндистоннинг ижтимоий-иқтисодий аҳволи.

XX-асрнинг бошида Ҳиндистоннинг хом-ашё, озиқ-овқат манбаси билан капитал солиш ҳудуди сифатида мавқеи орта бошлади.

XX-асрнинг бошига келиб, узунлиги 30минг километр темир йўл солинди. Ҳиндистондаги инглиз плантацияларидан озиқ-овқат, хом-ашёлар давлатга қарашли эди. Калькуттадаги кендир фабрикалари, темир йўллар, тўқимачилик фабрикалари қарашли эди.

XX-асрнинг бошида миллий саноат тез ривожлана бошлади. 1911 йилга келиб миллий капиталга тааллуқли 200 га яқин тўқимачилик фабрикалари пайдо бўлди, йирик ҳинд тадбиркори солган Тата металлургия заводида маҳсулот ишлаб чиқарила бошлади. Аммо ҳинд саноатининг асосий қисми ҳали ҳам қўл меҳнатига асосланган мануфактура босқичида эди. Миллий буржуазия иккиёқлама йўналишда бўлди: Улар инглиз империализмига қарши бўлсада иккинчи томондан эса инглиз молия капитали билан яқин алоқада бўлишди. Ҳиндистон Миллий Конгрессининг (ҲМК) фаолияти. XIX асрнинг охирида Ҳиндистон буржуазиясининг пайдо бўлиши миллий-озодлик ҳаракатининг пайдо бўлишига сабаб бўлди.

Таянч сўзлар:

ҲМК, М.Ганди ва гандизм, Мусулмонлар Лигаси ва унинг фаолияти, Муҳаммад Али Джинна "Куч ишлатмаслик ҳаракати "

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Ҳиндистонда зиёли вакилларининг орасида патриотизм, яъни ватанпарварлик ҳисси кенг тарқала бошлайди. Миллий гуруҳларнинг вакиллари маданий-маърифат жамиятларига бирлаша бошлади. Улар қадимий дастурларни сақлашга ва Ҳиндистондаги касталик бўлинишни бекор қилишга чақирди. Одамлар ва халқларнинг тенглигини жорий қилиб, Ҳиндистон маданиятини ривожлантириш мақсадини илгари сурди. Шунингдек, Европа билим тизимини қўллаш ва ижтимоий ислоҳатлар ўтказиш ва Ҳиндистон саноатини ривожлантиришни тавсия қилишди.

Ўйланинг!

Ҳиндистон жамияти нима сабабдан касталаргабўлинди?

Ҳиндистон Миллий Конгресси (ҲМК) миллий-озодлик қўзғолонининг асосий ташкилоти бўлди. ҲМК Ҳиндистоннинг мустақиллик йўлидаги ҳаракатининг ажралмас қисми саналди.

"Куч ишлатмаслик ҳаракатининг" бошланиши. XX-асрнинг бошида миллий қўзғолони кучайган даври бўлди. Миллий озодлик қўзғолони узоқни кўзлайдиган ислоҳатлар йўлидаги демократик талаблар пишиб етила бошлади. Ҳиндистон Миллий Конгресси билан Мусулмонлар лигаси яқинлаша бошлади. 1916 йили Лакнауда Ҳиндистон Миллий конгесси ва Мусулмонлар Лигаси ўз съездларини бир вақтда ўтказиши қувончли воқеа бўлди. Бу икки ташкилот ўз қурилтойларини алоҳида ўтказсада уларнинг қарорлари ўхшаш эди. Уларнинг талабларининг орасида, тез орада Ҳиндистонга ўзўзини бошқариш ҳуқуқини беришни, ҳиндларни армияда бошчилик лавозимларга қўйишини, божхона автономиясини кенгайтиришни ва молия тармоғига ҳиндларнинг назоратини ўрнатиш ҳуқуқини беришни талаб қилишди.

У шу томонда қўзғолоннинг бошқача тури "Куч ишлатмаслик ҳаракати"ни уюштиришда кўп тажриба тўплади. "Сатьяграха"(Ҳақиқатга етишдаги қатъийлик) деп аталадиган курашнинг бу турини Ганди Жанубий Африкада Ҳиндистонлик эммигрантларни камситувчилик ҳаракатларига қарши курашни уюштириш орқали ўрганган эди. Ганди илмига Л. Н. Толстойнинг куч ишлатмаслик теорияси, тинч оммавий ҳаракат, тинч намойишлар ва бошқа ҳаракатлар асос бўлди. Ганди куч ишлатиш билан қуролли курашга қарши эди. Сабаби у Ҳиндистонда жуда нозик вазият яъни касталарга бўлинганлиги, миллий ва гуруҳларнинг қуролли ҳаракатларга қатнашиши жуда хавфли эканини тушунарди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

"Куч ишлатмаслик" теорияси ёки фуқаролар норозилиги Ҳиндистон халқлари орасида кенг қўлланилди.

У шу томонда қўзғолоннинг бошқача тури "Куч ишлатмаслик ҳаракати"ни уюштиришда кўп тажриба тўплади."Сатьяграха" (Ҳақиқатга етишдаги қатъийлик) деб аталадиган курашнинг бу турини Ганди Жанубий Африкада Ҳиндистонлик эммигрантларни камситувчилик ҳаракатларига қарши қарши курашни уюштириш орқали ўрганган эди. Ганди илмига Л.Н.Толстойнинг куч ишлатмаслик теорияси, тинч оммавий ҳаракат, тинч намойишлар ва бошқа ҳаракатлар асос бўлди. Ганди куч ишлатиш билан қуролли курашга қарши эди. Сабаби у Ҳиндистонда жуда нозик вазият, яъни кастаЛарга бўлинганлиги, миллий гуруҳларнинг қуролли ҳаракатларга

Бу қизиқ!

Махатма Карамчанд Ганди — ҳинд сиёсатшуноси ва жамоат арбоби, Ҳиндистоннинг Буюк Британиядан мустақиллик олиш йўлидаги ҳаракатларнинг раҳбари, ҳамда ғояшуносларининг бири. Унинг куч ишлатмаслик фалсафаси (сатьяграха) тинч ўзгариш тарафдорларининг ҳаракатларига таъсир кўрсатди.

қатнашиши жуда хавфли эканлигини тушунарди. «Куч ишлатмаслик» назарияси ёки фуқаролар норозилиги Ҳиндистон халқлари орасида кенг қўлланилди. «Куч кўрсатмаслик» назарияси ёки фуқаровий итоат этмаслик ва уни Ҳиндистонда қўллаш тажрибаси кейинчалик халқаро саҳнада катта машҳурликка эга бўлди.

Урушдан кейинги Ҳиндистон. Уруш йилларида мустамлакачил ҳукумат Ҳиндистонга ўзини-ўзи бошқариш ҳуқуқини беришни ваъда қилган. Бироқ Ҳиндистон халқининг бу армони амалга ошмади. Англия асосий мустамлака ҳудудини қўлдан чиқаришни хоҳламади. Мана шундай вазият мустамлакачиликка қарши курашнинг янги даврини бошлаб берди.

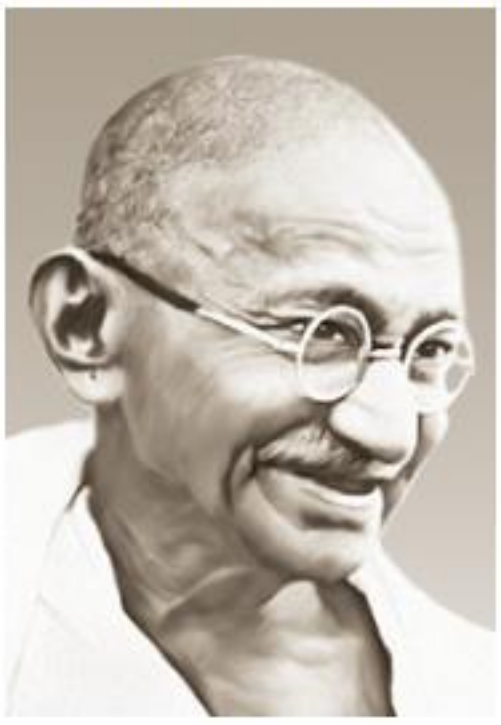

Махатма Ганди

20-40 йилларда оммавий норозилик билдиришнинг куч ишлатмаслик чораларида етакчи вазифани Махатма Ганди (1869-1948) бажарди. Уруш оралиғидаги даврда Ганди Ҳинд Миллий Конгрессининг ғоявий раҳбари бўлди. Унинг шарофати билан ва миллий буржуазиянинг тўлиқ миллий мустақиллик ғоясини таклиф қилишига боғлиқ, Ҳиндистонда умуммиллий имперализмга қарши майдон қурилди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

М.Ганди ва гандизм. Гандизм халқнинг кенг қўллаб-қувватлашига эга бўлди. Бу илмдаги устуворликка қарши мустақиллик йўлидаги кураш обрўли иш бўлиб ҳисобланди. Чунки у ҳақиқат йўлидаги кураб бўлиб ҳисобланди. Ганди маданий-тарихий ва диний анъаналардан оддий халққа яқин тасвирлар билан мурожа атларни айтди. Шунинг учун давлатнинг мустақиллигини талаб қилиш ва жамиятни ўзгартириш минглаган оддий халқлар учун тушунарли ва яқин бўлди. Ганди шахси билан унинг ғоясининг жуда зўр машҳурликка эришишининг сири мана шунда бўлди. Ҳиндистоннинг теран дастурли анъанавий халқ руҳиятини тушуниш , куч ишлатмасдан курашиш усули (бойкот, тинч намойишлар, аҳилликдан бош тортиш ва бошқалар.) миллий-озодлик ҳаракатидаги гандизмнинг тактикали усули бўлди. Бу усулда чидамлилик билан курашиш ва консерватизм билан инқилобчилик ўзаро уйғунлашиб кетди. Бу асрлар давомида тақдирга ишониш билан диний кўзқарашлар асосида тарбиялангган ҳинд халқининг тушунчаси билан уйғунлик эди. Гандида фаол норозилик кўрсатиш билан рақибига бўлган бардошлик хусусияти қатор бўлди. Гандининг худди мана шу куч кўрсатмаслик усули мустамлакачилик зулмга қаршилик кўрсатишнинг бирдан-бир мумкин йўли деб қаралди. Гандизм давлатни бирлаштириб, бир қўл тагига тўплаб, мустамлакачиларни Ҳиндистондан қон тўкишсиз , қуролсиз кураш билан кетишга мажбур қилди. Куч ишлатмасдан курашиш чоралари мустамлакачилик тизимнинг асосини заифлаштирди. 1937 йилда янги сайлов тизими бўйича марказий ва провинциялик қонун чиқарувчи мажлисларга сайлов ўтказилди. Ҳинд Миллий Конгресси Ҳиндистоннинг 11 та провинциясининг 8 тасида кўпчилик овозга эга бўлиб, шу ерларда маҳаллий ҳукуматларини қурди. Бу давлатдаги ҳукмронликни қўлга олиш йўлидаги жуда яхши қадам бўлди, «парламент тажрибаси» орттирилди.

1939 йил Иккинчи Жаҳон урушининг бошланишига ва Буюк Британиянинг Германияга қарши шу йили 3 сентябрда уруш эълон қилиши туфайли Ҳиндистоннинг вице-қироли Ҳиндистонни урушаётган томон деб эълон қилди. ҲМК нинг қарори фашизмни айблади ва Ҳиндистоннинг ўзини-ўзи бошқариш ҳуқуқини инглиз ҳукумати расмий равишда тан олган шароитда Англиянинг уруш ҳаракатларига ёрдам беришини эълон қилди. ҲМКнинг бцу талабини вице-қирол қабул қилмади. Мана шундай қийин аҳволда Конгрессга Гитлерга қарши каолициянинг аъзоси сифатида фашизм ва метрополияга бир вақтда қарши курашишга тўғри келди. 1940 йил кузда Ганди якка сатьяграха сифатида фуқаровий итоат этмаслик чорасининг бошланганлигини эълон қилди. Бу қаршилик

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

кўрсатиш чорасининг қайта жонланиши билан ҲМКнинг британликларга қарши ҳаракатнинг фаоллаша бориши инглизлар томонидан конгрессчиларни оммавий тутқин қилишга олиб келиб, 1943 йил бу ташкилотнинг фаолиятига барҳам берилди. Бу ҳолат бутун давлатни қамраб олган мустамлакачиликка қарши курашнинг келиб чиқишига сабаб бўлди. Конгресс партия сифатида ўзининг фаолиятини 1944 йилда қайта жонлантирди.

Бу қизиқ!

Муҳаммад Али Джинна (1876—1948) — мусулмон сиёсатшуноси, Покистондаги миллий давлатнинг асосини солувчи шахс. Британ Ҳиндистонининг бўлинишининг фаол аъзоси ва бошловчиси.

Мўҳаммед Али Жинна

Мусулмонлар лигаси ва унинг фаолияти. 1906 йил Британ Ҳиндистонида миллионлаб мусулмон жамиятининг муддаосини ҳимоя қиладиган Мусулмон лигасини қурилди. Мусулмон лигаси Британ ҳукмронлигининг талабини қабул қила туриб, мусулмонлар учун маҳаллий ташкилотга ва қонун чиқарувчи мажлисга сайловда махсус ўрин ажратиш таклифини эълон қилди. 1915 йилда Мусулмонлар лигасининг президенти бўлиб лиганинг навбатдаги йиғилишида Муҳаммад Али Джинна сайланди. У ҳиндлик мусулмонларнинг ўзини-ўзи бошқариш ҳаракатидаги муҳим сиёсий шахсга айланди.

1935 йил Инглиз парламенти Ҳиндистонни бошқариш ҳақида қонун қабул қилади. Қонун бўйича Ҳиндистон Британ Ҳиндистони билан унинг князликларининг федерацияси деб эълон қилинади. Ҳиндистоннинг келажакдаги сиёсий даражаси ҳақида 1935 йилдаги қонунда ҳеч нарса айтилмади. Британ миллатлари аҳиллик доирасида ўзини-ўзи бошқариш хақида ҳам эсга олинмади. Ҳиндистоннинг сиёсий кучлари қонуннинг ўсал томонларидан кўнгли тўлмай, уни нашриётда “Қуллик Конституция” деб атади. Бироқ Ҳиндистонни бошқариш ҳақида 1935 йилдаги қонун демократия институларининг шаклланишида муҳим бўлди. Бу Конгрессда мустақиллик йўлидаги конституциявий курашнинг кучайишига аниқ йўл очиб берди. Қонунга оид “Провинция автономияси” 1937 йил 1апрелдан бошлаб киритилди. Шу йили ҳукуматнинг марказий провинция ташкилотларига сайлови бўлиб ўтди. ҲМК 8 провинцияда ғалаба қозонди ва

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ана шу маҳаллий жойларда провинция ҳукуматини қурди. Аввалги 6 провинцияда тўлиғи билан Конгрессчилар ҳукумати, қолган иккитасида эса Мусулмонлар лигаси билан бирлашиб каолиция ҳукумати қурилди. Фақат икки провинцияда (Панжоб ва Бенгалия) Конгресс Мусулмонлар лигасидан қуйи даражада бўлиб қолди. Бундай вазият Ҳиндистонда Иккинчи жаҳон уруши бошлангунга қадар давом этди.

Шу билан бир қаторда 1935 йилдаги қонун икки асосий конфессияли жамиятнинг – ҳиндлар билан мусулмонларнинг орасидаги муносабатни қийинлаштириб юборди. Биринчидан, бу қонун сайловда икки гуруҳни рақобат қилиб қўйди, иккинчидан мусулмон аҳолиси кўп бўлган Панжоб, Бенгалия, Синд, Шимолий-Ғарбий чегарадаги провинциялар каби ҳудудларда автономияли провинциялар қурди.

Бу ҳаракати билан келажакда Британ Ҳиндистоннинг бўлинишига асос яратиб берди. 1937 йилдаги сайловда Мусулмонлар лигасининг мағлубияти унинг раҳбариятини ўзларининг тамойилларини қайта кўриб чиқишга мажбур қилди. Бу масала 1937 йилдаги лиганинг Лакхнаудаги 25-сессиясида кўриб чиқилди. Лигани мустаҳкамлаш ва унинг атрофида мусулмонларни тўплаш мақсадида унинг дастури ишлаб чиқилди. Дастурда, энг аввало, тўлиқ мустақилликка эришиш ҳақида шиор билан мусулмон аҳолисининг мафаатларини ҳимоя қилувчи турли сиёсий-иқтисодий ва диний кўринишдаги талаблар қўйилди. Агар аввал Мусулмон лигаси дўстлашмаслик ҳақидаги гандист усулларни тан олмаса ҳам ҲМК бирга конституциявий чора-тадбирларга биргаликда иштирок этишга тайёр эканлиги маълум қилиб келса, эндиликда у ўз тарафдорларини ўзини-ўзи ташкиллаштиришга, ўз кучларига суянишга ва ҲМК билан дўстлашмасликка чақирди.

Лиганинг Калькуттада ўтган 1938 йилдаги навбатдаги сессиясида М.А.Жинна нутқ сўзлаб, унда у ўз партиясининг Конгресс билан бундан кейинги муносабатлари диний камчилик ҳуқуқи асосида эмас, «тўлиқ тенглик» шароитида юргизилишини маълум қилди. Муросага келишиш мумкинлиги сифатида Конгресснинг бутун ҳиндистонлик мусулмонларнинг манфаатларини ҳимоя қиладиган лиганинг ҳуқуқларини тан олиш шартини қўйди. Лиганинг Патнадаги сессияси 1938 йилдаги Ишчилар Комитетини қуриб, унга фавқулодда ҳуқуқ лавозимини берди, лиганинг марказий ташкилотларининг провинцияларга тегишли фаолиятини оширди. Партиянинг марказлаштирилиши унинг маънавий асосини ўзгаришига мос келди: ҳаётда энди мусулмон жамиятининг диний камчилик сифатидаги чегараланиб қолган ҳуқуқининг ўрнига ўзларини «мусулмон миллати» сифатида ҳис қиладиган, ўзини-ўзи

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

бошқаришга эришишга ҳаракат қиладиган фикр ва онг пайдо бўлди. Британ Ҳиндистонининг мусулмонларининг ўзини-ўзи бошқариш ҳақидаги фикрлари Джиннанинг ўз оғзидан расмий равишда биринчи марта 1938 йил Карачида, синд провинция ташкилотларининг мажлисида айтилди. Бироқ «миллий мусулмон ташкилоти» ҳақида аниқ назария хали шаклланмаган эди.

Айтиб кетадиган нарса, ҳинд мусулмонарининг бўлинишининг ортиб бориши мусулмон миллатчилигига орқа суяган унинг раҳбарларининг назарий тамойилларигагина алоқадор бўлгани йўқ. У энг аввало, инглизларнинг миллий-озодлик ҳаракатга барҳам бериш мақсадида юргизган изчил сиёсатининг натижасидан, ҳинд давлатини қуришни мақсад қилган ҳинд бирлашган кучларининг фаоллигини ортиши билан конгрессчилар орасида мусулмонларга қарши ҳаракатнинг ортиши туфайли кучайиб борди. Мусулмон лигаси қонун чиқарувчи маҳкамаларда мусулмон вакилларининг сонини орттирган шароитда Англиянинг уруш ҳаракатларини қўллаб-қувватлашини эълон қилди. 1940 йил мартда Лахорда лиганинг 27-сессияси бўлди. У тарихга Покистон сессияси деган ном билан кирди. Сабаби унда қабул қилинган қарорнинг асосий мақсади- мустақил Покистон давлатини, яъни «Британ Ҳиндистони мусулмонларининг миллий марказини» қуриш. Покистон давлатин қуриш фикрини Покистон сессиясидаги асосий шиорга айлантира туриб, Мусулмон лигаси фаолиятининг янги сиёсий кураш даври бошлади. Ҳиндистондан бўлиниб чиқишинг ҳар хил лойиҳалари ишлаб чиқилди. Мусулмонлар макон қилган ҳудудларни Ҳиндистондан бўлиб олиш йўллари, у ерларга ҳиндлар орасида истеъқомат қиладиган мусулмонларни кўчириб олиб келиш каби масалалар режалаштирила бошлади. Кўп ўтмай, 1941 йилда қурилган «Жамаати-исломий» ташкилоти мусулмонларни маданий бирлаштиришни таъминлаш ва мусулмон жамияти ичида исломий қадриятларни тарқатиш вазифасини бажарадиган бўлди.

1944 йид М.К.Ганди билан М.А.Джинна ўртасида музокаралар юргизилиб, вице-қиролнинг қариндошлиги билан давлатнинг келажак давлатчилик тамойиллари муҳокама қилинди. Бироқ бирлашган тамойил қабул қилина олмади. Конгресс Покистон давлатини қуриш учун давлатнинг мустақиллигига эришгандан кейин, умумхалқ овозига солиш орқали рухсат беришга келишди. Лига бўлса, Конгресснинг мустақилликкача Покистон давлатини қуриш фикрини қўллаб-қувватлашни талаб қилди. Келишувга фақатгина 1945 йил баҳорда эришилди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Билимингизнитекширинг:

1. XX асрнинг бошидаги Ҳиндистондаги миллий-озодликҳаракати ҳақида сўзланг. Унинг асосий ҳаракатлантирувчи кучиларини аниқланг.
2. М.Ганди ва унинг «куч ишлатмай қаршилик қилиш» ҳаракатига иштироки ҳақида нима биласиз?
3. 20—30 йилларда Ҳиндистонда мустамлакачиликка қарши куч ишлатмаслик ҳаракати ананавийлик билан, ўзига хос хусусиятлари билан қандай даражада акс этди?
4. М.Гандига Ҳиндистоннинг миллий-озодлик ҳаракатининг мафкурачиси ва раҳбари сифатида таъриф беринг.
5. Инглиз мустамлакачиларинг Ҳиндистонга қандай усуллар билан ҳукмронлик қилиб келганини айтинг.
6. Ҳиндистон билан Хитой мустақиллик йўлдаги курашлари билан янгиланишни бир вақтда юргизди. Уларнинг кураш йўлларининг бир-биридан жуда узоқ бўлишининг сабабларини қандай тушунтирасиз?

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ЖАҲОН ИҚТИСОДИЙ КРИЗИСИ

17-§. “ПРОСПЕРИТИ” ДАВРИДАГИ АМЕРИКА ҚЎШМА ШТАТЛАРИНИНГ ИҚТИСОДИЙ ВА СИЁСИЙ РИВОЖЛАНИШИ.ЖАҲОН ИҚТИСОДИЙ ИНҚИРОЗИ ВА УНИНГ ОҚИБАТЛАРИ.

Бугунги дарсда:

- АҚШдаги иқтисодиётнинг барқарорлигини таъминловчи хусусиятлар;
- АҚШнинг ички сиёсати ва АҚШдаги “Йирик инқироз”нинг юзага келишини кўриб чиқамиз

Таянч сўзлар:

“Просперити”, конвейерлик ишлаб чиқарши, истеъмолчилар жамияти, йирик инқироз

АҚШ-даги барқарорликнинг афзалликлари. “просперити” даври. Америка Қўшма Штатлари барқарорлик даврига бошқа давлатлардан олдин кириб борди. Барқарорлик даврида Жаҳоннинг ривожланган давлатлари: АҚШ, Англия, Франция, Германия янгиланишни давом эттириб индустирал жамиятга қадам босди. Модернизация давом этиб, саноат жамиятиини бошлади. Миллий хилма-хиллик а қарамасдан, бу жараён умумий миллий даромадда саноат машғулотларнинг устиворлиги, фан ва техникада янги ютуқларнинг тез кириб бориши, янги тармоқларни ривожланиши, ривожланган ва барқарор сиёсий тизимнинг шаклланиши, шаҳар аҳолисининг улушининг ошиши, саводхонликнинг юқори даражаси каби умумий хусусиятларига эга бўлиши мумкин.

Урушдан кейинги АҚШнинг аҳволи ўзгариши. 1922 йилдан бошлаб мамлакатда саноат равнақи юз берди. Америка иқтисодиётининг равнақи ҳақида гапира бошлади. Бу стаблизация даври фаровонлик (гуллаш) даври деб аталган. Бироқ Америка иқтисодиёти қизғин суратлар билан ривожланди. АҚШнинг иқтисодий ривожланиш сурати дунёда энг юқори бўлди

Бу қизиқ!

“Просперити” — (инглиз. Prosperity — гулланиш) америкалик гулланиш. Биринчи жахон урушидан кейинги АҚШ нинг ўзгача кўтарилиши.

АҚШ Европа давлатларига қараганда, Биринчи жаҳон урушидан кейин кенг кўлами ҳаражатлар инқирозга дуч келмади. Аксинча,

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

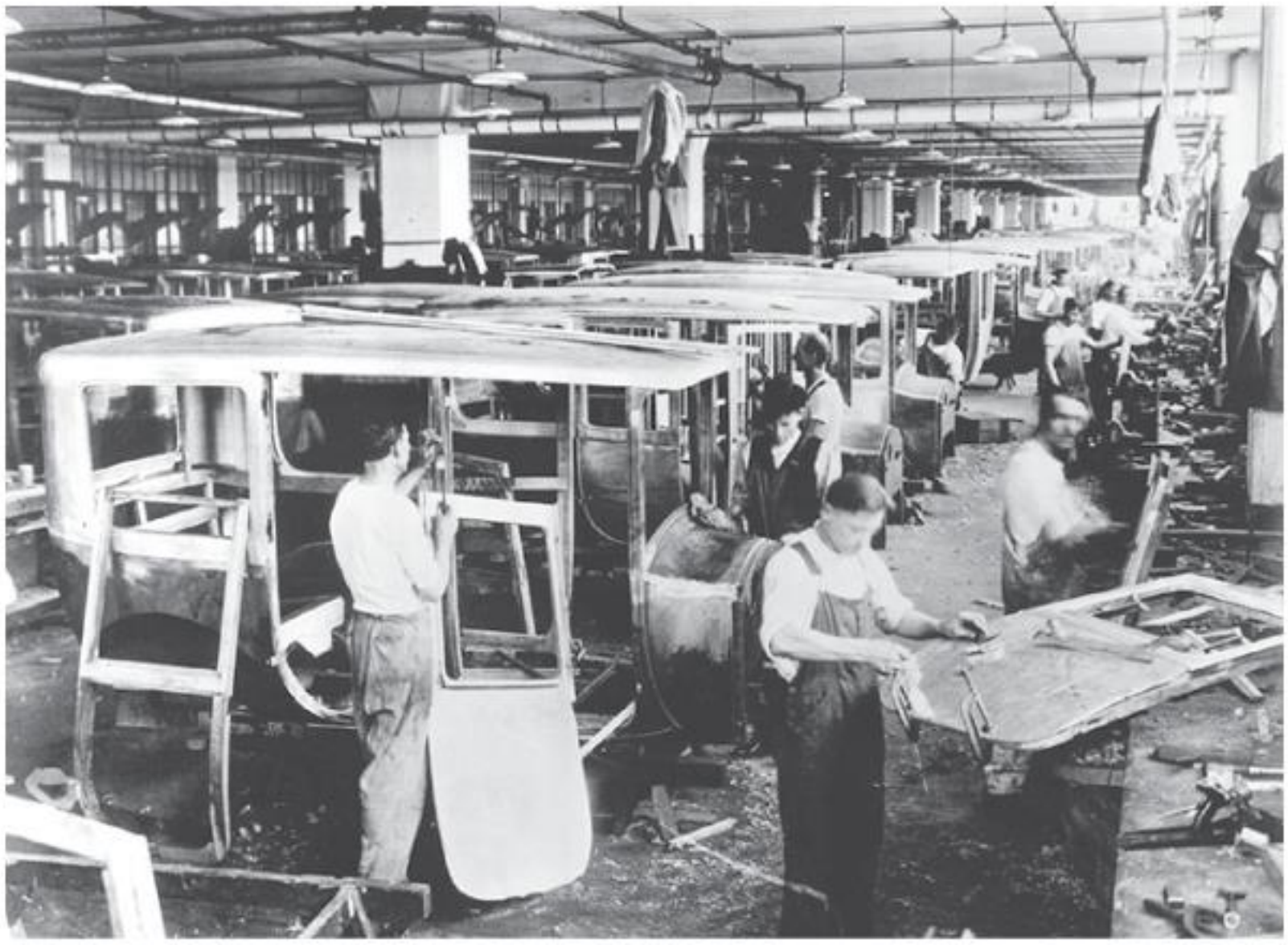

«Пиккард» компаниясидаги автомобиль ясайдиган цех.
Детройт. 20 йил фотосурат

уруш Америка Қўшма Штатларини ниҳоятда кенг кўламли мамлакатга айлантирди. Америкалик тадбиркорлар катта ҳарбий буюртмалар билан касб қилган. АҚШ дунёнинг молиявий марказига айланди.

АҚШ Европа давлатларига нисбатан жадал иқтисодий ривожланиш учун қулай шарт-шароитга эга эди. Америка Қўшма Штатларида уруш пайтида, йўқотишлар 50 минг кишини ташкил этди; мамлакат интеллектуал салоҳияти Европадан меҳмонлар томонидан ишлаб чиқилган. Бу эса Ақшнинг халқаро майдонда етакчи ўрин эгалашига сабаб бўлмоқда.

Бу афзалликлар АҚШ-га ташқи савдони ошириш, бозорлар, хом ашё манбалари ва капитал қўйилмаларни кенгайтириш имконини берди.

Вудро Вильсоннинг иккинчи президентлик муддати тугаганидан кейин, ҳокимиятга республикачилар келди. Биринчи Уоррен Гардинг (1921—1923), унинг ўлимидан кейин Кальвин Кулидж (1923—1929). К.Кулиж президентлиги 20-йилларнинг иқтисодий фаровонлик бошланиши эди. Янги ҳукумат ўз шиорини эълон қилди: "Америка иши — бизнес". Бу ҳар йили коорпорациялар учун солиқ камайтиради ва йирик компанияларга мамлакатлик субсидия бериб туриб, монополия фойдаланишнинг ўсиш имконияти яратади. "Дженерал моторс", "Крайслер", "Дженерал электрик" шунга ўхшаш ва яна бошқа коорпорациялар олдинги қаторга чиқди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Айтинг!

Иқтисодиётни ривожланишда К. Кулиж маъмуриятининг асосий шиори нима?

Иқтисодий ҳаётга минимал ҳукумат аралашув ва хукумат ва бизнес ўртасидаги яқин норасмий ҳамкорлик Кулидж вақтининг нишоналари эди. Мамлакатнинг сиёсий ва иқтисодий хаётида Морган, Рокфеллер, Дюпонт, Меллон ва молия олигархиясининг оилалари кучи таъсир кўрсатди. Гуллаш даври янги илмий — техника. ютуқлари асосида ривожланди. Янги завод ва фабрикалар қурилди. Шу билан бирга, капитал ва ишлаб чиқаришни мустаҳкамлаш юқори даражада бўлди. Жамоа бизнесининг алоҳида шакллари-акционерли компаниялари ва коорпорациялари муҳим роль ўйнади. Акцияларнинг оммавий кўриниш фонд бозорининг ривожланишига ёрдам берди. Бироқ, банкларнинг мустаҳкамлаш тенденцияси мавжуд бўлди. Автомобилсозлик, машинасозлик, электротехника, кимё, авиация ва бошқа тармоқлар фаол ривожланди.

Оммавий ишлаб чиқариш конвейер тарқалишни ишлаб чиқаришнинг ошишига сезиларли таъсир кўрсатди. Бу усуллар биринчи марта Детройитдаги Генри Форд автомобиль заводларида максимал самара билан қўлланилган. Янги технологияларнинг жорий этилиши ишлаб чиқаришнинг жадал ошишига олиб келди.

Ўйланинг!

Конвейер саноаттизимининг афзалликларива камчиликлари қандай?

1920 йилларда автомобилларнинг кенг тарқалиши Америка иқтисодиётининг рамзига айланди, чунки Қўшма Штатларнинг ўзига хос белгиси автомобиллардир. Генри Форд заводида ишлаб чиқарилган биринчи марта жаҳон тарихида энг кенг тарқалган автомобиль сифатида айтса булади. Унинг автомобиллари барчага |манзур| эди, унинг қиймати $300 бўлди. Натижада автомобиль гўзаллик рамзи эмас, балки алоқа воситасига айланди. Америка кўплаб автомобилсозлик саноатини ривожланишга ўз ҳиссасини қўшди.Бу саноатнинг ривожланиши Кенг йўллар тармоқларини қуриш билан бирга олиб борилиши туфайли ички бозорнинг ривожланишга ёрдам берди. Бундан ташқари, бу даврда радиоқабуллашлар (радиоприёмник) ва электр техника ишлаб чиқариш тез ривожланди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Аниқланг!

АҚШда 20- йилларда истеъмол кредитининг роли қандай?

АҚШ нинг 30-президенти К. Кулиж

1920 йиллари автомобилларнинг кенг қўлланиши АҚШнинг ўзгачалиги, Америка иқтисодиётининг символи автомобиль бўлди. Биринчи марта жаҳон миқёсида кенг тарқалган автомобиль Генри Форд заводида ишлаб чиқарилган Т моделидаги "Форд" номига эга бўлди. У заводда ишлаб чиқарилган автомобилларни сотиб олиш учун кўпчиликнинг имконият даражасида эди. Саба би унинг нархи 300 доллардан ошган йўқ. Натижасида автомобиль қимматбаҳо буюм эмас, балки кундалик эҳтиёжга айланди. Автомобиль саноатнинг ривонланишига Америка ҳудудининг катталиги имкон берди.

1920-йиллар истеъмол жамиятининг шаклланиш даври бўлди. Ишлаб чиқарувчилар оддий америкаликларни сотиб олишга кўпроқ чақирди. Шу муносабат билан замонавий реклама ривожлана бошланди. Зарур миқдорда бўлмаган кишилар учун, у узишга сотиб олиш учун таклиф этилади. "Кредит ҳаёти" тушунчаси пайдо бўлди. Шундай қилиб, транспорт, радиоқабулланишнинг кўп бўлагини қабул қилиш бошланди. Аммо, даромад нотекис тақсимланиб америкаликларга асосий эҳтиёжларини қондиришга мумкинлик берилмади.

Иқтисодий ривожланиши билан бир қаторда нотекис ва иқтисодиётининг айрим тармоқларида пасайиш кузатилди. Кемасозлик, темир йўл техникаси, тўқимачилик ва кўмир саноати туша бошлади. Қишлоқ ҳўжалиги узоқ инқирозни бошидан кечирди, бу кўплаб хўжаликларнинг ортиқча ишлаб чиқариш ва банкротликка олиб келди. Молия тизими беқарор эди. 20 йиллари энг йирик Нью-Йорк жамғарма биржасида улуши нархи ошиши оқибатида бир *атилим* бор эди. Барча акцияларни фақат кейинги сотиш учун ола бошлади. Бу спекулятив ютуқ ўз чўқиссига етганидан сўнг акцияларнинг кескин пасайиши инқирозига олиб келди.

"Гулланиш" даврида АҚШнинг ички сиёсати. Президент К.Кулидж ички сиёсатда иммиграция янада чеклаш турафдори эди. "ГУлланиш" даври умумий аҳоли учун турмуш даражасини

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

мисли кўрилмаган даражада ошиб бориши билан ажралиб турди. Ўртача ҳодимнинг иш ҳақи 25% га ошди. Ишсизлик даражаси 5%дан ошмади. Аҳоли турмуш даражасининг ошиши уй-рўзғор буюмларига бўлган талабнинг ортишига олиб келди. Савдо кредити истеъмолининг оширишга ёрдам берди. Газеталар, журналлар, кинотеатрлар, жаз оркестрлари ва бошқалар кенг тарқала бошлади.

К.Кулижнинг ички сиёсий иш – чораларидан бири 1924 йили америкалик ҳиндулар учун фуқаролик ҳуқуқини бериш бўлди. Худди шундай К.Кулиджнинг ички сиёсатининг салбий томонларини ҳам айтиб ўтиш лозим. Унинг ҳукумати фермерлар билан кончиларнинг ҳолати ва эҳтиёжларга етарли даражада эътибор бермади. Президент фермерларга ёрдам бериш ҳақидаги қонун лойиҳасини икки мартада ҳам қабул қилмади. К. Кулиж қора танли америкаликларнинг камситилишига бефарқ қаради. Шу билан бир қаторда иркчилик, антисемиттик, антикатоликка қарши кайфиятлар жонлана бошлади.

Жаҳон иқтисодиётининг инқирози ва унинг АҚШ-га таъсири. 1929 йили ривожланиб турган АҚШ иқтисодиёти олдида у кутмаган инқироз яқинлашиб келаётган эди. 1929 йили 24 октябрь куни эрта тонгда америкалик ишбилармонлари Уолл-стритда кутмаган ноъаниқликлар бошланди. Бир куннинг ичида умумий баҳоси 10 млрд доллар бўлган акцияларнинг нархи тушиб кетди. Беш кундан кейин мамлакат бўйлаб инқироз ҳукум сура бошла-

«Қора пайшанба», «Буюк инқирозга» Нью-Йорк фонд биржаси

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ди. Нью – Йоркдаги биржанинг қулаши умумжаҳон миқёсидаги қийинчиликларнинг бошланиши эди. Бу ўзининг кўлами бўйича энг оғирли ва зарарли иқтисодий инқироз бўлди. Бу ҳодиса "Буюк инқироз" деган номга эга бўлди.

Бу муҳум!

"Буюк инқироз" — жаҳон тарихида 1930 йиллардаги энг йирик иқтисодий инқирозлардан бири.

30-йиллардаги инқироз АҚШ иқтисодиётига қаттиқ зарба берди. Ташқи савдо ишлари уч баравар камайди. Умумий мамлакатнинг фойда топиши 50 фойизга озайди. Ишлаб чиқаришнинг кўплаган соҳаларида ҳам шу инқирознинг таъсири сезилиб йирик компаниялларнинг акциялар баҳолари ҳам пасайиб кетди. Минглаб банклар, корхоналар ва савдо компаниялари банкротга учради.

Бу инқирознинг сабаблари нимада эди? Асосий капитал оғир ишлаб чиқариш саноатига солинди, бошқа соҳалар эса инқирозга (кризисга) учради. Ишлаб чиқариш кўлами ўсди. Бу ўсиш кўплаган америкаликларнинг даромадини кўтарди. Бу тенгсизлик бошқа соҳаларни инқирозга олиб келди.

Меҳнат биржасидаги ишсизлари АҚШ даги буюк инқироз вақтида туширилган расм

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Ўйланинг!

Нега биржадаги олибсотарлик 1929 йил АҚШ-да бошланган "Буюк инқирозни" кучайтирди?

Инқироз турли ижтимоий қатлам: ишчилар, хизматчилар, олимлар, идора амалдорлари, зиёлилар ва саноатчиларни қамраб олди. Хизматчиларнинг меҳнат ҳаққи 40 фойизга, ишларнинг меҳнат ҳаққи 60 фойизга озайди. Ишлаб чиқариш соҳалари қисқаруви натижасида ишсизлик ортиб 1929 йил 25 фойизга етди.

Инқироз америкалик фермерлар учун катта қийинчиликлар туғдирди. Ўтказа олмаган маҳсулотларни яъни қора молларни ёпасига сўйиб, маҳсулот тарзида ёқилғи мойларга айир бошлади, сутларни дарёларга оққизди. Фермерлар ёқилғийларнинг етишмовчилигидан экиндаги ҳосилларни йиға олмай, ҳосиллари шу экинларида чирий бошлади. Шу вақтда, бошқа ҳудуддаги одамлар очликдан қийналмоқда эдилар.

Ижтимоий зиддиятлар чуқурлашди. Кўплаб одамлар очликдан, муҳтожликдан, бошпанасиз қолиб, ҳеч қандай тиббий ёрдам етишмаслигидан вафот этдилар. Болалар иссиқ кийим етишмаслигидан мактабларга қатнамай қолди ундан ташқари мактаб оқитувчиларига ишҳаққи тўлашга имконият бўлмади. 2 млн-дан ортиқ америкаликлар ўз ойиласини таъминлаш мақсадида шаҳардан қишлоқ жойларга кўча бошладилар.

1930 йили қолиплашган бу шароитни зудлик билан тузатиш учун чора тадбирлар қўлланишини талаб этиб, Вашингтон ва бошқа йирик шаҳарларда ишсизлар намойишлари бошланди.

Америкаликлар ҳукуматдан инқироздан чиқиш учун чора тадбирлар қўлланишини талаб этди. Инқироз йилларида бошланган кўтарилишлар, намойишлар ишсизларга ёрдам ҳаққи тўлашни, ижтимоий суғурталар тўлаш, ишдан бошатишни тўхтатиш аксинча иш билан таъминлаш, иш ҳақини сақлаб қолиш, касбий иттифоқ ташкилотлар ҳуқуқини ҳимоя қилиш каби талабларни қўйди. Биринчи жаҳон уруш фахрийлари давлатнинг қўллашини талаб этди, фермерлар эса Вашингтонни маҳсулотларнинг баҳосини туширишини тўхтатишга чақирди.

Инқироз йилларида жиноятчиликнинг ўсиши. Президент Г. Гуверга тартибни сақлаш учун америка аскарларидан фойдаланишга тўғри келди.

Америкаликларнинг ҳам турмуш тарзи ўзгарди. Улар ташкил этилган бепул ошҳоналарга боришга мажбур бўлди, бу эса узоқ вақт навбатларда туришни юзага келтирди. Уйсиз қолган одам-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

лар қурилиш қолдиқлари билан бошқа шаҳар ташқарисида “бошпаналар” сола бошлади. Улар гуверликлар (гуверлилар) деб атади.

Инқироз даврида энг оғир шароит қора танли америкаликларнинг бўйнида бўлди. Улар йирик шаҳарлардаги турмуш шароити жуда ҳам паст лекин жиноятчилик даражаси энг юқори “ қора квартал” — геттода истиқомат қилдилар. Бу жойларда тиланчилик, очлик, касаллик ва кўплаб ўлимлар юз бераётган маконга айланди. Миллат ажратиш қора танлиларни кўп жабр кўришига сабаб бўлди.

АҚШнинг 30-президенти Г.Гувер

Бу инқироз америкаликлар хотирасида миллат қайғуси сифатида муҳрланиб қолди.

Г. Гувер иқтисодни кўтариш режасини тузиб, уни амалга ошира бошлади. Мамлакат бюджетини кўплаб молиявий банкларни, идоралар ва фермер чорвачилигини қўллашга ишлатди. Ҳукумат ишсизлар ва гадойларга гуманитарлик ёрдам кўрсатишга ҳаракат қилди. Ишсизликни озайтиш учун қурилиш ишларини бошлаб юборди.

Г. Гувернинг бу хатти — ҳаракатига қарамасдан аҳвол тикланмади. Г. Гувер бошчилигидаги республикалик партия ҳукумати ўзларининг чорасизлигини ижтимоий, иқтисодий муаммоларни уддасидан чиқа олмаётганини кўрсатди.

Америкаликларнинг орасида Г. Гувернинг бу ҳаракатлари амалга ошмаганлиги сабабли ўзига нисбатан норозилик туйғуларини уйғотди.

Инқирозни бартараф этишда президент сиёсатининг қувватсизлиги натижасида 1932 йили президентлик сайловда республика партияси мағлубиятга учради. Шу вақтда сайловда иштирок этган йирик сиёсатчи Ф. Д. Рузвельт бошқараётган демократиялик партия ғалабага эришди.

Билимингизнитекширинг:

1. Мамлакатнинг индустриялик жамоасига хос ҳусусиятларини атаб ўтинг.
2. Нима учун АҚШ- да турғунлик йилларида истеъмолчилик ўй – фикри қолиплаша бошлади?
3. К. Кулиджнинг президентлик даврида Америка ривожланишининг ижобий ва салбий факторлари ҳақида айтиб беринг.
4. Буюк инқироз даврида америкаликлар ҳукуматдан қандай реформалар ўтказишни талаб этди?

Музокара: 20-йилларда Америка иқтисодиётининг фаровонлиги қандай сабабларга боғлиқ эди? 1929 йилда инқирозга учраши сабаби нимада?

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

18-§. Ф.Д.РУЗВЕЛЬТНИНГ “ЯНГИ ЙЎНАЛИШИ”. УРУШЛАР ОРАЛИҒИДА АҚШ НИНГ ТАШҚИ СИЁСАТИ

Бугунги дарсда:

- Рузвельтнинг“Янги йўналиши” ва уни амалга оширишдаги олиб борилган ишлар ижтимоий реформалар;
- АҚШнинг урушлар даврида Европа ва Яқин Шарқдаги ташқи сиёсатининг асосий йўналишлари;
- изоляционизм сиёсати билан танишамиз

Ф.Д.Рузвельтнинг “Янги йўналиши”. 1932 йилги президент сайловлари сиёсий низолар кучайган бир шароитда бўлиб ўтди. Ҳукмрон доиралар инқироздан қутулиш учун шошилинч чоралар кўриш, давлат иқтисодиётга фаол аралашиши, ижтимоий соҳада ислоҳотлар ўтказиш зарур деб ҳисоблашарди.

Инқирознинг бошланишида республикачилар билан боғлиқ бўлган сайловчилар, уларга ишонч билдиришмади, республикачилар сайловда овоз ололмади. 1920 йилдан эътиборан демократлар Саноат ва қишлоқ хўжалигидаги инқирознинг чуқурлашувидан кейин, банк тизимининг ҳам янги инқирози бошланди. Шу туфайли ҳукумат фавқулодда чоралар кўришга мажбур бўлди ва 1933 йилнинг 9 мартда Конгресснинг махсус сессияси чақирилди. Конгресс уч ой мобайнида қатор муҳим қарорлар қабул қилди. Шундай қилиб, Ф.Рузвельт “дастлабки юз куни”да сиёсат юритиб, “Янги йўналиш”га асос солди.

Бу қизиқ!

Кейнсчилик — давлат талаби билап иқтисодиётни ривожлантириш мақсадида илгари сурилган макроэкономикалик теория. Бу Жон Митнард Кейнининг “Иш билан таъминлаш,фоиз ва кулнинг асосий теорияси меҳнати асосида ясалди.”

“Янги йўналиш” и Жон М.Кейнснинг иқтисодий таълимотининг асоси бўлди. Бу таълимотга кўра ишлаб чиқариш экономикасини давлат томонидан тартибга келтириш, давлатнинг,хусусий корхоналарнинг ишларига аралашуви ислоҳатлар кенгашчилар ғояси асосида юритилди, саноат тараққиёти учун иқтисодиётнинг давлат томонидан назорат қилиниши ва фаол бошқарилиши кўзда тутилади.

Таянч сўзлар:

“Янги йўналиш”, кейнсчилик, Дауэс режаси, БрианКеллог пакти, изоляционизм

Ф. Рузвельт президентлиги “янги йўналиши”нинг асосий вазифаси, ишлаб чиқаришга давлатнинг фаол аралашуви орқали мамлакатни инқироздан олиб чиқиш эди. Ижтимоий соҳада эса ҳукумат социал тузилмалар ишини яхшилаш, унинг энг бўш жойларини.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Ф.Рузвельтнинг ўзи йўқотиши орқали, жамият асосларини мустаҳкамлаш кўзда тутилганди. Янги раҳбарият ишчи ва фермерлар ижтимоий — сиёсий ҳуқуқларини кенгайтиришга қаратилган ислоҳотлар ўтказишга киришди.

Ф. Рузвельтнинг "Янги йўналиши" ислоҳотчилик сиёсатининг кўринишларидан бири эди. Иқтисодиётнинг давлат томонидан бошқарилиши АҚШ турмуш тарзининг доимий омилига айланди.

Ўйланинг!

Нима учун қишлоқ хўжалигининг айрим ислоҳатлариэкин майдонларини қисқартиришга қаратилди?

АҚШ-нинг 32-президенти Ф.Рузвельт

Янги президентнинг дастлабки иши банк тизимини қутқариб қолиш йўлидаги шошилинч чоралар бўлди. Банк очишга рухсат этиш ва ҳукумат қарзлари фақат "соғлом" ва йирик банкларга берилди. Гувер томонидан бошланган Мулк корпорацияларини қайта тиклаш операциялари янада кенгайтирилди."Янги йўналиш"нинг дастлабки икки йилида молия корпорацияларини қайта тиклаш заёмларининг суммаси 6 миллиард доллардан ошиб кетди. Бундай сиёсатнинг натижаси банк тизимини янада марказлаштиришга олиб келди. 30-йилларнинг ўрталарига келиб, 1929 йилда АҚШда фаолият кўрсатиб турган 25минг банкдан фақат 15 мингтаси қолди. Шу билан бир вақтда майда акционерлар ва пул қўювчиларни хотиржам қиладиган чоралар кўрилди: биржа олди-сотдисининг масштаблари чеклаб қўйилди ва банкларга қўйилган омонатларни сақлаб қолиш бўйича корпорация тузилди. 1933 йилнинг 16 июнда кучга кирган "Саноатни тиклаш" туғрисидаги қонун бўлди. У саноатни давлат томонидан бошқариш тизимини олиб кирди. Корхона эгалари ассоацияларига ҳалол рақобат кодексларини тасдиқлагандан кейин кучга кирарди. Кодексларда ишлаб чиқариш шароити ва миқёси кўрсатилар,шунингдек маҳсулотлар баҳосининг минимал даражаси кўрсатиб қўйиларди . Рузвельт маъмурияти шу қонун асосида саноатнинг барча сохаларида қўллаш учун 750 кодексни тасдиқлади. Қонуннинг 7-а моддаси корхона эгаларига иш ҳақининг энг паст даражасини, ишчи ҳафтасининг энг узоқ вақтини кўрсатишни кўзда

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

тутарди. “Янги йўналиш” йилларида сиёсий кураш авжга чиқди. Айна шу давларда АҚШ икки партияли тизимини қайта қуриш жараёни бошланди. Етакчилик роли республикачилардан демократларга ўтди. Демократик партиянинг ижтимоий базаси фермерлар, ишчилар, негрлар ҳисобига кенгайди. Республикачилар партияси жуда секинлик билан шароитга мослашарди, анъанавий йўлни афзал кўришарди. Лекин 30-йилларнинг охирида республикачилар партиясининг баъзи кўзга кўринган арбоблари (А.Вондербрг, Р.Тафт, Т.Дьюн) давлат функцияларининг кенгайишига эътироз билдирмай қўйишди-ю, лекин бу либерал йўл билан эмас, консерватив йўл билан амалга оширилмоғи, ҳусусий мулкка кам аралашмоғи зарур деб ҳисоблашарди. Шундай қилиб демократларнинг янги либерализм ўрнига республикачиларнинг янги консерватизми пайдо бўлди.

Аниқланг!

1935 йили қабул қилинган меҳнат муносабатлар ҳақидаги қонуннинг моҳияти қандай?

“Янги йўналишлар” муҳим тармоқларидан бири ишсизлар учун жамоат ишларини уюштириш бўлиб ҳисобланди. Бу ишлар билан жамоат ишларини ривожлантириш ҳокимияти шуғулланди. Ишсизларни эса махсус қурилган йўл, кўприк ва бошқа қурилиш ва таъмирлаш ишларига яъни “меҳнат лагерларига” юбориб ўтиришди. Дастлаб ижтимоий ишлар эркаклар учунгина уюштиришди. 1935 йилга келиб Ҳукумат ўз режалари асосида ёлғиз аёлларга ёрдамлаша бошлади,айниқса ёшлар учун ишлар уюштира бошлади.

1935 йили АҚШ тарихида, Конгресс илк маротаба ишсизларни, иш билан таъминлаш тўғрисида қонун қабул қилди.Бу қонун америкалик ишсизларни ҳимоя қилди,ногиронларга туловлар ва нафақаларни ўз вақтида тўлашга кафолат берди. Эндиликда 65 ёшга тўлган Америка фуқароларига нафақа тўланиши ҳақида айтилди.

Репарация масалаларини ҳал қилиш учун Дауэс режаси қабул қилинди. Германияга АҚШ банклари томонидан берилди. АҚШ-нинг Европадаги иқтисодий устиворлигини сақлаш ва Америка товарларини сотишнинг янги нархларини белгилаш ҳамда Коммунистик ғояларнинг тарқалишининининг олдини олиш ҳаракати билан тушунтирилади.

Ч.Дауэс режасининг қабул қилиниши АҚШ позициясининг кучайтиришига олиб келди. Германия репарация ҳисобида, Англия, Франция ва бошқа Европа давлатлари АҚШ га мунтазам турда ҳарбий қарзларини тўлаб туришди. Бу Америка капиталининг

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Германияда устунлигини,кейинчалик эса Ғарбий Европада гегемонлигини таъминлади. 1929 йили Германияннинг репарациялик мажбуриятларининг умумий миқдорини қисқартиришни кўриб чиққан Юнг режаси қабул қилинган эди.У Германиянинг ҳарбий-иқтисодий қудратини тиклаб ва яна ривожлантира бошлади.

Аниқланг!

Нима сабабданАҚШ Германиянинг репарация масаласиниечишга манфаатлибўлди?

1920 йилларнинг иккинчи ярмида Жаҳон ҳамжамияти учун қуролсизланиш масаласи муҳим роль ўйнади. Халқаро муносабатларнинг яхшилаш даврида муҳим хужжат сифатидаБриан-Келлог пактини айтишга бўлади. 1928 йили Бриан-Келло пактисига АҚШ, Франция, Буюк Британия, Германия, Япония, СССРкаби илғор державалардан 15 давлат қўл қўйди. Улар урушдан бош тортиш ва миллий сиёсат қуроли бўлган жанжални тинч йўл билан ечишни эълон қилди.1939 йили бу муҳим ҳужжатга 63 давлат қўл қўйди.

АҚШ, Англия ваЯпония орасида низонинг кучайиши денгиз флоти қуриш лозимлигини билдирди. 1930 йили денгизда қуролланишни чеклаш масаласи бўйича Лондон Конференцияси чақирилди. Япония елканли кема ва крайсер кемаларни ишлатиш бўйича АҚШ ва Буюк Британия даражасига етиб олди. Буюк Британия флоти Америка флоти билан тенглашишга келишди. Узоқ йиллар давоми-

АҚШ нинг меҳнат лагерларидаги жамоат ишлари

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

АҚШ-нинг давлат қаҳрамони Ч.Дауэс

А. Бриан

Ф. Келлог

да АҚШ давлати СССРни тан олмайдиган буюк державалардан бири бўлди.Аммо республика ҳукумати АҚШнинг иқтисодий ва савдонинг ривожланишига тўсқинлик қилмади.

АҚШ-нинг Яқин Шарқдаги сиёсати. 1922—1930 йиллари Буюк державалар Вашингтон принципи бўйича Яқин Шарқда ўз сиёсатини ўрнатишга ҳаракат қилди. 1920—1930 йиллар оралиғида,айниқса иқтисодий кризис даврида Яқин Шарқдаги аҳвол чигаллашди. Хитой билан рақобат кучайди. АҚШ Хитойдаги “очиқ эшик” билан “тенг имкониятлар” принципларининг сақланишига алоҳида манфаатдор бўлди. Японияниинг Тинч океанидаги стратегиялик позициясининг кучайиши АҚШ, Англия ва Франциянинг қўрқита бошлади. Миллатлар Лигаси Японияниинг Маньчжуриядаги босқинчилик сиёсатига қаршилик кўрсата олмади. Хитойда Япон босқинчилиги натижасида, Яқин Шарқда урушнинг ҳавфли марказига айланди. Барча буюк державалар япон босқинчиларини айблади. Бироқ Токиога иқтисодий ва ҳарбий таъсир қилишга ҳаракат қилди. АҚШ ва Англиянинг бу ҳудуддаги сиёсати “тинчлантириш” сиёсати бўлди. Бу сиёсий йўналиш агрессияни Японияни босқинчиликнинг янги актларига илҳомлантирди.

Япония ташқи сиёсатининг фаол юритилишига боғлиқ Тинч океани бассейнида ўзининг ҳудудий эгаликларини кенгайтирди. АҚШ ва Англиянинг коммуникацияларига,айниқса Японяядан узоқ бўлмаган ерда жойлашган АҚШнинг стратегия аҳамиятига эга бўлган — Филиппин мен Гавайяга хавф сезила бошлади.

АҚШнинг Лотин Америкаси давлатларига нисбатан ҳам сиёсати ўзгарди. Бу ҳудудларда АҚШнинг панамерикан сиёсатига норозилик кучайишига олиб келди. 1933 йил Ф.Рузвельт АҚШнинг ҳудудий йўналишининг асоси сифатидатың “иноқ қўшни сиёсати”ни эълон қилди. Яьни Лотин Америкаси давлатларининг ички ишига аралашиш сиёсати бироз юмшади.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Изоляционизм сиёсати. Буюк депрессия АҚШ-нинг континентдаги давлатлар билан умумий мақсади йўқ деб эълон қилган изоляционизм тарафдорларининг позициясини кучайтирди. 1935 йили Конгресс "Бетарафлик тўғрисида қонун" қабул қилди. Бунга мос АҚШ ҳеч қандай сиёсий блокка кирмасликка мажбур қилинди.

Ўйланинг!

Нима сабабдан "Бетарафликтўғрисидаги қонун"ни қабул қилиш изоляционизм сиёсатини ғалабага олиб келди?

1933 йилда АҚШ ҳокимиятига Ф.Д.Рузвельт маъмурияти келиши билан президент Т.Рузвельтдан мерос қолган "янги қўшничилик" сиёсати билан алмашди. АҚШ Лотин Америкаси мамлакатлари ишларига аралашмасликни эълон қилди, улар билан ўзаро манфаатдорлик асосида савдо шартномалари тузишга техник ёрдам кўрсатишга ваъда берди. 1933 йилнинг декабрида Монтевидеодаги VII Панамерика конференциясида декларация қабул қилиниб,унда ҳеч қайси мамлакат бошқа мамлакатнинг ички ва ташқи ишларига аралашишга ҳаққи йўқ деб эълон қилинади. Шундай кейин "Платт тузатиш" бекор қилинади ва Америка қўшинлари 19 йиллик оккупациядан сўнг Гаити оролини тарк этади. АҚШ тактикасининг ўзгаришига Лотин Америкаси халқларининг озодлик ҳаракатлари ва Герман ҳамда Япон империалистларининг бу жойларга кўз олайтиришининг олдини олишга интилишидан келиб чиққан эди. АҚШ рақобатчиларига қарши кураш учун Лотин Америкасида ҳарбий-сиёсий иттифоқ тузишга интилади. 1936 йилнинг декабрида Буэнес Айресда Ф.Д.Рузвельт ташаббуси билан конференция катнашчилари бошқа мамлакатлар ички ишларга аралашишни тақиқлайдиган битимга қўл қўядилар, 1938 йилда Лимада бўлиб ўтган Панамерика конференциясида континентни чет элларнинг аралашишидан ҳимоя қилиш тўғрисида қатъий қарорга келганлиги эълон қилинади.

Билимингизнитекширинг:

1. АҚШ-нинг 30-йилларда экономикани давлат томонидан тартибга келтирилиши нималарда кўринди?
2. Ф.Рузвельтнинг "Янги йўналиш" сиёсати АҚШ тарихидаги ўзгаришлар даври деб айтилади?
3. Нима сабабдан Дауест ва Юнг режалари Германиянинг ҳарбий-иқтисодий аҳволининг яхшиланишига ўз таъсирини кўрсатди?
4. АҚШ-нинг 30йиллари Яқин Шарқдаги сиёсатининг қарама-қаршилиги нимада бўлди?

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

19-§. ГЕРМАНИЯ, ФРАНЦИЯ ВА ЯПОНИЯНИНГ ЖАҲОН ИҚТИСОДИЙ ИНҚИРОЗИДАН ЧИҚИШ ЙЎЛЛАРИ

Бугун дарсда:

- Жаҳон иқтисодиётида ривожланишнинг инқирози билан алмашинуви;
- чиқиш йўлларини излаш инқирозидан;
- Франция, Германия ва Японияниг иқтисодий инқироздан чиқиш йўлларини ўрганамиз.

Таянч сўзлар:

жаҳон иқтисодий инқирози, ижтимоий-ислоҳат, ижтимоий суғурта қилиш, тоталитаризм, милитаризм.

Тараққиёт даврининг жаҳон иқтисодий инқирозига алмашиши. 20-йилларнинг ўртасида Ғарб давлатлари барқарорлик даврига ўтди. Бу саноат ишлаб чиқаришининг, энг аввало, янги соҳаларда-автомобиль, авиация, радиотехника, химия ва бошқа янги технологияларни киритиш конвейерлик тизимни, меҳнатни илмий ташкиллаштиришни ривожлантириш даври бўлди. 1929 йилгача капиталистик дунёнинг саноат ишлаб чиқаришининг умумий ҳажми 1913 йил билан солиштирганда 47 фоизга ўсди. Савдосотиқ,сармоянинг экспорти тез ривожланди. Саноатнинг ривожланиши ишсизликни камайтирди ва меҳнат ҳаққини бироз орттирди. Бу даврни "тараққиёт даври" деб атаган.

Бироқ барқарорлик вақтинча, солиштирмали ва мустаҳкам бўлмади. Биринчи жаҳон уруши Ғарбий Европанинг иқтисодиётига катта зарар келтирди. Баъзи бир соҳаларнинг ривожланишини тезлаштириш ва бошқа соҳаларнинг ривожланишини сусайтириш- бу давлатларнинг қўлланишдаги иқтисодий тизимини бузди. Иқтисодиётни қайта тиклаш саноат соҳалари бўйича бирдек бўлмади: кўмир саноати, тўқима саноати каби баъзи бир эски соҳалар умуман ривожланмади. Қишлоқ хўжалиги орқада қолди, унда кичик деҳқонлар билан фермерларнинг камбағалашиш жараёни бошланди. Иқтисодиётнинг урушдан кейинги қайта тикланиши ва унинг солиштирмали барқарорлиги бу масалаларни нисбатан енгилаштиргани билан, уларни тўлиқ ҳал қила олмади. Инқирознинг бошланиши билан улар қайта чигаллаша бошлади. Иқтисодий тараққиёт бир текисда бўлмаган давлатларда, масалан, АҚШ ва Францияда айтарли даражада, Германияда анча кам ва Буюк Британияда деярли умуман сезилмади. Европа билан Америка давлатларида 20-йилларнинг иқтисодий ривожланиши оғир инқирозга улаш ди. Унинг асосий сабаби иқтисодиётдаги мураккаб муваффақиятсизлик эди. XX асрнинг биринчи ярмидаги технологиянинг янгиланишининг орқасида харидор, маҳсулотларнинг ҳажми билан

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

саноат ишлаб чиқариши ва меҳнат ҳақки миқдоридан тезроқ ўсди. Халқнинг катта қисмининг сотиб олиш қобилияти янги маҳсулотларнинг чиқарилишидан орқада қолиб, ортиқча ишлаб чиқаришнинг инқирозидан қутулиш имконияти бўлмади. Инқироз чуқур ўрин олди. Ғарб давлатларининг саноат ишлаб чиқаришининг умумий қисқариши ўртача ҳисобда 38 фоизга, қишлоқ хўжалигининг маҳсулотлари учдан бир қисмга камайса, савдо-сотиқнинг миқдори инқироз арафасидаги даражанинг учдан биригача қисқарди.

Аниқланг!

Жаҳон инқирозини четлаб ўтиш нима учун мумкин бўлмади?

30-йилларнинг бошида иқтисодий инқирознинг ҳаммага бирдай кўриниши икки аспекти орқали кўринди. Биринчидан, инқироз барча: индустриал ривожланган ва орқада қолган давлатларни қамраб олди. Инқирознинг қанча вақтга давом этиши номаълум бўлди. АҚШ да 1929 йил кузда пайдо бўлса,1930 йил аста-секин бошқа давлатларни ҳам қамраб олди, 1932 йилнинг ўртасида ниҳоясига етди. Иқтисодий инқироз айниқса АҚШ билан Германия учун жуда оғир бўлди. Франциядаги инқироз ундан кам бўлгани билан 1935-1936 йилларгача давом этди.

Иккинчидан, 30-йилларнинг бошида иқтисодий инқирознинг умумий кўриниши унинг оммавийлигини кўрсатди. У саноатнинг барча соҳаларини қамраб олди. Инқирознинг натижасида аҳоли йўқчиликка учради. Ғарб давлатларидаги ишсизларнинг сони 26 миллион одамдан ошди.

Инқирозни тартибга келтириш йўлларини излаш. Инқироз билан курашиш, унга қарши ҳаракат қилишнинг янги усуллари билан йўлларини излаш барча давлатларнинг ҳукумат сиёсатининг асосига айланди. Иқтисодий ҳаётга давлатнинг “аралашмаслик” доктринаси шаклланган шароитда бу кучсизлигини кўрсатди.

Шуниг учун Ғарбий давлатларнинг сиёсий арбоблари кейинчалик теориясини фойдалана бошлади. 30-йилларнинг бошида давлатнинг иқтисодий ва ижтимоий муносабатларга аралашуви ортиб борди. Бироқ турли давлатларда давлатнинг иқтисодий ва ижтимоий ҳаётга аралашув даражаси уларнинг тарихий ривожланишининг ўзига хос хусусиятлари билан, ижтимоий-иқтиосдий, сиёсий муносабатларнинг даражаси ва ўзгачаликлари билан аниқланди.

Шу билан бир қаторда мана шу давр ичида пайдо бўлган инқироздан чиқишнинг учта йўлини шартли равишда кўрсатиб ўтишга бўлади. Дастлабки либерал -ислоҳат йўли АҚШ президен-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ти Ф.Рузвельтнинг “Янги йўналиши” сиёсатида айтарли даражада яққол амалга ошди.

Иккинчи ижтимоий-ислоҳат йўли Франция билан Скандинавия давлатларига хос. Ташқи савдо, сармоянинг экспорти давлат назоратига ўтди. Давлат мураккаб қурилишни, қишлоқ хўжалигини, ижтимоий суғуртанинг аҳволини яхшилади, яшаш уй қурилишини молиялаштирди.

Бу қизиқ!

Ижтимоий ислоҳат - капиталистик жамиятни ислоҳатлашйўли билан демократияли социализмга етишга йўналтирилган сиёсий идеология.

Давлатнинг тартибга келтиришини учинчи тоталитар нусхаси Италия, Испания, Японияга хос келди ва бу давлатларда Германиядан анча яққол кўриниш топди. У бозор муносабатларини бартараф қилишга ва иқтисодиётни мумкин қадар марказлаштиришга асосланган. Инқироздан чиқишнинг усули сифатида дунёни қуролли қайта бўлиш вазифаси қўйилди. Инқирозга қарши сиёсатнинг асосий кўриниши иқтисодиётни ёппасига милитаризациялаш, иқтисодиётдаги давлат секторининг барқарор ўсиши бўлди.

Франциянинг жаҳон иқтисодий инқирозидан чиқиш йўллари. Францияда иқтисодий инқироз Европанинг бошқа давлатларига қараганда бироз кеч 1930 йилларнинг сўнггида бошланди. Шунинг учун якунланиши ҳам кеч 1935 йилда якунланди. Бу йиллар давомида саноатнинг барча қуролларининг ишлаб чиқарилиши 80

1930 йиллардаги Франциядаги норозиликлар

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

фоизга, чўён билан пўлатни эритишнинг ярми деярли камайди. Автомобилларни ишлаб чиқариш, рангли металларни эритиш камайди. Тўқимачилик саноати ҳам қийин даврларни бошидан ўтказди. Ўнлаб заводлар билан фабрикалар ишсиз қолди. Саноатнинг сусайиши ишсизликнинг тез ўсиши ва меҳнат ҳақининг қисқариши билан тушунтирилади. Қишлоқ хўжалигида буғдой, арпа, шоли, жун ва қант нархи жуда тез арзонлашиб кетди. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш фойдасиз бўлиб, улар ёқиб юборилди ва йўқ қилинди. Шундай бўлса ҳам меҳнаткашиларни ўзларига етарли озиқ-овқат билан таъминлаш имконияти бўлмади. Ташқи савдо инқироз йилларида икки мартага камайиб, ички савдо ҳам сустлашди. 100 мингдан ортиқ майда савдогарлар йўқчиликка дучор бўлди. Француз банкининг миллий олтин жамғармаси 2 мартага қисқарди. Тенгги йўқ иқтисодий инқироз, ишсизлар сонининг ўсиши ва камбағаллик оммавий халқ орасида норозиликлар келтириб чиқарди. Бу идеология билан сиёсатнинг ўзгаришига олиб келди. Фақат кучли ҳукумат билан иқтисодиётни давлатнинг тартибга келтиришгина инқироздан чиқариб, халқ норозилигини тўхтатиши ҳақидаги қарорга келди. Кейнснинг теориясига суяниб, иқтисодиётни давлатнинг бошқаришининг тарафдорлари давлат назорати ва режалаштириш ташкилотларини қуришни таклиф қилди. Кўпчиликнинг норозилигини камайтириш учун улар ишчиларга енгилликлар яратишга тайёр эди. Инқироз дастурли ўнгчил партияларнинг таъсирининг заифлашишига олиб келди. 1932 йил парламент сайловларида сўнг томон блок: радикал социалистик партия, социалистик партия, баъзи бир кичик буржуа-демократик гуруҳлар ғалаба қозонди. Бу даврдаги ҳукуматнинг барқарорсизлигига қарамасдан, давлат томонидан иқтисодий ва ижтимоий муносабатларни тартибга келтиришнинг сезиларли даражада ортишини бошидан кечирди. Француз ҳукумати ишсизликни камайтиришга, оммавий ишларни уюштиришга йўналтирилган ижтимоий дастурни ишга қўшди. Давлат молиясининг асосий қисми ижтимоий суғуртага, ишсизларга, ногиронларга, яъни ўзини ўзи таъминлай олмайдиган одамларга ёрдамга берилди. Бу сиёсат иқтисодиётни оз молия билан инқироздан чиқишига имконият берди.

Айтиб ўтинг!

Франциядаги ижтимоий суғуртанинг кенгайтирилишининг сабаблари қандай?

Инқироздан чиқишнинг ижтимоий-ислоҳатли йўлини танлаган Франция ва бошқа давлатларда давлатнинг тартибга келтирув-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Германиядағы гиперинфляция

чи ролини кенгайтириш демократиянинг асосларига таъсир кўрсатмади. Демократиянинг тамойиллари ўзгаришсиз қолди. Шундай қилиб Франциянинг намунасида жаҳон иқтисодий инқирозидан чиқишнинг ижтимоий-ислоҳатли йўлини кўришга бўлади.

Германиянинг жаҳон иқтисодий инқирозидан чиқишининг йўллари. 1929-1933 йилларидаги иқтисодий инқироз Германияда оммавий-сиёсий инқилобларни келтириб чиқарди. Саноатнинг доимий пасайиши 1932 йилнинг ёз ойларигача давом этди. Мана шу вақт давомида саноат ишлаб чиқаришининг ҳажми 40 фоизга камайди. Инқироз кўплаб соҳаларни XIX асрнинг охиридаги даражасига туширириб Германиядаги гиперинфляция юборди. Кўплаб йирик саноат туманлари ишламади. Ишсизларнинг сони 9 миллионгача етди. Юз минглаган давлат ходимларининг кун кечириши жуда ночорлашиб кетди. Инқироз кўплаб банкларни хонавайрон қилди. Урушда ғолиб бўлган давлатларга қараганда Германиянинг инқирозни енгиб чиқишидаги имкониятлари чекланган эди. Унга бошқа давлатларга молиявий тобелиги, мустамлакаларнинг йўқлиги, ички савдодаги имкониятларнинг чекланган бўлиши катта тўсқинлик қилди. 1933 йил Адольф Гитлер бошқарган-ижтимоий —социалистик партия ҳукмронликка келгандан кейин иқтисодий инқироздан чиқишнинг мураккаб йўлини танлади. Ижтимоий-иқтисодий соҳани давлатга ўтказиш жараёнлари бу ерда бир вақтда парламентли демократияни қисқартириш ва тоталитар режимни қуриш орқали ривожланди.

Германия иқтисодий инқироздан чиқишнинг йўлини излашда демократияни чуқурлаштириш йўли билан юрмади. Аксинча фашизмга йўл очиб, республика тизимини тоталитар диктатурага алмаштирди.

Эсда сақланг!

Тоталитаризм- бу жамиятнинг ва одамнинг ҳаётининг барча соҳалари бўйича давлатнинг тўлиқ (барчасини қамраб олган) назоратига асосланган давлатнинг ҳукмронлик тизими.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Тоталитар давлатда бир партиявий —бюрократияли ҳукмрон синф давлатнинг сиёсий ва давлат бошқарувини тўлиқ қўлга олади.

Ўйланинг!

Германиядагимиллий-социалистик партия нима учун ҳукмронликка кела олди?

Германиядаги инқирозга қарши чора-тадбирлар иқтисодиётни инқироздан олиб чиқишнинг фақатгина тактикали мақсадларини эмас, шу билан бир қаторда айрилиб қолган ҳудудларини қайтариш, дунё ҳукмронлигини босиб олиш каби дастурли мақсадларни ҳам олдига қўйган. Бу дастур қишлоқ хўжалигини милитаризациялаш орқали давлатни инқироздан олиб чиқишнинг усули билан кўринишини аниқлаган эди.

Фашистлар молия, хом ашё,саноат, одам ва бошқа ресурсларни жамловчи иқтисодиётни давлат тартибга келтиришининг қудратли аппарати амалга оширади. Саноатни бошқариш учун Германия иқтисодиётининг Бош кенгаши ва 18 иқтисодий -ҳудудий палаталар қурилди. Бу ташкилотлар иқтисодий фаолиятни назорат қилди ва режалаштирди, уларнинг қарорлари қонуний кучга эга бўлди.

Қишлоқ хўжалиги жиддий равишда тартибга келтирилди. 1933 йилги озиқ-овқат ҳуқуқи тўғрисидаги қонун давлатнинг қишлоқ хўжалигини ва қишлоқ хўжалигини тартибга келтиришнинг энг олий тизимини озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги вазирлигига юклади.

1934 йил “Иқтисодиётни органикали қуриш тўғрисида” ги қонун асосида саноатни тўғридан-тўғри муқобил бошқарув таркиби қурилди. Саноат етти соҳага бўлиниб, саноат,энергетика, ҳунармандчилик, савдо, алоқа, банк ва суғурта иши каби корхоналар гуруҳига мажбурий равишда бирлаштирилди. Раҳбарликда йирик тадбиркорлар билан банк ходимлари бўлди. Иқтисодиётни милитарлаштириш жараёни кучайди. Саноатдаги ислоҳат “Мойнинг ўрнига замбарак” шиори билан амалга оширилди.

Халқ меҳнатини ташкиллаштириш тўғрисида қонун мажбурий меҳнатни шакллантиришга аталган норматив база қурди. Иқтисодиётни меҳнат жамғармалари билан “Немис меҳнат майдони” таъминлашга мажбур бўлди. Иқтисодиётда “фюрерли” тартиб ҳаракат қила бошлади: корхона эгасини — “Фюрер”, унга тўлиқ бўйсунадиган ишчиларни “фюрернинг командаси” деб атай бошлади.

Миллатчилик тартиб давлатдаги ижтимоий уйғунликнинг шаклланиши билан миллатчилик режаларини амалга оширишга халқни жалб қилиш мақсадидаги ижтимоий сиёсатни амалга оширди. 933

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

XX асрнинг 20-йилларидаги япон оиласи

йилда Германия иқтисодий инқироздан чиқди. Меҳнат бозорига давлат томонидан таъсир кўрсатиш чора-тадбирларининг юргизилиши иқтисодиётни милитарлаштириш орқасида ишсизликни бартараф этишга имконият яратди.

Японияниинг жаҳон иқтисодий инқирозидан чиқиш йўллари. 1929—1933 йилларда жаҳон иқтисодий инқирози давлатнинг иқтисодий барқарорсизлиги туфайли Японияга ўзгача таъсир кўрсатди. Савдо соҳаси оғир зарбага учради. Маҳсулотларнинг экспорти 2 мартадан ортиқ камайди. Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши 50 фоизга, саноат маҳсулотлари 32 фоизга камайди. Кема ясаш,тўқимачилик, металлургия, машина ишлаб чиқариш саноатлари қийин аҳволга дучор бўлди. Айниқса Японияниинг ипакчилик хўжалигида инқироз қаттиқ сезилди. Японияниинг барча хўжаликларининг ярми ипакчилик билан шуғулланар эди. Ипак матолар ишлаб чиқариш 4 мартага камайди.

Ишсизлик Япония тарихида бўлмаган аҳволга олиб келди, ишсизларнинг сони 10 миллионга етди. Япония ҳам Германия каби иқтисодий инқироздан 1929-1933 йилларда давлатни милитарлаштириш ва ҳарбий босқинчилик йўли билан чиқди. 1931 йилда Япония аскарлари Хитойнинг шимолий-шарқий қисмини босиб олиб, қўғирчоқ Маньчжур давлатини қурди. Шундан кейин Хитой ҳудудини босиб ола бошлади. Молия кўп ҳолларда ҳарбий саноатга боғлиқ бўлган иқтисодиёт соҳаларига сарфланди. Масалан, химия

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

саноатининг қудрати 2 марта, электротехника 3 марта, қурол-ярақ ишлаб чиқариш 5 марта ортди. 30-йилларда юқори сифатли соатлар, радио қабул қилгичлар, велосипедлар, меҳнат машиналари саноати йўлга қўйилиб, улар ҳам уруш учун меҳнат қилди. Мана шу рақобатбардош маҳсулотларнинг ўрнига Япония керакли хом-ашёни жалб қилиш билан дастурли маҳсулотларни импортга чиқарди.

Халқни оммавий жалб қилиш тўғрисидаги қонун ишчилар билан ходимларни тобелик даражага етказди. Касаба уюшмалар тарқатилиб, иш куни 14—16 соатга узартилди, меҳнат ҳаққи имкон қадар камайтирилди. Япония сармоясининг Жанубий-Шарқий Осиё давлатларига чиқарилиши кучайди.

Ғабий Европа, Япония ва АҚШ давлатлари иқтисодий инқироздан чиқишнинг турли усулларини қўллади. Дунёни қайта бўлишишга йўналиш олган Германия билан Италия дунё саҳнасида беқарор геосиёсий шароитни шакллантирди.

Билимингизнитекширинг:

1. 1929—1933 йиллардаги жаҳон иқтисодий инқирозининг ўзига хос хусусиятларини айтинг.
2. Давлат-монополистик капитализми деганимиз нима?
3. Жаҳон иқтисодий инқирозидан чиқишнинг ижтимоий-ислоҳатли ва тоталитар йўлларини солиштиринг.
4. Япония иқтисодига давлат аралашувининг ўзгачаликлари қандай бўлди?

Мунозара: Ўйлаб кўринг, нима учун Германия, Япония ва бир қатор давлатлар инқироздан чиқишнинг милитарлаштириш йўлини танлади?

20-§. БИРИНЧИ ЖАҲОН УРУШИДАН КЕЙИНГИ ФРАНЦИЯНИНГ РИВОЖЛАНИШИ

Биринчи жаҳон урушидан кейинги Францияннинг ривожланиши. Францияннинг Германия устидан ғалаба қозониши уни Европадаги етакчи державага айлантирди. Қитъада унинг ҳарбий кучларига тенг келадиган куч бўлмади. Бироқ Францияга ғалаба жуда қимматга тушди. Уруш вақтида бир ярим миллионга яқин француз ҳалок бўлди, 750 минг одам жароҳатланди. Давлатнинг Шимолий-Шарқидаги 10 департамент бўшаб қолди, 10 минг корхона вайрон бўлди, савдо флотининг ярми сувга чўкди.

Уруш давлат иқтисодиётига, айниқса, молия тизимига айтарли даражада зарар келтирди. Франция 60 миллиард франк қарз бўлди. Франция миллий бойлигининг тўртдан бир қисмидан айрилди.

Версаль шартномасига кўра ўзига Эльзас билан Лотарингияни ва Саар кўмир ҳавзасини қайтариб олди. Шу билан бир қаторда гер-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Бугунги дарсда:

- Биринчи жаҳон урушидан кейинги Франциянинг ривожланиши;
- француз фашистик жамиятининг ўзгачалиги, енгилиш сабаблари;
- Франция Халқ қўзғолони сиёсатини билиб оламиз.

Таянч сўзлар:

Миллий блок, радикал-социалистлар, фашистик лигалар, антифашистик ҳаракат, халқ майдони

ман тўловининг айтарли даражадаги қисми унга тегишли бўлди. Уруш асоратлари ва иқтисодиётнинг ҳарбий вазиятдан тинч шароитга мослаб қайта қурилиши инқирозга олиб келди. Урушдан кейинги дастлабки йилларда саноатнинг қайта қурилишига боғлиқ бўлган иқтисодий инқироз асоратидан давлатдаги пул қадрсизлана бошлади, ишсизлик ортди. Мана шунинг барчаси ўз талабларини қўйган ишчиларнинг норозиликларини келтириб чиқарди. Ишчиларнинг асосий норозилигини маошни кўпайтириш, иш кунини қисқарти риш, ҳарбий вақт чекловларига барҳам бериш бўлди.

1919-1920 йилларда норозилик ҳаракатлар ўзининг энг юқори чўққисига етди: бир йилда 1 миллионга яқин одам иш ташлашларга иштирок этди, тадбиркорлар талабларни қабул қилиб, ойлик маошни 20-25 фоизга орттирди.Ж.Клемансо бошқарган Франция ҳукумати қабул қилган қонунлар белгили бир даражада тушкунликни камайтирди. Давлатда 8 соатлик иш куни тайинланди, корхоналар эса уюшма шартномаларини тузиш ҳуқуқига эга бўлди.

Компьен битимидан кейин Францияни қамраб олган ватанпарварлик тўлқини ижтимоий ҳаракатларнинг сусайишида ҳал қилувчи ролни бажарди. Ҳукумат ватанпарварлик руҳни фойдаланиб, Германия ҳисобидан барча масалалар ҳал этилгунча, одамларнинг норозиликларини яхши вақтларни кутишга алмаштира олди. Ногиронларга катта нафақалар тайинланди, Германиянинг келажакдаги тўловлари ҳисобидан айтарли даражада кредитлар берилди.

1919 йил урушдан кейинги дастлабки парламент сайловлари бошланди. Унинг сайловолди дастурига Германия билан Россияга боғлиқ қатъий тармоқ киритган ўнгчил партиялардан “Миллий блок” ғалабага эришди. “Миллий блок” ички сиёсатда ишчилар ҳаракатини босиш ва давлатнинг иқтисодий ҳаётга аралашишини камайтириш йўналишини олди.

Сўнг қанотдаги етакчи ролни Социалистик партия эгаллай бошлади. Бу 1920 йил Турда бўлиб ўтган сеъздда делегатларнинг кўп қисмининг Социалистик партиянинг Француз коммунистик партиясига (ФКП) айланишига овоз беришига олиб келди. Леон Блюм раҳбарлигидаги делегатларнинг озгина гуруҳи бу қарорни қабул

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

қилмади ва Социалистик партиянинг сақланишини талаб қилишини маълум қилди. Гуруҳларга бўлиниш ишчилар ҳаракатининг заифлашишини тезлаштирди.

1924 йил Франция иқтисодий ривожланиш даврига ўтди. Саноатда ишлаб чиқариш урушгача бўлган даражасидан ортди. Тезкор иқтисодий ривожланишга Эльзас билан Лотарингиянинг металлургия ва тўқима саноатлари билан қайтарилиши, Саарни мустамлакага айлантириш, вайрон бўлган ҳудудлардаги йирик қурилишлар, Германия тўлови таъсир кўрсатди.

Саноатнинг янги соҳалари- автомобиль, авиация, электротехника, радиотехника, химия соҳалари ривожлана бошлади. Франция индустриал-аграр давлатга айланди. Бироқ давлатнинг асосий даромади зўравонлик бўлиб қолди.

Ижтимоий соҳада ҳам ўзгаришлар бўлди. Шаҳар аҳолисининг сони қишлоқ аҳолисидан ортиб кетди. Ёлланма ишчиларнинг 60 фоизи йирик саноатларда меҳнат қилди.

Аниқланг!

20-йилларда Франция саноатининг ривожланиш сабаблари.

Ишчилар иш ташлашлари

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Германияга репарация тўловига боғлиқ қисм кўрсатиш мақсадида 1923 йил Франция-Бельгия аскарлари Рурни босиб ола бошлади. Бироқ Рурни босиб олиш ҳаракатлар муваффақиятсизликка учраб, бу "Миллий блок"нинг парчаланишига олиб келди. Ўзининг сайлов олди дастурида улар ижтимоий суғурта тизимини қуришга, 8 соатлик иш кунини сақлашга, ички сиёсатда СССР ни тан олишга, халқаро ҳамдўстлик билан қуролсизланишга ваъда берган эди.

1924 йил парламент сайловида "Сўнгчиллар картели" ғалаба қозонди. Янги ҳукуматни Э.Эррио бошқарди. Ҳукуматнинг дастлабки чоралари сиёсий тутқинларга раҳмдиллик қилиш ва СССР билан дипломатик алоқалар ўрнатиш бўлди.

Сайлов олди дастурини амалга ошириш тадбиркорлар билан йирик молиячиларнинг қаршилигини келтириб чиқарди, улар ўз молияларини чет давлатларга алмаштира бошлади. Шунинг натижасида иқтисодий қийинчиликлар камайиб борди.

"Сўнгчиллар картели" таратилгандан кейин ҳукмронликка яна ўнгчил партиялар келди. "Миллий бирлик" ҳукуматини Р.Пуанкаре бошқарди. У бирдан молия соҳасини тартибга келтиришга киришди. Кичик саноат эгаларининг солиқлари орттирилди, давлат хизматчилари ва ҳоказолар сони қисқартирилди. Бу инфляцияни енгиб ўтишга ва франкнинг курсини доимийлаштиришга олиб келди. Молияни доимийлаштириш сармояларнинг қайтиб келишига таъсир кўрсатди.

Франциянинг доимийлашиши билан нархнинг ўсиши тўхтади. Ҳукумат бир қатор ижтимоий дастурлар ўтказди. 1926 йил биринчи марта ишсизлик бўйича ёрдам пули киритилди. 1928 йил маоши кам бўлган ишчиларга аталган нафақалар, шу билан бир қаторда тадбиркорлар ҳисобидан ногиронлик билан соғлиги туфайли ёрдам жорий қилинди. Арзон турар ўй қурилиши ҳақида дастур қабулланди.

1920 йил янги сайлов қонуни радикалларсиз ҳукуматни шакллантирган ўнгчил партияларнинг ғалабасини яқинлаштирди.

Франциядаги жаҳон иқтисодий инқирози ва унинг асоратлари. Франциядаги иқтисодий инқироз бошқа давлатларга қараганда кейинроқ, яъни 1930 йилда бошланди. Бироқ у жуда тез авж олди ва чуқур бўлди. Иқтисодий масалалар сиёсий курашни ҳам кучайтириб юборди. 1931-1932 йиллар орасидаги даврда 7 марта ҳукумат алмашди. Парламентда ишончли қўллов топмаганлиги учун сиёсий раҳбарлар тез-тез алмашди.

Францияда 20-йилларда келиб чиққан иқтисодий масалаларнинг кучайиши, дастурли сиёсий партияларнинг давлатни инқироздан чиқаришга қобилиятсизлиги, фашистик ташкилотларнинг машҳурлигини ортишига олиб келди. Фашизмнинг сиёсий таянчлари

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

кичик мулк эгалари, люмпенлар, Франциядаги кучли ҳукумат ғоясини хаёл қилган молиячилар билан саноат эгаларининг бир қисми бўлди. Германиядаги миллий-социализм ва Италия фашизми билан солиштирганда Франциядаги фашистик ҳаракатнинг айтарли даражада ўзгачаликлари бўлди: у бирлашган бўлмади, умумхалқ лидери бўлмади. Фашистлар демократик институтларнинг тўлиқ йўқ қилинишини эмас, фақат уларнинг "миллат душманлари"- коммунистларлар билан социалистлар учун чекланишини талаб қилди. Бу хусусиятлар демократия билан кўп миллатлиликка асосланган француз жамиятининг табиатига мос эди. Француз фашизмига миллатчилик билан босиб олиш режалари хос эмас эди.

Ўйланинг!

Франциядаги фашизмнинг пайдо бўлишининг қандай сабаблари бўлди?

Франциядаги фашистик ташкилотлар классик партиялар эмас, ҳарбийлаштирилган ташкилотлар-лигалар бўлди. Энг катта фашистлар лигаси- "Ўтли крестларни" аввалги майдончилар бирлаштирди, уларни полковник Деля Рок бошқарди. Лига ҳукуматни Франциянинг миллий муддаоларига хоинлиги, Германия билан илиқ муносабати учун айблади. Улар "Кучли ҳукумат" талаб қилди, ўтли намойишлар, митинглар уюштирилди. "Аксьон франсез" ("Французча ҳаракат") деб аталадиган бошқа ташкилот шовинистик ва монархистик кўринишда бўлди. Унинг ҳарбийлаштирилган бўлимчаси сўнгчил партияларнинг маҳкамаларига ҳужумлар уюштирди.

Германия ҳукмронлигига миллатчиларнинг (нацистларнинг) келиши француз фашистларининг фаол ҳаракатларга туртки бўлди. Уларнинг ҳаракатларининг сабаби давлат аппаратидаги коррупцияни фаош қилишдан келиб чиққан жанжал бўлди.

1934 йил 6 февралда 20 мингга яқин фашистлар Парижда намойиш уюштириб, парламентга ҳужум қилишга ҳаракат қилди. Йўлда улар дўконларни вайрон қилди, машиналарни йўқ қилди ва ҳоказолар. Ҳукумат уларнинг парламентни босиб олиб, диктатура ўрнатиши мумкинлигидан қўрқди. Шунинг учун Деледье ҳукумати тезда раҳбарликдан кетди.

Франциядаги фашизмнинг мағлубиятга учрашининг сабаблари. Фашистик тартибсизлик ҳаракати фашизмга қарши курашда социалистлар билан коммунистларнинг бирлашишига ва антифашистик ҳаракатга кучли руҳ берди. ФКП меҳнатчиларни 9 февралда умумий антифашистик норозиликка чиқишга чақирди. Социалистик партия

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ўз томонидан норозилик парадини ва умумий қаршилик намойишларини таклиф қилди. 1934 йил 12 февралда фашистли Лигаларни тақиқлаш талаблари билан сиёсий намойишлар бўлди. Антифашистик намойишларга радикал партия, демократик ташкилотлар ва кўплаб маданият фаоллари иштирок этди.

Франциядаги 1934 йил 12 февралда бўлиб ўтган намойиш билан умумий норозиликнинг ютуғи сиёсий кучларнинг қайта гуруҳларга бирлашиши эканлигини кўрсатди. 1934 йил ёзда коммунистик ва социалистик партияларнинг ҳаракатларининг бирлиги ҳақида пактга қўл қўйди. Икки партия ҳам фашистик ташкилотларни тақиқлашга биргаликда эришишни ўз олдиларига вазифа этиб қўйди. Радикал-социалистлар ҳам социалистлар билан коммунистларнинг антифашистик ташкилотига қўшилди.

Пактнинг натижаси фақатгина демократияни ҳимоя қилишга аталган митинглар билан манифестларни уюштиришгина эмас, 1935 йилги сўнгчил партияларнинг талаби билан ҳарбийлаштирилган фашистик ташкилотларнинг фаолиятини тақиқлаш ҳақидаги қонуннинг қабул қилиниши бўлди.

1935 йил 14 июнда умумий антифашистик намойиш юргизилди. Уни социалистларнинг лидери Леон Блюм, ФКПнинг Бош котиби Морис Торез ва радикалларнинг лидери Эдуард Даладье бошқарди.

1935 йил социалистлар, коммунистлар, радикаллар фуқароларнинг кўп қисмининг ижтимоий аҳволини яхшилаш учун янги урушга қарши демократик эркинликни ҳимоя қилиб, фашистик хавф билан курашга қарши Миллий майдон ташкил қилди.

Франциядаги фашизм нима учун кўп тарафдорлар топа олмади?

Албатта,бу ерда иқтисодий ва ижтимоий факторлар муҳим аҳамиятга эга. Франция 1920 йилларнинг бошида Германияда бўлган жуда қийин инфляциянинг иқтисодий асоратларидан йироқ бўлишига қарамай, шу билан бир қаторда сиёсий ва ижтимоий асоратларни ҳам бўлдирмади. Франциядаги фашизм тарафдорлари Германиядаги каби кўп эмас эди. Шу билан бирга Германияга қараганда Францияга қийинчиликлар қаттиқ таъсир кўрсатмади. Франция иқтисодий эҳтиёждан ҳеч қачон катта миқдорда зарар кўрмади ва бундай миллатчилик инқилобга туртки бўладиган халқ норозилиги йўқ эди. **Халқ майдони ҳукумати.** Парламент сайлови арафасида 1936 йил коммунистлар, социалистлар, ва радикаллар партиялари ёрдам кўрсатган Халқ майдонининг бирлашган дастури таклиф қилинди.

Унда аниқ ижтимоий вазифаларни ҳал қилишга эътибор берилган. Халқ майдони партиялари 1936 йилги сайловда ғалабага эришди ва ҳукумат қуриш ҳуқуқини қўлга киритди. Уни социалист Л.Блюм бошқарди. Коммунистлар ҳукумат таркибига кирмасликка қарор

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

1935 йил 14 июндаги Миллий майдон паради

қилди, бироқ парламентда уни қўллашга ваъда берди. Миллий майдоннинг раҳбарлигининг биринчи йилларидаёқ ишчиларнинг маоши 7-15 % га ортди. 1936 йил ёзда 500 мингдан ортиқ ишчилар 2 хафталик ҳақ тўланадиган меҳнат таътилига чиқди. Деҳқонлар учун нонларни ваъда қилинган нархда сотиб оладиган буғдой бюролари ташкил қилинди. Майда савдогарлар, тадбиркорларга қарзлари ва солиқларига енгилликлар яратилди. Шу билан бир вақтда ҳукумат катта даромадларга солиқ ҳажмини орттирди. Фашистли лигаларнинг тарқатилиши ва ҳарбий саноатни қисман миллийлаштириш ҳақида декретлар қабул қилинди.

Солиштиринг!

Ф.Рузвельтнинг "Янги йўналиш" сиёсати билан Франциядаги Халқ майдони ислоҳатлари.

Бироқ Халқ майдонининг таркибига кирган партияларнинг ўртасида кўп ўтмай келишмовчиликлар пайдо бўлди. Коммунистлар барча фашистик ташкилотларга, радикаллар билан социалистлар эса фақат ҳарбийлаштирилганларинигина тақиқлашни талаб қилди. Бу вазиятдан фашистлар фойдаланиб, ўз Лигаларининг номларини ўзгартирди ва шундай қилиб уларнинг фаолиятини узайтирди. Коммунистлар давлат бюджетининг танқислигини тўлдириш учун бойларга тез орада солиқ солишни таклиф қилса, радикаллар билан социалистлар эса бунга қаршилик кўрсатди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Социалистлар билан радикаллар ҳукуматнинг “ испан ишларига аралашмаслик” сиёсатини қўллаган вақтда, Коммунистик партия фашистик тартиб бузарликлар билан немис-итальян босқинчиларига қарши курашаётган Испания республикасини қўллаб-қувватлаш керак деб ҳисоблади. Бу келишмовчиликлар Халқ майдонини бузди.

Аниқланг!

Халқ майдонининг парчаланишига нима сабаб бўлди?

1938 йил апрель ойида боз вазирнинг ўрнига радикалларнинг раҳбари Э.Даладье келди. Унинг ҳукумати бирдан бир нечта ижтимоий дастурни бартараф қилди. Ташқи сиёсатда у Англия билан ўрток сиёсат юргизди. Мюнхен шартномасига қўл қўйиш Халқ майдонининг тўлиқ парчаланишига олиб келиб, учта сўнгчил партиянинг аҳиллигини тўхтатди. 1938 йилнинг октябрь- ноябрь ойларида радикаллар, 1939 йилнинг май ойида эса социалистлар Халқ майдонидан очиқ равишда чиқиб кетди. Халқ майдонининг парчаланишига боғлиқ ҳукумат раҳбари Э. Даладье алоҳида ҳуқуқларга эга бўлди. Халқ майдонинг қурилиши муҳим тарихий аҳамиятга эга бўлди. У фашистларни Франциянинг ҳукуматига эгалик қилишга йўл бермади. Учта давлатда Францияда ва Испанияда 1936 йилда ва Чилида 1938 йилда Халқ майдонининг ҳукумати ташкил қилинди Халқ майдонининг ижтимоий қонуниятини қуришга алоҳида баҳо берилди. Халқ майдонининг фашизм билан курашишда турли партиялар аҳиллиги тажрибаси 1940-1944 йиллардаги миллатчилик босқинчилик, Қаршилик ҳаракатни уюштириш вақтида, шу билан бирга урушдан кейинги даврда ҳукумат каолицияларини қуриш вақтида қўлланиладиган бўлди.

Билимингизнитекширинг:

1. Биринчи жаҳон урушининг Франция учун қандай асоратлари бўлганлигини аниқланг.
2. Франциядаги иқтисодий инқироз унинг сиёсий ривожланишига қандай таъсир кўрсатди?
3. Француз фашизмига таъриф беринг.
4. “Халқ майдони” дастурининг асосий қоидаларини билинг. Уларнинг қайси бирлари амалга оширилди, қайси бирлари эса амалга оширилмади ва нима учун?

Мунозара: Франциядаги, Италиядаги фошизм ва Германия нацизмнинг ўхшашликлари ва фарқлари нимада?

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ЕВРОПА ДАВЛАТЛАРИДАГИ ТОТАЛИТАР ТАРТИБЛАР

21-§. И.В.СТАЛИН ВА СССРДАГИ ТОТАЛИТАРИЗМ. ИНДУСТРИЯЛАШТИРИШ. ЖАМОАЛАШТИРИШ.

Бугунги дарсда:

- Совет жамиятининг ижтимоий тузилиши;
- 1937—1938 йиллардаги ёппа қатағон сургуни;
- XX асрнинг 30-йиллар охиридаги Совет ҳакимиятининг ташқи сиёсати ҳақида биламиз.

И.В.Сталин ва СССРдаги тоталитаризм. 30-йилларда шаклланган маъмурий-буйруқбозлик тизими камбағал бўлса ҳам, барчаси тенг деган умумий тенглик руҳиятини шакллантирди. Ўрин олган маъмурий-буйруқбозлик тизим ўзининг бюрократиялилиги билан бошқа тараққий этган давлатларнинг бошқарув қурилмаларига ўхшаш бўлиши билан бирга ўзгача хусусиятларга ҳам эга бўлди. Бу тизим ўзининг туб-томирини "ҳарбий коммунизм" давридан олди, у вақтда барча масаланинг ечими буйруқ орқали бўлар эди. Оддий ҳукумат усуллари билан раҳбарнинг якка диктатурасини, кейинроқ эса якка шахсга сиғинишни келтириб чиқарадиган сталинча тоталитар тизим пайдо бўлди.

Бу муҳим!

Культ-оммавий онг феномени. унинг томири шаклланган дастурлар билан омманинг руҳиятида ётибди. Жамиятнинг турли гуруҳлари культни мажбурий деб қабул қилади ва шундай қилиб диктаторли тизимнинг кучайишига ёрдам берди.

Таянч сўзлар:

Гитлер, Гулаг тизими, "Буюк юзбуриш".

1936 йил инсон ҳуқуқлари билан эркинлигини расмий равишда тасдиқлаган СССР Конституциясини қабул қилди, бироқ давлат ҳақиқатдан унга кафолат бермади. Федерация тизимидаги тоталитар тартибдан қатъий марказлаштирилган давлат ўрнатилди. Сургунга халқ хўжалигидаги ва партия, давлат вакиллари, ҳарбийлар, илмий-техник мутахассислар, ижодий зиёлилар вакиллари учради. 30-йилларда Кенгаш ҳукуматида қамоқдагиларнинг сони 9-10 миллион одамга етди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Бу муҳим!

"Тоталитартизим" тушунчаси қуйидаги элементарни ташкил қилади: бир партиявий тизимни кучлаб ўрнатиш, ҳукумрон партиянинг ичидаги оппозицияни йўқ қилиш, давлатнинг партияни бошқариши, давлат аппаратини партиянинг қуролига айлантириш, чиқарувчи, бажарувчи ва суд ҳукмронлигига бўлинишни бартараф қилиш, фуқаролар эркинликларини йўқотиш, авторитар ўйлаш усули билан миллий лидерга тобе бўлишлик.

Оммавий қувғин-сургун давлат ҳаётининг баракасини кетказди. Корхоналар билан колхоз раҳбарларини доимо маҳбусликка олиш саноатдаги тартиб билан жавобгарчиликни сусайишига олиб келди. Ҳарбий ходимларда катта етишмовчиликлар келтириб чиқарди.

Оммавий қувғин-сургунлар натижасида Сталиннинг якка ҳукмронлигининг (Сталин тоталитаризми) тизими деб аталадиган сиёсий тизим ўрнатилди. Давлатнинг юқори раҳбарларининг катта қисми йўқ қилинди. Уларнинг ўрнига Сталинга тўлиғи билан берилган раҳбарларнинг янги гуруҳи келди (террорни юргизувчилар). Мана шундай қилиб асосий қарорларни қабул қилиш тубдан БК (б) П Бош котибининг қўлига ўтди. Қувғин-сургуннинг қурбонларига бу тизимни қурувчилар билан тарафдорларнинг ўзлари ҳам учради. Политбюронинг 32 аъзосининг (1917—1934йй.) 75 фоизи жазоланди. Кенгаш Иттифоқининг юқори раҳбариятининг бешта маршалининг (Семен Буденний, Василий Блюхер, Михаил Тухачевский, Климент Ворошилов, Александр Егоров) учтаси репрессия қурбонига айланди.

Барча қаҳрамонларнинг мардликлари фақатгина И.В.Сталиннинг "доно" бошчилиги туфайли деб насиҳат қилинди. Рекордлар билан санъат ютуқлари раҳбарнинг "доно бошчилиги" туфайли эришилди деб тушинтирилди. Одамлар учун Ватанга деган муҳаббат Сталинга деган муҳаббатнинг синонимига айланди.

Сталиннинг якка шахсига сиғиниш бошқарув тизимига қарши келиши мумкин деган барча обрўли шахсларни, яъни партия ва Кенгаш раҳбарларини, шунинг ичида қозоқ зиёлиларини тўлиқ қирилишига олиб келди.1937—1938 йилларда Т.Рисқулов, Н.Нурмақов, С.Қожанов, У.Қулумбетов, О.Исаев, О.Жандосов, А.Досов, А.Асилбеков, Ж.Садвақасов, С.Сапарбеков, Т.Жургенов ва бошқалар "миллатчи-фашист" ва "сотқин" деб айбланди. маданият ва илм соҳасининг таниқли вакиллари- А.Бокейханов, А.Байтурсинов, М. Дулатов, А.Ермеков, Х. Досмухамедов, М.Тинишбаев, М.Жумабаев, С.Сейфуллин, И.Жансугиров, Б.Майлин, С.Асфендияров, Ж.Шанин, Қ.Кеменгеров ва бошқалар ҳам қувғин-сургунга учради. Қувғинга учраганларнинг фақат ўзларигина эмас, уларнинг оила-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

лари ҳам оғир жазога тортилди. Мана шундай қилиб Сталинча тартиб йиллари асоссиз сиёсий қувғиннинг оғир асоратларини кўплаб таниқли оммавий-сиёий шахслар билан бирлашган халқлар ва этник гуруҳлар бошидан ўтказди. Миллионлаган одамлар айбсиз қирғинга учратилди. 20-30 йилларда ташқи сиёсатда Германия ва Япония билан муносабатларда қарама-қаршилик жараёнлари сезилди. Россия СССР фашизмга қарши курашни олиб бора туриб, 1921-1939 йилларда Германия билан алоқа ўрнатди, 1939 йилда эса Гитлер билан келишувга келди. 1930 йилларда Японияннинг МХРни тан олиши эвазига Маньчжоу-гони тан олди. 1939 йилнинг сўнггида Польшанинг шарқий қисми Финляндияга ҳужум қилди.

Индустриялаштириш. Кенгаш иқтисодиёти ривожланишнинг дастлабки вазифасининг бири сифатида 1925-йилнинг сўнггида индустриялаштириш масаласини қўйган эди. Шу вақтда унинг асосий мақсадлари сифатида: давлатнинг техник-иқтисодий томонда ортда қолишини бартараф этиш, иқтисодий эркинликка қўл етказиш, кучли ҳимоя саноатини қуриш, саноатнинг базали соҳаларини (ёқилғи, металлургия, химия, машина ишлаб чиқариш) биринчи навбатда ривожлантириш эҳтиёжи белгиланди. Бу вазифаларнинг бажарилиши керакли маҳсулотнинг ва молиявий ҳаражатларнинг йўқлигидан тўхтаб турди. 1927 йил Совет иқтисодчилари давлатнинг индустриялаштириш учун барча ҳудудларнинг кенг турда ривожланишини ва барча ресурслардан фойдаланишнинг биринчи беш йиллик режасини тузишни бошлади. 5 йил мобайнида СССР нинг ишчилари билан деҳқонлари миллий хўжаликни қайта тиклаш бўйича катта ишлар олиб борди. Оғир саноатда ҳам ютуқларга эришилди. Мато, тери, қант, озиқ-овқат ва бошқа саноат соҳалари ҳам ривожланди. 1925 йил саноатнинг урушгача бўлган даражаси қайта тикланди. СССРнинг техник-иқтисодий орқада қолиши ҳимоя қобилиятининг ҳам сусайишига таъсир кўрсатди. Ҳукмронликка иқтисодиётни модернизациялаш эҳтиёжи туғилган эди. Давлат раҳбарияти иқтисодий орқада қолишни енгиш ва ҳимоя қобилиятини кучайтириш фақатгина индустриялаштириш йўли орқали амалга ошади деб ҳисоблади.

"Ишчи ва колхозчи". Рассом В.Мухина

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

1925 йилги иқтисодий қийинчиликларни ечиш йўли иқтисодиётни партия билан давлатнинг тартибга келтиришини кучайтиришга йўналтирилди. Натижасида саноат ишлаб чиқариши урушдан аввалги даражасидан ортиб кетди. Индустриялаштириш мобайнида Туркистон билан Сибирни бир-бири билан боғлайдиган, узунлиги 1500 километрни ташкил этадиган темир йўл қурилиши юргизилди. 1926 йил Сталинградда трактор заводининг асоси солиниб, ДнепроГЭС қурилиши бошланди. Бу қурилишлар йирик қурилишлар эди. 1929 йилдан бошлаб давлат энг катта қурилиш майдонига ўхшаш бўлди. Бироқ унинг олдида бошқа қийинчиликлар ҳам пайдо бўлди. Моддий ва одам ресурсларини кўп миқдорда сарфлаш, қишлоқларга ортиқча оғирликлар тушириш орқали юргизилган индустриялаштириш 1933-1937 йилларда сезиларли натижаларини берди.

Техник-иқтисодий заифлик билан импортга тобеликдан қутулди. Индустриялаштириш натижасида саноатдан хусусий сармоя тўлиғи билан сиқиб чиқарилди. Аграр Кенгаш давлати аграр-интустриал давлатга айланди.

Қишлоқ хўжалигини жамоалаштириш. Жуда катта индустриялаштиришни амалга ошириш аграр соҳани қайта қуришни талаб қилди. Ғарб давлатларида аграр инқилоб, саноат инқилобининг олди бўлди, шунинг учун шаҳар аҳолисини озиқ-овқат билан таъминлаш осон бўлди. СССРдаги мана шу икки жараённи бир вақтда амалга

Давлатда қишлоқ хўжаликларини жамоалаштириш эълон қилинди

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ошириш керак бўлди. Шу билан бирга қишлоқ озиқ-овқат манбаи сифатидагина эмас, индустриялаштириш эҳтиёжлари учун молиявий ресурсларни тўлдириб турувчи сифатида кўрилди.

Жамоалаштириш сиёсати ерни ёллашга, ёлланма меҳнатга чек қўйди, бош чорвадорларнинг (кулакларнинг) саноат қуролларини, хўжалик ва турғун уй қурилишларини, қишлоқ хўжалик маҳсулотларини қайта ишлаш корхоналарини тортиб олишни кўриб чиқди. Саноат қуроллари ва мулк камбағаллар билан батракларни қўллаш сифатида колхознинг бўлинмайдиган жамғармасига берилди. Шу билан бирга кулакларнинг бир қисми сиёсий жиноятчилар сифатида маҳбусликка олиниб, қувғин-сургунга учратиш, бошқа қисмини оилалари билан бирга давлатнинг шимолий ва узоқ ҳудудларига, учинчи қисмини эса ернинг колхоз ҳудудлари чегарасидан ва махсус бўлинган ҳудудлар атрофида жойлаштириш мўлжалланди.

Жамоалаштириш — бу индустриялаштиришга қилинган катта сакрашдан кейинги қишлоқлардаги буюк юз буриш бўлиб ҳисоб ланади. Жамоалаштириш — 1928-1929 йилларда бошланди. БК(б)П XV съезди кичик чорва хўжаликларини йирик социалистик хўжаликларга айлантириш вазифасини қўйди. И.В.Сталин "ёппасига жамоалаштириш" шиорини эълон қилиб, 1931 йилнинг баҳоригача Шимолий Кавказда, Қуйи ва Марказий Волгада, донли ҳудудларда жамоалаштиришни якунлашни режалаштирди. "Ёппасига жамоалаштириш" асоратларидан 1932 йилнинг қиш фаслида аввал ҳеч бўлмаган очарчилик кенг этак ёйди. Миллионлаган одамлар ҳалок бўлди. Давлат раҳбарияти 1934 йил июнда жамоалаштиришнинг янги , якунловчи даврининг бошланганлигини эълон қилди.1937 йил жуда катта одам қурбонлари билан жамоалаштириш якунланди: чорва хўжаликларининг 93 фоизи колхозларга бириктирилди.

ГУЛАГ тизими. 1920 йилларнинг охири билан 1930 йилларнинг бошида давлатдаги аҳвол жуда оғир бўлди. Тезкор индустриялаштириш билан қишлоқ хўжалигини жамоалаштиришнинг асоратларидан давлатда қувғин-сургуннинг сони ортиб кетди. Маҳбусларни қамайдиган ўринлар сонини орттириш эҳтиёжи келиб чиқди. 1929 йил 11 июлда СССР ХКК "Жиноятчи маҳбусларнинг меҳнатини фойдаланиш тўғрисида" қарор қабул қилди. Унга кўра 3 ва ундан ҳам кўп вақтга айбланган маҳбусларнинг барчаси ОГПУ га берилди. 1930 йил апрелда лагерлар бош бошқармаси (ГУЛАГ) пайдо бўлди. Қарор бўйича барча меҳнат билан тузатиш лагерлари ИИХК дан ГУЛАГ нинг бошқарувига берилиши керак эди. Лагерларда инсон ҳуқуқлари сақланмади. Тартибни бузганларга қаттиққўл жазолар қўлланилди. Маҳбуслар Яқин Шимолдаги, Яқин Шарқдаги ва

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Кенгаш лагерлари тарихидаги қайғули воқеаларнинг бири-
Оқденгиз-Болтиқ каналининг қурилиши

бошқа ҳудудлардаги каналлар, йўллар ва бошқа саноат объектларининг қурилишида бепул меҳнат қилди. Очликдан, касалликдан ва меъёридан ортиқ меҳнатдан ҳалок бўлганларнинг сони жуда кўп бўлди. Бундай лагерларнинг асосий мақсади-эркинлигидан айрилган одамларнинг меҳнати ҳисобидан табиий бойликларни қайта ишлаш бўлди. Қамоқ муддати тугагандан кейин, одамларни лагерларга тегишли ҳудудларда қолдириш кўриб чиқилди. Иш давомида ўзини яхши томондан кўрсата олган маҳбусларни "эркли кўчишга" юбориш таклиф қилинди. ГУЛАГ лагер тизими давлатнинг кўплаб ҳудудларини қамраб олди. ГУЛАГ лагерларидаги маҳбуслар сони йил сайин ортиб борди. 1929 йил 1 июлда маҳбуслар сони 23 минг одамни ташкил этса, 1935 йил 95 минг, 1931 йилга томон 155 минг, 1934 йил 1 январда эса 510 минг одам бўлди. **Социалистик реализм.** Санъат партиявий цензурага тўлиғи билан бўйсуниб, социалистик реализмга йўналтирилиши керак бўлди. Бу усулнинг сиёсий аҳамияти санъат усталари Кенгаш ҳаётини ҳақиқий эмас, социализмдаги ваъда қилинган ҳолатида кўрсатишлари керак эди. Санъат бахтли онларнинг етиб келганлигини тасвирлаб кўрсатди. Одамларнинг онгида умид қилан келажак билан ҳозирги вақт ўртасидаги чегара қўшилиб кетди. Раҳбариятдагилар мана шу шароитни жамиятнинг социалистик-психологик бирлигини қуриш учун фойдаланди. Мана шундай социалистик-психологик фенемоннинг қурилишига катта ҳиссани кинематограф ва мусиқа санъати қўшди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Социалистик реализмга фидойиликни рассомчилик санъатининг вакиллари ҳам кўрсатиши керак эди. Бу вақтда Сталиннинг портретлари, ҳайкаллари билан бюстлари шаҳарлар билан маҳкамаларнинг мажбурий атрибутига айланди.

Билимингизнитекширинг:

1. "Тоталитар тизим" тушунчасига қандай маъно берасиз? Унинг ўзгача хусусиятларини айтиб ўтинг.
2. Оммавий сиёсий қувғин-сургун нима учун юргизилди деб ўйлайсиз?
3. 1925 йилнинг сўнггида индустриялаштириш масалалари нима учун дастлабки вақтда вазифа сифатида белгиланди?
4. Давлат иқтисодиётидаги ГУЛАГ нинг аҳамиятини кўриб чиқинг.

22-§. БИРИНЧИ ЖАҲОН УРУШИДАН КЕЙИНГИ ИТАЛИЯ

Бугун дарсда:

- фашистик ташкилотнинг пайдо бўлиши билан, фашистларнинг ҳукумронликка келиши билан;
- демократик кучларнинг фашизмга қарши кураши "маттеотти инқирози;;

Таянч сўзлар:

миллий партия, пролетариат, Миллий хавфсизликнинг эркли мимецияси, Б.Муссолини, Маттеотти, Авентин блоги, Меҳнат хартияси.

Урушдан кейинги Италия. XX асрнинг бошида Италия, Австро-Венгрия ва Германия билан бирга Учлар иттифоқи таркибида бўла туриб, Антанта иттифоқига аъзо державалар билан яқинлаша бошлади. Бироқ 1915 йил аннекцияларнинг кенг дастурини амалга оширишни кўзлаб, Австро-Венгрияга қарши уруш эълон қилиб, Антанта томонидаги урушга қўшилди. Буюк державалар Италиянинг урушда қўшган ҳиссасини жуда кам деб ҳисоблаб, Италияга урушга кириш олдида берган ваъдаларининг устидан чиқмади. У фақат Жанубий Тироль билан Триестни олди. Италия "енганларнинг орасидаги енгилган давлат" бўлиб қолди. Бош вазир В.Э.Орландо Париж тинчлик конференциясида Тўрт давлаткенгашига кирди. Италия ўзига ваъда қилинган ҳудудларни озгина қисмини олди. Аразлашиш ва миллий муддаосининг оёқ ости бўлишига боғлиқ кайфият давлатдаги сиёсий ҳаётнинг асосий факторига айланди.

Давлат қарзи жуда катта миқдорга етди. У инглиз ва америкалик сармояга тобеликка учраб, миллий бойликнинг учдан биридан айрилди. Уруш оғир саноатнинг, химия ва энергетика соҳаларининг айтарли даражада ўсишига олиб келган иқтисодий ривожланишни рағбатлантирди. Италия агрардан аграр-индустриал давлатга айланди. Бироқ бу уруш йилларида тез тарқалган Италия иқтисодиётига хос тенгсизликни янада чигаллаштирди.

Ҳарбий вазифаларнинг бўлмаслиги туфайли оғир саноат, ҳарбий ва химия корхоналари урушдан кейин ишдан чиқиб қолди. Аскарларнинг

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

демобилизацияси билан саноатнинг орқага кетиши эса ишсизликнинг сонини орттирди. Уруш ва унинг асоратлари давлатда чуқур сиёсий инқирозга олиб келди. Мана шундай шароитда 1919-1920 йилларда Италияда "Қизил икки йиллик" деб аталадиган инқилобий инқироз ўрин олди.

Италиянинг иттифоқдош давлатларга иқтисодий ва сиёсий тобелиги, ташқи сиёсатдаги муваффақиятсизликлар шовинистик насиҳатларнинг бошланишига сабаб бўлди. "Миллий буюклик" ғоясини қўрғон қилиб олган турли ташкилотлар билан ҳаракатлар пайдо бўла бошлади. Уларнинг бири фашистик ҳаракат бўлди.

Кичик буржуазия элементларининг миллий йўналиш олиши уларнинг давлат рухсатисиз тўғридан-тўғри ҳаракат қилишга бўлган интилишига таъсир кўрсатди. Антанта давлатларининг Италиянинг Фиум портини аннекциялаш тўғрисидаги талабини қаноатлантиришдан бош тортишига жавобан, бу шаҳарни 1919 йил сентябрь ойида қуролли гуруҳлар босиб олди. У фақат 1920 йил Италия унинг Югославияга ўтганини тан олгандан кейин бўшатилди.

Қўзғолон кайфиятлари аскарлар орасига ҳам тарқалди. 1920 йил ёзда ҳарбий бўлимларда норозиликлар бошланди. Аскарлар қўзғолони аскарнинг давлатдаги тартибнинг қуролли таянчи сифатида ишончини йўқолиб бораётганлигини кўрсатди. Мана шунга боғлиқ полиция билан жандармларнинг сони орттирилди, "Қирол гвардияси" номли янги қуролли кучлар қурилди.

Витториано монументи. Рим.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Фашистик ташкилотнинг пайдо бўлиши. 1920-1921 йилларда-ги урушдан кейинги иқтисодий инқироз шароитида Италиядаги фашистик ҳаракат террорлик ҳаракатларга кўчди ва тез кучая бошлади. "Фашизм сўзи" итальянча сўздан олинган бўлиб, "фа-шио" – "тугун, боғлам", шу билан бирга "ташкилот, бирлашма" деган маънони билдиради. Бу терминни Биринчи жаҳон урушидан кейин қуролланган фашистик аскарлар норози бўлганлар билан, энг аввало, ишчилар ҳаракати билан курашда фойдаланди. 1919 йил март ойида Миланда Фашистик кураш аскарларининг ташки-лоти қурилган биринчи умумхалқ мажлиси бўлиб ўтди. Уларнинг ғоялари билан дастурли талаблари: республика билан хўжаликларни қуриш, барчага бирдай овоз бериш хуқуқи, сармояга солиқ солишни киритиш, камбағалларга ер бериш, хусусий корхоналар устидан на-зорат ўрнатиш, саноатнинг бир қисмини давлат мулкига ўтказиш, черков эгаликларини тортиб олиш масалалари, буржуазия билан ишчиларнинг, деҳқонларнинг қўллашига эга бўлиб, социалистлар-дан сайловчиларнинг бир қисмини ўзларига қаратиб олди. Фашистик аскарлар, кейинчалик партиянинг асосчиси Бенито Муссолини бўлди. Фашистларнинг асосий кучи "олтин ёшлар", жиноятчилар билан барча жиноятга тайёр тартибсизлардан ташкил топган ҳарбий гуруҳлар бўлди. Уларни монополистлар билан йирик ер эгалари молия билан таъминлади. Қолоқлашган кичик ва ўрта буржуазия, аввалги ҳарбийлар ҳисобидан тўлган фашистик ҳаракат секин-аста кучая бошлади. 1921 йилдан бошлаб у террорлик йўлига ўтди. 1921 йил ноябрда фашистлар Муссолинининг бошчилигида "дуче" ("ли-дер") деб аталган Миллий фашистик партияни қурди. Ижтимоий-иқтисодий инқирозлар, либерал ҳукуматнинг тез-тез алмашиши шароитида йирик сармоя билан қўловга эга бўлган, Ватиканнинг "бетарафлигига" ва қирол III Виктор Эммануил, шу билан бирга бир қатор таниқли сиёсатшуносларнинг қўллаб-қувватлашига суя-ниб, 1922 йил 28 октябрда Римга қарши фашистик ҳужум қилди. Ҳукумат истеъфога кетиб, қирол фашистларга қарши аскар юбо-ришдан бош тортди. У фашистларга янги кабинетда тўрт "портфель" таклиф қилди. Дуче бу таклифни оз деб, ундан бош тортганлиги учун қирол уни Римга чақириб, ҳукуматни бошқаришни таклиф қилди. Парламент олдига чиқиб, Муссолини ишонч вотумини олди.

Фашистларнинг ҳукумронликка келиши. Италия фашизм ўрнатилган дастлабки давлат бўлди. Демократик усуллар билан ҳукмронликни ушлаб тура олмаган ҳукмрон синф гуруҳлари уни фашистларнинг қўлига беришни маъқул деб ҳисоблаб, уларнинг

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

21 йил давлат бошқаришига имконият туғилди. Тарихда бу йиллар "қоронғу йигирма йиллик" деган ном билан сақланган.

Фашистларнинг ҳукмронликка келиши одатдаги ҳукуматнинг алмашиши бўлмади. Бу ҳеч ким қаршилик қилишга журъат эта олмайдиган, контрреволюция инқилоби бўлди. Бу демократик тизимни тоталитар ва фашистик тартиб билан алмаштириш жараёнини бошлади. Фашистик инқилоб италиялик сиёсий институтларнинг тубдан қайта қурилишининг бошланиши бўлди. Дастлаб парламент аввалгидай фаолият юргизиб турди, барча сиёсий партиялар қонуний деб саналди. Италиядаги фашистик диктаторлик даврида миллий бирлашишдан кейин қабул қилинган Конституция тарқатилмади Амалда қонун чиқарувчи ҳукмронлик 1922 йил декабрда Муссолини раҳбарлигида қурилган Катта фашистик кенгашнинг (КФК) қўлида бўлди. КФК нинг таркибига фашистик партия раҳбарлигининг аъзолари, вазир-фашистлар, ва хусусан Муссолини тайинлаган маҳаллий фашистик лидерлар кирди. Фашистик террорнинг асосий қуроли сифатида хизмат қилган қуролли армия (сквадрлар) давлат институти даражасини олди. 1923йил улар Миллий хавфсизликнинг эркли милициясига айланди.

Фашизмнинг иқтисодий сиёсати катта сармояга қулай шароит яратди. Ўрта қатламлар учун у тез орада камбағаллашишга олиб келди.

Италия фашистларининг Б.Муссолини бошчилигида "Римга " юриши. 1922 й.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Демократик кучларнинг фашизмга қарши кураши. “Маттеотти инқирози”.Шаҳарнинг ва қишлоқнинг ўрта қатламларида ўсиб келаётган фашизмга қарши оппозиция турли кўринишда бўлди.

Джакомо Маттеотти

1923 йил баҳорда Халқ партия съездида антифашистик тизим катта қўллаб-қувватлашга эга бўлди. Ману шундан кейин Муссолини унинг вазирларини ҳукуматдан олиб ташлади. Янгидан сайланган палата ўтиришида Унитар социалистик партиянинг котиби Джакомо Маттеотти сайловда ўнг натижа олиб келган фашистларнинг ифлос усулларини ошкоралади. 1924 йил 10 июнда Маттеотти Муссолинининг буйруғи билан ҳаракат қиладиган фашистлар бандасининг қўлидан ҳалок бўлди.

Маттеоттининг ўлими сиёсий инқироз бошланиши арафасида бўлди ва Италияда халқнинг норозилигини келтириб чиқарди. Маттеоттининг ҳалок бўлиши Италиядаги сиёсий инқирозга олиб келди. Бутун давлат бўйича ҳукуматнинг истеъфога кетишини ва қотилларни жазолашни талаб қилган кучли антифашистик қўзғолонлар бошланди. Оппозиция партияларининг депутатлари парламентадан чиқиб, Аветин блогини қурди. Аветин полки Италиядаги барча антифашистик кучларнинг йиғиладиган маркази-га айланди ва кенг оммавий қўллаб-қувватлашга эга бўлди. Шундай бўлса ҳам улар фашистик ҳукуматни қулатиш учун халқни оммавий сиёсий норозиликка чақиришдан бош тортди. Улар фашизмни фақатгина “маънавий айблаш” жараёни ва Муссолининининг истеъфога кетишини мақсат қилиб, подшога таъсир кўрсатиш орқали ғалаба қозонамиз деб ўйлади. Аветин блоги аъзоларининг қатъиатсизлиги Муссолини партиясининг раҳбарликда қолишига ва оппозициянинг бундан ҳам қаттиқроқ босиш ҳаракатларига кўчишига имконият берди. 1925-1926 йиллар орасида демократиянинг барча элементлари йўқ қилинди. Ҳукуматда фақатгина вазир-фашистлар қолди. 1926 йилнинг ноябрь ойида бир қатор фавқулодда қонунлар қабул қилинди. Оппозиция партиялари таратилди, антифашистик оммавий ахборот воситалари тақиқланди. Муссолининининг, подшонинг ёки маликанинг ҳаётига ҳужум қилганларга ўлим жазоси киритилди. 1927 йил фашистик диктатуранинг репрессия органлари — Махсус трибунал ва маҳфий сиёсий полиция тайинланди. Шу билан бир қаторда давлат маҳкамаларининг фашистланиши давом эттирилди, ҳукумат ҳукмронлиги кучайтирилди. Бош вазирнинг (Муссолини) фақат подшо олдидагина жавобгар эканлиги эълон қилинди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Б.Муссолини ҳукуматининг ички ва ташқи сиёсати. Фашизм ғоячилари Италияда турли табақалар- ишчилар билан капиталистлар муддаоларини уйғунлигига эришадиган махсус "корпоратив" давлат қурилаётганлигини маълум қилди.

1927 йил баҳорда фашистик корпоративизмнинг асосий тамойиллари эълон қилинган Меҳнат хартияси қабул қилинди. Корпоратив давлатнинг асосини аҳиллик соҳалари бўйича ташкил қилиш мақсад қилиб қўйилди.

Рим масаласидан келиб чиққан Италия давлати билан Католик черкови ўртасида узоққа чўзилган тўқнашувлар 1929 йил тартибга келтирилди. Лютериан саройида қўл қўйилган лютериан шартномаларига асосан, Италия Ватикан давлатининг мустақиллигини Рим ҳудудида тан олди. Ватикан катта миқдорда маблағ тўлади, католицизмни қўллаб-қувватлашга, уни билим бериш маҳкамаларида ўқитишга ва фуқаровий актиларни бажариш вақтида унинг урф-одатларини бажаришга ваъда берди.

Бу енгилликлар орқасида фашистик тартиб черковнинг идеологик қуллаб-қувватлашига эга бўлди, шундай қилиб Муссолини ўзининг ҳукуматини кучайтирди.

Фашистик Италиянинг ташқи сиёсати агрессияли ҳаракатлари билан ажралиб турди. 1935-1936 йиллардаги Италия-Эфиопия урушлари Муссолинининг режаларини амалга оширишдаги дастлабки қадам бўлди. 30- йилларнинг ўртасида Италия Африкадаги мустамлакаларни қайта қараб чиқишни талаб қила бошлади. 1935 йилнинг октябрь ойида Италия Эфиопияга босиб кирди. 1936 йил баҳорда Италия-Эфиопия уруши якунланди. Эфиопия Италиянинг мустамлакасига айланди. Эфиопияни босиб олгандан кейин, Германия билан бирлашиб, Испанияга қуролли интервенция бошланди. Дуче Гитлернинг кичик ҳамкори бўлди ва Германиянинг Австрияни, Чехословакияни ва Польшани босиб олишини маъқуллади, ўзи эса Албанияни босиб олиш билан қаноатланди. Италия иккинчи жаҳон урушида Германия тарафдорлари ҳисобида иштирок этди.

Билимингизнитекширинг:

1. Биринчи жаҳон урушида Италия қандай зарар кўрди?
2. Нима учун фашистик ҳарбий кучлар ташкилотининг дастурли талаблари буржуазияни ҳам, ишчилар билан деҳқонларнинг ҳам тўлиқ қўллаб-қувватлашига эга бўлди?
3. "Фашизм" сўзи қандай маънони билдиради? Италия фашизмининг асосий хусусиятларини айтинг.
4. Италиядаги фашизмнинг ҳукумронликка келишини қандай тушунтирасиз?
5. Италияда қурилган "корпоратив" давлатнинг аҳамияти қандай?

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

23-§. ГЕРМАНИЯ. ФАШИСТИК ПАРТИЯ БИЛАН ТОТАЛИТАР ТАРТИБНИНГ ЎРНАТИЛИШИ

Бугун дарсда:

- Биринчи жаҳон урушидан кейинги Германиядаги инқилобий ҳаракатлар, Веймар республикасининг таърифи;
- фашистик диктатуранинг ўрнатилишининг сабаблари ва нацистик партиянинг ички ва ташқи сиёсатини ўрганамиз.

Таянч сўзлар:

ноябрь инқилоби, Веймар республикаси, репарация масаласи, фашистик диктатура, миллатчилик теорияси.

1918–1919 йиллардаги Германиядаги инқилобий жараёнлар. Биринчи жаҳон урушининг охирида герман блогидаги давлатларда жамиятнинг нотекислиги билан намойишлар кучайиб борди. 1918 йил октябрь ойининг сўнггида Германиядаги шароитнинг чигаллашиши ўзининг энг чекка нуқтасига етди. Киладаги кемачиларнинг қўзғолонидан бошланган инқилоб бир неча кундан кейин бутун Германияга таралди. Барча жойда ишчилар билан ҳарбий депутатларнинг кенгашлари пайдо бўла бошлади. 1918 йил 9 ноябрда инқилоб Берлинда ғалаба қозонди. II Вильгельм Кайзер қочиб, монархия тўлиқ қулатилди. Германия республика деб эълон қилинди. Инқилобни Германиянинг социал-демократик партияси (ГСДП) бошқарди. Социал-демократлар учта оқимга бўлинди: Ф.Эрберт бошқарган ГСДП, марказий мустақил социал-демократик партия (ММСДП) билан ММСДП нинг сўнг қаноти сифатида, К.Либкнехт билан Р.Люксембург бошқарган "Спартак ташкилоти" номли гуруҳ. Обрўси ортиқ ГСДП инқилобни бошқаришни ўз зиммасига олди. Ф.Эберт бошқарган раҳбарлари инқилобдан кейинги дастлабки ҳукумат-Халқ вакилларининг кенгашини (ХВК) қурди.

Германиядаги Ноябрь инқилобининг икки йўл билан ривожланиш имконияти бўлди: буржуа-демократик инқилобнинг социалистик тус олиши ёки буржуа республикасининг доимий ўрнатилиши. "Спартакликлар" ҳукмронликни Кенгашларга беришни маъқуллади. 1918 йил декабрда улар мақсади Германия Социалистик Республикасини қуриш билан саноат ва банкларни давлат мулкига ўтказиш бўлган Германия коммунистик партиясини (ГКП) қурди. Шу ойда социал-демократлар Кенгашларни бекор қилиш тўғрисида қарор қабул қилди. Ф.Эберт ҳукумати тўлиқ ҳукмронликни амалга оширишга мандат олди. Германиянинг компартияси 1919 йил январда берлинлик ишчиларнинг ҳукуматга қарши оммавий қўзғолонига фаол иштирок этди. 1919 йил январда Веймарда буржуа Қурултой

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

мажлиси қабул қилган Конституция “Веймарлик” деган номга эга бўлди. Шу орада, инқилоб давом этди. 1919 йил февраль-май ойларида Германиянинг тўлиқ саноат марказларида жанглар бўлиб турди. Баъзи бир шаҳарларда Кенгаш республикалари эълон қилинди. Инқилобий қўзғолоннинг энг кучайган вақти 1919 йил апрелда Бавар Кенгаш Республикасининг эълон қилиниши бўлди. Бироқ бир ойдан кейин социал-демократларнинг “эркли отрядлари” Бавариядаги Кенгаш ҳукмронлигини бекор қилди. Инқилоб 1919 йил11 августда Веймар Республикасининг эълон қилиниши билан якунланди. Инқилобнинг натижасида Германияда монархияда қулатилиб, буржуа- демократик республикаси қурилди. Немис фуқаролари демократик ҳуқуқлар билан эркинликларга, барчага бирдек сайлов ҳуқуқлари билан 8 соатлик иш кунига эга бўлди. Барча демократик масалалар ечимини топмаса ҳам, республикани ўрнатиш кайзерлик Германияга қараганда бир оз олдинга силжиш бўлди.

Веймар Республикаси. Веймар Конституциясини қабул қилгандан кейин Германия биринчи марта Конституциясига либерал ва ижтимоий хуқуқлар тасдиқланган парламент демократиясига қўл етказди. Қонун чиқарувчи хизматни ҳар тўрт йилда сайланадиган рейхстаг бажарди. Сиёсатнинг бошқарув қоидаларини аниқлаш рейхсканцлерга топширилди. Конституция, ҳақиқатдан, демократик асосга эга бўлгани билан, у турли муддаолари бор хилма-хил партияларнинг ўзаро келишуви бўлди. Урушдан кейинги йилларда Веймар Республикасининг иқтисодий аҳволи ночор бўлди. Шу вақтда йирик магнатлар ўз иқтисодий позицияларини кучайтириб олди. Уруш йилларида кучайиб, улар катта саноат бирлашмаларини қура бошлади. Репарацияларни тўлаш ҳақидаги музокаралар Дауэс режасини қабул қилиш билан якунланди. Энди репарацияларни тўлашнинг асосий манбаи оммавий фойдаланиладиган маҳсулотларга солинадиган солиқлар билан божлар, темир йўллар билан саноат ўринларидан олинадиган даромадлар бўлди. Кредитлар кўринишида бериладиган чет эл инвестициялари ўз фойдасини кўрсата бошлади. Дауэс режаси Германиянинг саноат имкониятларини қайта тиклашга таъсирини кўрсатди.

Веймар Республикасининг сиёсий тизимининг ўзига хос хусусиятларини айтинг

Урушдан кейинги йилларда Веймар Республикасининг иқтисодий аҳволи ночор бўлди. Шу вақтда йирик магнатлар ўз иқтисодий позицияларини кучайтириб олди. Уруш йилларида кучайиб, улар

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Веймар Республикасининг эълон қилиниши

катта саноат бирлашмаларини қура бошлади. Репарацияларни тўлаш ҳақидаги музокаралар Дауэс режасини қабул қилиш билан якунланди. Энди репарацияларни тўлашнинг асосий манбаи оммавий фойдаланиладиган маҳсулотларга солинадиган солиқлар билан божлар, темир йўллар билан саноат ўринларидан олинадиган даромадлар бўлди. Кредитлар кўринишида бериладиган чет эл инвестициялари ўз фойдасини кўрсата бошлади. Дауэс режаси Германиянинг саноат имкониятларини қайта тиклашга таъсирини кўрсатди. 1924 йилдан кейин бошланган доимийлик Веймар республикасининг барча соҳаларини қамраб олди. Давлат тўлиғи билан ишсизларга ёрдам беришни тўхтатди, 8 соатлик иш куни бекор қилинди, бошқарув органлари норозиликларни таъқиқлаш ҳуқуқини олди. Тадбиркорлар ишдан бўшатишга чексиз ҳуқуқ олди.

Германия буржуазиясининг иқтисодий ривожланиши давлатнинг ичида сиёсий ҳаракатнинг кучайиши билан бирга юрди. Ишчилар орасида обрўси энг юқори партия ГСПД бўлиб қолаверди. Ишчилар давлатнинг сиёсий ҳаётининг кучли факторига айланди. 1925—1927 йилларда миллий социализмнинг ташкилий расмийлаштирилишининг даври бўлди. Кўплаб фашистик гуруҳлар 1925 йилда қурилган Адольф Гитлернинг Миллий-социалистик ишчи партиясидан (МСИП) бўлиниб чиқди. Ярим доимийлик Германиянинг халқаро позицияларини ривожлантириш даври бўлди. 1922 йил апрелда Германия билан РСФКР давлатлар орасида дипломатик ва иқтисодий муносабатларни қайта тиклашни кўриб чиқадиган Рапалло шартномасига қўл қўйди. Германия Версаль шартномасини қайта кўриб чиқиш билан Германиянинг халқаро ташкилотнинг тенг ҳуқуқли аъзоси си-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Килдаги матрослар митинги

фатида қабул қилиниши учун тинмай меҳнат қилди. Германиянинг Миллатлар Лигасига кириши бу йўналишдаги чора-тадбирларнинг муваффақиятли эканлигини билдирди. Юнг режаси репарация масалаларини ҳал қилиб, Рейн областидан иттифоқдошларнинг оккупация аскарларини вақтидан олдин чиқаришининг сабаби бўлди.

Ўйланинг!

Дауэсбилан Юнг режалари бўйича репарация масалаларинитарибга солиш нима учун Германия ҳарбий машинасини қайта тиклашга ёрдам берди?

Умуман олганда, Веймар Руспубликаси даврида давлатда солиштирмали равишда доимийлик ўрнатилди. Шу билан бир қаторда бу даврда чет элдан келган кредитлар туфайли тенглаштирилган ташқи савдо тенглигининг йўқлиги билан тушунтириладиган иқтисодий инқирознинг дастлабки белгилари бўлди.

Урушнинг оқибатлари, иқтисодий ва сиёсий инқироз. Бошқа Европа давлатларига қараганда Германияга қаттиқ таъсир кўрсатган иқтисодий инқироз сиёсатнинг радикалланишида муҳим аҳамиятга эга бўлди. Ўч олиш мақсадини олдига қўйган Германиянинг бошқарувчи табақалари фақат диктаторлик тартибни ўрнатиш орқали унга эришишга бўлишига ишонди. Социал-демократик реформизм ҳам, буржуа-парламентлик демократия ҳам монополистик капитал дастурига мос келмади.

1930 йил ГСДП бошқарган “Катта каолиция” парчаланди. Бу шароитда йирик сармоянинг энг реакцияли қисми нацистик партия-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

дан умид қилди. Мана шу вақтда нацистик партия ўзи ҳам фаол турда ҳукмронликка интилди. Умумий шароит бунга таъсирини кўрсатди. НСДАП ишчиларнинг, ўрта табақали халқнинг ночор аҳволини фойдаланиб, популистик шиорларни олдинга сурди. Немис халқининг қисув кўрган миллий ҳис-туйғуларини фойдаланиб, миллатчилар "Версаль кишанлари йўқ қилинсин!" деган шиорлар айтди, Германияга мустамлакаларни қайтаришни талаб қилди ва "Буюк Германияни" қуришга чақирди. Монополистик сармоянинг ундан ҳам катта қисми фашистик диктатуранинг ўрнатилишига мослаша бошлади. Фашистик партия билан тоталитар режимнинг ўрнатилиши. 1925 йилдан бошлаб миллатчилар фашистик партиянинг оммавий базасини қуриш орқали "рейхстаг учун кураш"ни бошлади. Оммавий ўй-фикрни партия учрашувлари билан мажлислар, оловли намойишлар, спорт ўйинлари ва ҳоказо орқали назорат қилиб ўтирди Кейин 1932 йил ноябрда тадбиркорлар билан банкирлар президент Гинденбургдан нацистларнинг бошчисига империянинг канцлери лавозимини беришни сўради. 1933 йил 30 январда Гитлер канцлер бўлди ва партиявий ҳамда давлат ҳукмронлигини ўз қўлига жамлаган раҳбарга айланди. Гитлерга халқнинг турли оммавий табақалари билан гуруҳлари овоз берди. Бироқ бошқарувчи гуруҳларнинг тўғридан-тўғри қўллаши Гитлернинг тез орада миллат лидери номини олишига таъсирини кўрсатди. Германияда фашистик диктатуранинг ўрнатилиши немис буржуазиясининг заифлашишини билдирди. Биринчи жаҳон урушидаги мағлубият, ишчилар ҳаракатининг инқилобий зарбалари билан иқтисодий инқироздан кейин заифлашган немис буржуазияси, парламентаризм билан буржуа демократияси усуллари билан ҳукмронлик қилишга кучи қолмади. Социал-демократик партиянинг раҳбарларининг буржуазия билан аҳиллик сиёсатини юргизишининг натижасида ишчи табақа иккига бўлиниб, гитлерликлар ҳукмронликка ҳеч қийинчиликсиз эришди. У фашизм билан курашадиган умуммиллий майдон қура олмади.

Гитлерчиларга ҳукмронликни босиб олишга ёрдам берадиган яна бир муҳим фактор–Германиядаги барча реакция кучларнинг партияни чексиз молиявий ва сиёсий қўллаб-қувватлаши бўлди. Германиядаги фашистик диктатуранинг ўрнатилишига америкалик ва инглиз монополиялари ҳам ёрдам кўрсатди. Дастлабки вақтда улар Германиянинг ҳарбий соҳасини қайта тиклашга ёрдам берди. Кейин Европадаги демократик кучларни босиш билан Кенгаш Иттифоқига қарши агрессияли урушни бошлаш мақсадида фашистик диктатуранинг ўрнатилишига ёрдам берди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Фашистларнинг ҳукмронликка келиши

НСДАП нинг муҳим дастурли мақсади —парламентли демократия билан фуқароларнинг эркинликларини тўхтатиш, асосий партияларни тарқатиш бўлди. Давлат бошида турган миллий-социалистик партия 1933-1934 йилларда барча оппозиция партиялари билан ҳаракатларни таъқиқлаб қўйди. Асосий зарба коммунистлар билан социал-демократларга тегди: партиялар фаолиятига чек қўйилди, унинг вакилларининг кўп қисми қамоқхоналарга қамалди. Фашистик партия ёлғиз бошқарувчи партияга айланди. Шундай кейин мустақил касаба уюшмалари парчаланиб, уларнинг ўрнига Герман меҳнат майдони келди. Аста-секин бошқарувчи партия билан давлат аппаратининг бирлаштирилиши амалга оширилди. Вазирликлар билан маҳкамаларни тозалашдан кейин аввалги чиновникларнинг ўрнига нацистлар келди. Фашистлар оммавий тутқинлашларни, азоблашларни киритди. Ҳукмронликка келгандан кейин дастлабки олти ҳафта ичида Гитлер ҳукумати 18 мингга яқин коммунистларни қамоққа олди.

Нацистик партиянинг ижтимоий-иқтисодий сиёсати. Гитлернинг фашистик партияси кенг тарқалди ва шиорчиликни ўрнатди. Германиянинг ишчи табақаларининг барча қийинчиликлари Версаль шартномасининг асорати деб ишонтириб, ҳукмронликка келгандан кейин Версаль шартномасини бузишга, қуролланишга боғлиқ

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

таъқиқлашларни бартараф этишга, Германияга биринчи жаҳон уруши давридаги ҳудудларни қайтариб, "германлик наслга" "тирикчилик ҳудудига" керакли ва тегишли ҳудудларни босиб олишга ваъда берди. Нацистик идеологиянинг асосий белгилари антисоциализм, пангерманизм, национализм билан шовинизм, миллатчилик, антисемитизм бўлди. Улар немисларнинг наслининг ортиқчиликларининг "теориясини" илгари суриб, Германиянинг бошқа миллатларни бошқаришга мажбур эканлигини далиллар кўрсатиш орқали шовинизмни кучайтириб ўтирди. Ишсизларга — иш, ишчиларга- юқори маош билан яхши меҳнат шартномаларини, кичик хўжаликларга — ёллаш ҳақини йўқ қилиш билан субсидия бериш, майда савдогарлар билан ҳунармандларга солиқларни камайтириш билан арзон кредитларни киритиш, аввалги офицерларга янги аскарни йиғиш билан кек қайтариш ўйларини амалга оширишни ваъда қилди. Миллионлаган савдогарлар, ҳунармандлар, деҳқонлар, хизматкорлар,чиновниклар, офицерлар билан орқада қолган ишчилар фашистларнинг ижтимоий ва миллатчилик шиорларига кўнди. Маданиятни бир изга солиш амалга оширилди. Прогрессив немис ва чэт эл авторларининг ижод намуналари ўтга ёқилди. Гитлерчилар ёш авлодни милитаристик, шовинистик ва миллатчилик тарбиясини олишини назорат қилди. Ёшларнинг маънавий тарбияси "Юнгфольк", "Немис қизларининг иттифоқи" каби ташкилотлар орқали юргизилди.

Аниқланг!

Қандай жамиятда табақалар нацистик партияни қўллаб-қувватлади?

Нацистлар кучли террористик аппарат қурди.1933 йил апрелда гитлерликлар гестапо- маҳфий сиёсий полициясини қурди, унинг вазифаси тартибга қаршилик кўрсатганлар устидан оммавий назорат ўрнатиш ва йўқотиш бўлди. Унинг назоратида Бухенвальд, Дахау, Равенсбрюк, Маутхаузен, Заксенхаузен, Флоссенбург концлагерлари бўлди. 300 мингдан ортиқ немислар концлагерларга қамалиб, уларнинг 100 мингдан ортиғи ўлдирилди.

Халқнинг катта қисми қаттиққўл террор, ижтимоий шиорлар, иш-сизликни йўқ қилишнинг орқасида нацистик тартибни қўллай бошлади. Бироқ немисларнинг ҳаммаси ҳам нацистларнинг орқасидан эргашмади. Нацистларга қаршилик кўрсатадиган яширин ташкилотлар пайдо бўлди.

Учинчи рейхнинг агрессив ташқи сиёсати. Герман нацизми оммавий уруш билан миллатчилик иерархиясига асосланган дунёда-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Гестапо Гитлернинг маҳфий полицияси

ги янги тартибни ўрнатишга ҳаракат қилди. Гитлер билан унинг тарафдорлари Шарқдаги "тирикчилик ҳудудига", яъни Кенгаш Иттифоқига қарши уруш режаларини эълон қилди. Шу билан бир қаторда улар Версаль шартномасини бекор қилишни талаб қилди.1933 йил 14 октябрда Германия Миллатлар Лигасидан чиқиб кетди.1935 йил 13 январда Саарда халқдан анкета олиниб, унинг натижалари бўйича Саар области қайта Германияга қўшилди. 1935 йил 16 мартда Гитлер ҳукумати Германияда барчага ўрток ҳарбий вазифани қайта тасдиқлаш тўғрисида қарор қабул қилди. Бу Версаль шартномасини бузувчилик бўлиб ҳисобланди.

Германиянинг мураккаб ҳаракатларининг натижасида 1935 йил Англия билан ҳарбий-денгиз шартномасига қўл қўйилди. Германия сув усти флотини, сув ости кемаларини ушлаб туришга ҳуқуқ олди. Бу шартнома Версаль шартномасини икки томонлама бузиш бўлиб ҳисобланди.

1936 йил 7 мартда Германия расмий равишда Версаль тинчлик шартномасининг Рейн демилитаризация ҳудуди ҳақидаги тармоғини бекор қилишини эълон қилди. Шу куни Рейн ҳудудига немис аскарлари босиб кирди. Шундай қилиб, Европада жаҳон урушининг иккинчи ўчоғи пайдо бўлди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Билимингизнитекширинг:

1. Ноябрь инқилоби нима учун якунланмаган тус олди деб ўйлайсиз?
2. Веймар Республикасининг ташқи сиёсатининг асосий йўналишлари қандай бўлди?
3. Фашистик партиянинг ҳукмронликка келишининг сабаблари нимада бўлди?
4. Германиянинг Версаль шартномасининг бир томонлама бузувчилиги нимада ўз аксини топган?

   Мунозара: Германиянинг фашистларга ҳукмронликка келмасликка йўл бермасликка имконияти бўлдими?

§24-§. ИСПАНИЯ УРУШЛАР ОРАСИДАГИ ДАВРДА

Бугун дарсда:

- Испаниянинг шароити, буржуазия — демократик революциянинг мазмуни;
- Халқаро кураш сиёсатининг, фуқаролар урушинанг сабаби билан 1936—1939 йилларда фашистбосқинчиларнинг бориши;
- Ф.Франко диктатурасининг ўрнатилишини кўриб чиқамиз

Испаниянинг биринчи жаҳон урушидан кейинги аҳволи. Испания Европадаги ривожланиши томонидан орқада қолган давлатларнинг бири бўлди. Испания-Америка урушида мағлубиятга учрагандан кейин бу давлат чуқур инқирозга учради. Аввалги кучли Испан монархиясининг даври тугади. Ер масаласи билан миллий масалаларнинг ўз ечимини топмаслиги инқирозни чигаллаштириб юборди.

Биринчи жаҳон урушида Испания бетараф сиёсат ушлади. Уруш Испания маҳсулотларига эҳтиёжни кўпайтириб, ўз навбатида бу давлат иқтисодиётини ривожланишига таъсир кўрсатди. Бироқ бу узоққа чўзилмади. Урушнинг якунланиши иқтисодий инқирозга олиб келиб, испан жамиятининг масалалари чигаллашиб кетди.

Таянч сўзлар:

хунта, Халқ майдони, фуқаролар уруши, франкистлар

Сўнгчил сиёсий кучлар фаоллаша бошлади. Қўзғолонлар, намойишлар, террорлик ҳаракатлар орқали давлатни тарқатишни ўз олдига мақсад қилиб қўйган анархистлар катта аҳамиятга эга бўлди.

1921 йил ёзда Испанияда чуқур инқироз бошланди. Бу инқироз испан аскарларининг Мороккада Риф Республикасининг жанжал чиқарувчи халқларидан мағлубиятга учрагандан кейин келиб чиқди. Бошқарувчи партия билан подшо халқнинг ишончини йўқотди. Бу шароитда давлат инқилобини амалга оширишга ҳеч ким тўсқинлик қила олмади. Инқилобни 1923 йил 13 сентябрда генерал Мигель Примо де Ривера амалга оширди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Мигель Примо де Ривера

Примо де Ривера ҳукуматни алмаштирган ҳарбий диктатурани (хунта) ўрнатди, кортесларни (парламент) тарқатди, фавқулодда ҳолатни киритди, конституциянинг фаолиятини тўхтатди. Баъзи жойларда ҳукмронлик ҳарбий губернаторларга берилди. Диктатура ўз мақсадини Испанияни "янгилаш" деб эълон қилди. Бироқ бу янгилаш Италия намунаси бўйича жамиятнинг фашистланишига олиб келди. Ҳудуд аҳолисини кучлаб испанлаштириш юргизилди. Ташқи сиёсатда "Буюк Испания" қуриш йўналиши қўлга олинди. Иқтисодий аҳволни тартибга келтириш вақтинчалик ҳарбий-монархия тартибини кучайтирди. 1925 йилда Примо де Ривера ҳарбий ҳукмронликни фуқаровий ҳукмронликка алмаштирди, бироқ бундан ҳукмронликнинг аҳамияти ўзгармади. Бу тартибнинг ютуқлари солиштирмали равишда ижтимоий тинчлик билан ишчиларнинг доимий шароитини таъминлаш бўлди. Бу касаба уюшмалари билан аҳилликнинг орқасида амалга ошди. Бироқ иқтисодий инқироз 1929-1933 йиллардаги диктатурага фаол қаршилик кўрсатишга олиб келди. Ҳарбийларнинг ўзи ундан бош тортди. 1930 йил 28 январда Примо де Ривера истеъфога кетишга мажбур бўлди. Давлатда республикани қайта тиклаш учун оммавий ҳаракатлар бўлди.1930 йил 12 декабрда монархияни қулатиш учун бўлган маваффақиятсиз ҳаракат амалга оширилиб, унинг иштирокчилари тутқинга олинди. Буржуа-демократик инқилоб. 1931 йил 12 апрелда Испанияда республика тарафдорлари ғалабага эришган сайлов бўлиб ўтди. 14 апрелда XIII Альфонс подшо давлатдан қочиб, шу куни Испания республика бўлиб эълон қилинди. Бу тинчлик демократик инқилоби бўлди. Ҳукмронлик вақтинча А.Самора қўлига ўтди. Янги ҳукуматнинг олдида: давлатда аграр ислоҳат ўтказиш (сабаби ер эгаларига 67 фоиз ер тегишли эди), миллий масалаларни ҳал қилиш, ишга яроқли фуқароларнинг 40 фоизини ташкил этадиган ишсизликни тўхтатиш масалалари турди. Бу вақтда Испанияда тўртта миллат ривожланган-испанлик, каталонлик, басклик ва галисийлик. Кейинги учтаси автономияга қўшилди. Уларга давлат ҳудудидинг 15,6 фоизи билан 6 миллион аҳолиси тегишли эди. Кун тартибида католик черкови билан алоқа ўрнатиш, испан миллий саноатини ҳимоя қилиш, ҳарбий ислоҳат юргизиш, шу билан бирга бир қатор ижтимоий масалаларни ҳал қилиш турди. Вақтинча ҳукмронлик кортесга сайлов ўтказиб, юқорида аталган масалаларни ечишга асосланган бир қатор қонунлар киритди. А.Самора президент бўлиб сайланди. Янги

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

демократик Конституция қабул қилинди. Черков давлатдан бўлинди. Черков диний органлари ёпилди. Каталония автономия олди. Аграр ислоҳатнинг ўтказилиши: ер эгаларидан ерни сотиб олиб, оддий халққа таратилиши эълон қилинди. Бироқ ҳукуматнинг ислоҳатларни ўтказишдаги қатъиятсизлиги, оддий халққа зўр таъсир кўрсатадиган черковнинг ҳукмронликка аралашиши 1933 йилги сайловда ўнг блокнинг ғалаба қозонишига олиб келди. Улар ислоҳат юргизишни сусайтирди. Баскларга автономияни таъминлашдан бош тортди. Қаршилик кўрсатганларга ҳукумат ҳарбий куч ишлатди. Халқ майдонининг ғалабаси. 1933 йил аввалги диктатор Хосе Антонио Примо де Риверанинг ўғли Испан фаланга партиясини қурди (испанлик фашистлар). У республикани тарқатди, ҳукмронлиги кучли унитар давлат қурди, католик черковининг ҳуқуқларини кенгайтиришни таклиф қилди. 1934 йил ҳукуматнинг сиёсатига қарши оммавий халқ норозиликлари келиб чиқди. Каталония ўз мустақиллигини эълон қилди, Австрияда қуролли қўзғолон бошланди. Сўнг томон кучларнинг бирлигининг бўлмаслиги бу норозиликларни босиб ташланишига олиб келди. Мағлубиятни тан олмаган сўнг томон кучлар 1936 йил бир қатор ислоҳат дастурларини таклиф қилган "Халқ майдони"ни қурди. Сиёсий махбусларга кечирим, демократик ҳуқуқ билан эркинлик, Каталониянинг автономиясини таъминлаш, даромадни кўпайтириш, солиқни камайтириш, аграр ислоҳат юргизиш кўриб чиқилди. Дастур 1936 йил февраль ойида маъқулланиб, Халқ майдони ҳукмронликка келди.

Ўйланинг!

Испанияда Халқ майдонини қурилишига нима сабаб бўлди?

Унга қарши аскарларга суянган ўнг томон кучлар қўзолон уюштирди. Қўзғолонни уюштирган Хосе Антонио Примо де Ривера бошлаган гуруҳ таркибидаги генерал Санхурно ва генерал Ф.Франко бўлди. Фуқаролар уруши ва фашистик босқинчилик. Қўзғолон 1936 йил 17 июлда Мароккода бошланди. Кейинги куни уруш Испаниянинг бошқа ҳудуларига ҳам тарқалди. Қўзғолончиларга испан аскарларининг 80 фоизи ёрдам берди. Натижасида 20 минг офицердан республика тарафдори бўлган 500 офицер қолди, бироқ авиация билан флот республика тарафдорлари қаторида қолди. Давлатда фуқаролар уруши бошланди.

Айтинг!

Испаниядаги фуқаролар урушининг сабабларини айтинг.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Қўзғолончиларда муаммолар пайдо бўлди: Хосе Антонио Примо де Риверу тутқинга олиниб, дорга осилиб,Санхурно ҳаво офатига учиради, Ф.Франко марокколик аскарлар билан Мароккода республика флоти қарамоғига тушди. Қўзғлончиларга мағлубиятга учраш хавфи туғилди. Бироқ Италия билан Германия Ф.Франконинг тарафдорларига, франкистларга ёрдамга келди. Улар самолёт орқали марокколик аскарларни Испанияга етказиб, қўзғолончилар ни қурол-яроқ билан таъминлаб турди. 200 минг Италия ва немис аскарлари франкистларнинг тарафдорлари сифатида урушга ишти рок этди. 1936 йилда бўлган генерал Ф.Франко бошқарган қўзғолоннинг мақсадини: "Тоталитар давлат, ижтимоий фаровонлик ва оммавий тараққиёт" деб эълон қилди. Қўзғолоннинг бошлаги ши республика ҳукуматининг олдига франкистларга қаршилик кўрсатиш вазифасини қўйди. Испаниялик саноат, ҳарбий техникаининг кўплаб тури билан қурилмаларни ишлаб чиқармагани кўплаган қийинчиликларни келтириб чиқарди. Ҳарбий ходимларнинг етишмовчилиги келиб чиқди. Англия, Франция ва АҚШ ҳукуматига қурол-яроқ сотишини илтимос қилиб сўраган республикачиларнинг илтимоси бажарилмади. Бу давлатларнинг ҳукуматлари халқаро ҳуқуқларга асосан бошқа давлатларнинг ички масалаларига аралаши олмаслигини айтди. Ғарбнинг ҳукуматлари Россияга қуролли босқинчилик билан антибольшевик кучларига кўрсатган ёрдами билан ёқимсиз тажрибасини ҳам ҳисобга олган эди. 27 давлат орасида Испаниянинг масаласига аралашмаслик ҳақидаги шартномага қўл қўйилди. Бироқ Италия билан Германия бу шартномани бажармай, франкистларга қурол-яроқ етказиб турди. 1936 йил СССР шартноманинг шартларига амал қилмаслигини, республикачиларни ҳарбий кенгашчилар ва қурол-яроқ билан таъминлашини маълум қилди. Республикани ҳимоя қилиш мақсадида Испанияга фашизмга қарши курашишга 35 мингдан 42 мингга яқин одам келган. Булардан интернационал бригадалар қурилди.

Аниқланг!

Йирик давлатларИспаниядаги фуқаролар урушига қандай кўзқарашда бўлди?

1936 йил сентябрда Ларго Кабальеронинг раҳбарлиги билан бир қатор ислоҳатларни амалга оширган республика ҳукумати қурилди. Назоратда бўлган ҳудудларда ер эгаларининг ҳуқуқи бекор қилиниб,ер оддий халққа, йирик корхоналар эса давлат мулкига берилди. Бошқа корхоналар касаба уюшмаларининг бошқарувига берилди. Каталонликлар билан басклар автономия олди. Бироқ

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

сиёсий тартиб аста-секин демократиядан узоқлашди, унинг сабаби ҳарбий вазият билан боғлиқ бўлди. Демократиядан узоқлашишнинг яна бир сабаби СССР нинг ёрдамига орқа суяган коммунистларнинг таъсири бўлди. СССР коммунистларининг ҳаракатини кўчириб олган испаниялик коммунистлар Каталонияда юқори таъсири бор троцкисларга қарши курашни бошлади. Давлатда жазо органларининг қувғин-сургунлари бошланди. Испанияда Кенгаш намунаси билан фашистлар билан алоқада бўлди деб троцкиларни айблаб, Кенгаш намунасидаги суд жараёнини юргизиш ҳаракати ҳам бўлди. Шундай қилиб испан демократияси Испан республикасидан аввал ўз фаолиятини тўхтатди. 1936-1937 йиллардаги асосий кураш Мадрид атрофида бўлди. Бироқ франкистларнинг барча ҳужумлари мағлубиятга учради. Мадридни босиб олишга ҳаракат қилган франкистларнинг бу муваффақиятсиз ҳаракатидан кейин Германия билан Италия очиқ турда алоқа қила бошлади. 200 мингга яқин аскар:немисларнинг "Кондор" легиони, немис-италиялик экспедиция корпуси, португалиялик аскар ва бошқаларни киргизди. Шимолий-ғарбдан республикачилар зарба берамиз деган италиялик корпуснинг ҳаракати муваффақиятсиз бўлди. 1937 йил Гвадалахара шаҳарининг ёнидаги италиялик корпус вайрон қилинди. Бу муваффақиятсиз мағлубиятдан кейин франкистлар троцкилар билан коммунистлар-

"Кондор" легионлари бомбардимон қилган Мадрид. 1936 йил, декабрь

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

нинг ўртасида бўлган келишмовчиликни фойдаланишга ҳаракат қилиб, асосий кучни Каталонияга сарфлашга киришди. 1937 йил 3-6 майда Ларго Кабальеронинг тарафдорлари коммунистларнинг сиёсатига қарши Барселонага қуролли ҳужум уюштирди. 1937 йилнинг ўртасида Ғарбий державалар Испанияда бўлаётган қўзғолонларга аралашмаслик сиёсатини давом эттирди.

Бу ҳақиқатдан, Испания Республикасини қамал қилишни билдирди. Лондон билан Париж ўзларини генерал Ф.Франконинг италия-герман қўллаб-қувватлашини сезмагандек кўрсатди. Испанияда бўлган фуқаролар урушига аралашмаслик сиёсати вақт ўтган сайин фашистик диктаторларнинг Европа ҳудудида кучайишига олиб келди. Ф.Франконинг диктатурасининг ўрнатилиши. 1938 йил апрелда франкистларнинг ҳарбийлари Каталонияни республика ҳудудидан бўлиб юборди. Республика аскарининг 1938 йил июль ойидаги қамални бузиш учун бўлган хатти-ҳаракати муваффақиятсиз якунланди. 1939 йил Каталония босиб олинди. Республикачиларнинг назоратидаги ҳудуд Франциядан бўлиниб қолди. 1939 йил февралда Англия билан Франция республика ҳукумати билан алоқасини узиб, генерал Франконинг раҳбарлигидаги ҳукуматни тан олди. СССР ҳам қурол-яроқ билан таъминлашни тўхтатди. 1938 йил Испанияда миллатлараро бригадалар киритилди. Халқаро бўлиниб қолган ҳимоя раҳбари полковник Касадо 1939 йил 6 мартда инқилоб уюштириб, республика ҳукматини қулатиб, Ф.Франко билан музокалар юргизди. Коммунистларниг қўзғолонга чиқиш ҳаракатлари муваффақиятсизликка учради. Республикачиларнинг назоратидаги ҳудудларга франкистик ҳарбийлар кирди. 1939 йил мартдан бошлаб 1975 йилга қадар Уруш Испанияга осонга тушмади, 1 миллион одам ҳалок бўлди, 500 минг одам ватанини ташлаб кетди, давлат хувиллаб қолди. Испанияда Халқ майдони фашизмга қарши курашнинг бир кўриниши сифатида фойдаланилди, бироқ унинг аксига сифатида шаклланмади.

Билимингизнитекширинг:

1. Биринчи жаҳон уруши Испаниянинг ривожланишига қандай таъсир кўрсатди?
2. М.Примо де Риверанинг диктатурасига тушунча беринг.
3. Испаниядаги Халқ майдони дастурига баҳо беринг.
4. Фуқаролар уруши даврида майдондаги аҳвол қандай ривожланди?
5. Фуқаролар урушида республикачиларнинг мағлубиятга учраш сабабларини кўрсатинг.

Мунозара: Испаниянинг Халқ майдони билан Франциянинг Халқ майдонини солиштиринг. Ўхшаш томонлари билан фарқларини атаб кўрсатинг.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ИККИНЧИ ЖАХОН УРУШИ. САБАБЛАРИ ВА ОҚИБАТЛАРИ

25-§. ЖАҲОН УРУШИНИНГ САБАБЛАРИ

Агрессор мамлакатларининг блогининг деган ном билан қолди. Кейин эса ўша йилнинг ноябрида Германия ва Япония Коммунистик Интернационалга қарши кураш тўғрисида келишувга — Антикоминтерн пактисига қўл қўйди. Пактнинг мақсади — дунёнинг етакчилигини эгаллаб олмаслиги учун коммунистлар идеологиясининг янада ривожланишига йўл қўймаслик. Тарафдорлар Коминтерн харакатлари бўйича бир-бири билан ахборот алмашиш ва унга қарши бирлашиб курашиш вазифаси юкланди. Бу пактга 1937 йили Италия қўшилиб, Берлин — Рим — Токио уч бурчакги ташкил қилинди. Шундай қилиб келишувлар асосида уч агрессор давлатлар блоги ташкил топди. Кейинроқ Антикоминтерн пактига бийлиги тепасига Германия нацизм билан итальян фашизм идеологиясини қўллайдиган хукумати қўшилди. Ўша вақтдан бошлаб агрессив мамлакатлар босқинчилигининг янги даври бошланди. 1937 йил июлда Япония Хитойга ҳужум бошлади. Пекинни босиб олиб, япон харбийлари Хитойнинг марказий провинцияларига йўналтирилди. Германиянинг миллий -социалистик партиясининг биринчи ўриндаги мақсадини куч билан "хаётий иттифоқни" эгаллаб олиш. Шундай қилиб, Германия билан Япония "Коминтерн билан кураш"да "Антикоминтерн пакти" оламга етакчилик қилиш учун урушга тайёргарлик сифатида фойдаланди.

Бугун дарсда:

- агрессор мамлакатлар Блогининг қурилиши, "тинчлантириш сиёсати", аншлюс, Мюнхенкелишими;
- Европадаги урушгача Бўлган инқилоб, МолотовРиббентроп пакти хақида биламиз.

Таянч сўзлар:

Антикоминтерн пакти, "тинчлантирувчи сиё - сат", аншлюс, Мюнхен битими, кафлликлар сиёсати.

Ўйланинг!

Нима учун Миллатлар лигаси Германия, Италия билан Японияниг босқинчилик ҳаракатларини тўхтатаолмади?

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Берлин—Рим—Токио уч бурчаги. Антикоминтерн пакти

Ғарбий державаларининг "Тинчлантириш сиёсати" ҳамда Австриянинг қўшилиши. Учта агрессор мамлакатнинг яқинлашиш жараёнида диктаторларнинг тўхтатиш учун хавфсиз жамият системаси қурилгани йўқ. Аксинча инглиз-француз лагерида ўзларининг қуруқликдаги позицияларини сақлаш учун бирлашиши кузатилмади. Ғарбий давлатларнинг қарама — қаршилиги ва норозиликларига уларнинг Совет Иттифоқи билан қаршиликлари қўшилди. Бундан ташқари, Англия ва Франция А.Гитлернинг режаси хавфни етарлича баҳолай олмади, АҚШ эса европаликларнинг ишларига умуман аралашмади.

Бу шароитда Англия ва Франция ўзларининг хавфсизлигини таъминлаш учун "тинчлантириш сиёсатини" қўллади. У Версаль системасини модернизациялаш орқали катта урушни бўлдирмаслик мақсадини кўзлайди.

Эсда сақланг!

"Тинчлантириш" сиёсати— агрессорларга йўл бериш ва маъқуллашга асосланган сиёсат

1937 йилда Германия Австрияни қўшиб олишга тайёргарликни бошлади. У учун қулай шароит яратилди, сабаби Ғарб державалари Австрияни қўшиб олишни агрессия акти сифатида эмас, Германияни "тинчлантириш" мақсадига қаратилган. 1938 йили февралда Австрия канцлери Шушнинг мамлакатни Германиянинг бошқаришига бериш ҳақидаги ультиматумга қўл қўйишга мажбур

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

бўлди. Шу билан биргаликда Шушнинг Австрия аскарига немис аскарлари мамлакат ҳудудига кирган вақтда қаршилик қилмасликка буйруқ берди. Мартнинг 11-дан 12-га ўтар кечаси Герман аскарлари Австрия ҳудудига кириб, Австрия армиясини босиб олди. 1938 йили 13 мартда Гитлер Венага тантанали равишда кириб келди ва шу кунни "Австриянинг Герман Рейхи билан қўшилиши ҳақида" қонун қабул қилинди. Шунингдек, Австриянинг аншлюс вужудга келди.

Эсда сақланг!

Аншлюс — (нем. Anschiuss — қўшилиш, иттифоқ) Австриянинг Германиянинг таркибига қўшилиши.

Австрияни бўйсундириш қон тўкилмасдан ўтди, бироқ Вена ўзининг мустақиллигидан айрилганини Германия томонидан босим кўрсатилгандан кейин тушунди. Европа картасидан мустақил миллатлар лигаси таркибидан — Австрия давлати мустақиллигини йўқотди. Австрия аншлюси Версаль системасини барқарорлигига кучли зарб берди. Аншлюс Англия ва Франциянинг "тинчлантириш сиёсати"га ўтишига қаршилик қилди.

1938 йилги Мюнхен битими. 1938 йил Австрияни қўшиб олгандан кейин Гитлер вермахтга Чехословакияни йўқ қилиш учун яширин буйруқ берди. Гитлерликларнинг баҳонаси Чехословакиянинг аҳолисини катта қисми немислардан ташкил топган Судет вилоятидаги шароитдан фойдаланилди. Шу билан бирга Чехословакия ишлаб чиқариши Европадаги энг ривожланганлар қаторида эди. Гитлер бу вилоятни Чехословакиядан бўлиниб чиқиб, Германия таркибига қўшилишини талаб қилди.

Чехословакиянинг бу талабларига қарши туриши учун Англия ва Франция унга рад жавобини берди. Улар чехословакия хукуматини бу шартга кўнишига маслаҳат берди. Бу фашистик Германияни "тинчлантирувчи" сиёсатининг давоми бўлди. Унинг узоқдан кўзлаб юрган мақсатлари амалга оша бошлади, аниқроғи,—герман экспансия- сини Шарққа томон йўналган эди.

1938 йил 29—30 сентябрда Мюнхенда Германия, Италия, Англия ва Франция бошчиларининг учрашуви ўтди.

Учрашувнинг мақсади мустақил Чехословакия давлатининг келажагини аниқлаш эди. Чехословакиядан ҳеч қандай вакил қатнашмади. Бу мамлакатнинг тақдирини Гитлер, Муссолини, Чемберлен ва Даладье ҳал қилди. Бу келишув Марказий Европани тасвирига катта ўзгаришлар олиб келди.

Қабул қилинган келишув бўйича Чехословакия ўн кун ичида Судет вилоятини, ундаги барча қурилишлар билан бирга Германияга

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ўтказишга мажбур бўлди. Бу Чехословакияни, унинг ҳудудини бешдан бир қисмини, оғир ва ҳарбий саноатнинг асосий қисмидан айрилганини билдиради.

Аниқланг!

Мюнхен конференциясини нима сабабдан "Мюнхен битими" деб аталади?

Европадаги уруш олдидан 1939 йилги сиёсий тўнтарилиш.

1939 йил баҳорда Европадаги шароит чигаллашиб кетди. "Тинчлантириш" сиёсати тўлалигича омадсизликка учради.

1939 йил баҳорда Германия чех чегарасини бузулмаслигига кафиллик бермади. Гитлернинг дастури бўйича Словакия ва Закарпатье мустақиллигини эълон қилди. Бироқ, чиндан ҳам, Словакия "қўғирчоқ давлатга" айланди. Мюнхен битимиининг шартлари бузилди, Германия Чехословакияни босиб олди. Чехия ҳудудида Германиянинг Богемия ва Моравия протекторати қурилди.

Чехословакия ҳарбийлари шу вақтнинг энг кучли аскарлари эди. Аммо Чехословакиянинг шароити ночорлаша бошлади. 1938 йилда Австрия Германияга қўшилгандан кейин, давлатнинг уч томонидан немисларнинг ҳудудлари ўраб олди. Англия, Франция ва АҚШ-нинг оккупацияга қаршилиги силтов бўлди. Фақат Кенгаш ҳукумати норозилик билдирди.

Сиёсий томондан бу Ғарб державаларининг позицияларига катта таъсир қилди: уларнинг ҳаракатсизлиги Европада бутунлай германиянинг устиворлигига олиб келиши мумкин эди. Иқтисодий томондан гитлерлик Германиянинг чех саноатига эгалик қилиш Германиянинг ҳарбий имкониятини кучайтирди. Урушнинг охиригача Чехословакиянинг ҳарбий-саноати Германия учун ишлади.

Натижада, ҳарбий стратегик томондан Шарқий Европада тубдан ўзгаришлар бўлди: словакия ҳудудининг чехия қисмига немис ҳарбийларининг босиб кириши Польшанинг ҳарбий-стратегик қуршовда қолишига олиб келди.

Чехословакия ҳудудини эгаллаб олиб Германия Руминия чегарасига яқинлашди. Гитлер Руминиядан иқтисодий келишувга тезлик билан имзо чекишини талаб қилди.1939 йил 23 мартда Бухарестда герман-румин келишувига қўл қўйилди. Руминия ўзининг иқтисодиётини Германия эҳтиёжларига мос равишда ривожлантиришга мажбур бўлди. 1939 йил мартда Германия ўзига Мемель ва Мемель вилоятини (Литванинг Клайпеда вилояти) қўшиб олди. Мемель немисларнинг йирик ҳарбий базасига айланди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Фашистик Италия 1939 йил апрелда Албанияни босиб олди. Бу ҳаракатлар оламни бутун дунё урушига олиб келди, Англия, Франция ва Совет Иттифоқининг халқаро позицияларини ҳолсизлантирди. Айниқса, Испанияда Франконинг фашистик тартиби бекитилгандан кейин фашистик мамлакатлар атрофида қолган Франциянинг аҳволи қийинлашди.

Ушбу агрессия ҳаракатларининг босимидан Буюк Британия ташқи сиёсатини йўналишини ўзгартира бошлади, айниқса "тинчлантириш сиёсатидан" бош тортди. Англия ва Франция - Польша, Греция, кейинроқ Руминияга ёрдам бериши мумкинлигини эълон қилди. Бу имконият бўйича, аталган давлатларга қарши босқинчилик қилинса, дарров ҳарбий ёрдам бериладиган бўлди.Бироқ кафолот системаси туташ ўйлаштирилган эмас.

Ўша вақтда агрессив блок янада ривожлана бошлади. 1939 йил Антикоминтерн пактига Венгрия ва Маньчжоуго, кейинроқ франкистик Испания хам қўшилди. 1941 йил Антикоминтерн пактига Финляндия, Румыния, Болгария, шу билан бирга немислар аккупациялаган ҳудудларда жойлашган Дания, Хорватия, Словакия каби қўғирчоқ давлатлар хам қўшилди.

1939 йилда инглиз-француз иттифоқи битими. 1939 йилнинг апрель-май ойидан бошлаб иттифоқ ҳукумати билан Англия, Франция ҳукуматлари ўзаро ёрдам бериш, шу билан бирга Шарқий Европага ҳам ёрдамлашиш бўйича келишувлар бошланди. Ҳарбий конвенция хам қабулланди. Битимлар алмашиш бир неча ойларга чўзилди, сиёсий келишувлар эса иложсиз қолди.1939 йилнинг 12 августида Москвада ҳарбий масалалар бўйича инглиз-француз иттифоқининг келишувлари бошланди. Аммо, ҳарбий келишувлар ҳам омадсизлик билан тугади. Келишувга қатнашувчилар бирбири шубҳа гумон билан қабуллашди. Ҳар бир томон ўз ўйларини ишга оширмоқчи бўлади. Бунинг барчаси ўз фойдасини қўзлаган Германиянинг СССР билан ҳам, Англия билан ҳам амалга оширадиган келишувлар ва битимлар натижасида кескин тус олди.

Атанг!

Инглиз-француз иттифоқи битимининг омадсизликка учрашининг сабаблари.

1939 йилнинг май — август оралиғида ҳар хил иқтисодий ва сиёсий масалалар бўйича инглиз — герман келишувлари ўта бошлади. Яширин иттифоқ — Герман келишувлари ҳам бир вақтнинг ўзида амалга оширилди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Молотов-Риббентроп пакти. Иттифоқ бошчилиги Англия ва Франциянинг СССР билан битимга қўл қўймасликка ишонч хосил қилгандан кейин, келгусида Германия билан пакт қабулламоқчи бўлди. 1939 йил 23 августда СССР билан Германиянинг ташқи ишлар министрлари хужум қилмаслик хақида иттифоқ-герман пактига қўл қўйди. Бу тарихда Молотов-Риббентроп пактиси номи билан аталди. Келишув аъзолари бир-бирига хужум қилишдан бош тортиб, давлатлар учунчи давлат билан харбий тўқнашув бўлган шароитда нейтралитетни сақлаш вазифасини олди.

Пактга Германия билан СССР нинг Европадаги таъсир этувчи ҳудудларнинг белгилаш ҳақида яширин қарори қабул қилинди. Қарорга мос равишда, СССР ни қарашли ҳудудлари Латвия, Эстония билан Финляндия, Польшанинг шарқий районлари билан Бессарабия кирди. Германияга қарашли ҳудудлар Литва билан Польшанинг ғарби кирди. Яширин қарор иттифоқнинг ташқи сиёсий йўналиши Анлия билан Франция фойдаланиб келган Мюнхеннинг "тинчлантириш"йўналиши тарафдари эканлигидан далолат берди.

Иккинчи жахон урушининг сабаблари. Урушнинг сабаблари нимада бўлди? Энг олдин Германия-Италия-Япония иттифоқининг Англия-Франция-АҚШ нинг иттифоқининг қарама-қаршилиги.

Иккинчи жахон урушининг бошланиши учун Биринчи жахон урушининг натижалари асос бўлди. Биринчи жахон урушда енгилган давлатлар, ўз чегараларини қайтармоқчи бўлди. Германия мағлуб бўлганлиги учун, аламини олмоқчи бўлди. Яқинлашиб қолган урушнинг яна бир сабаби — мустамлакачиликка боғлиқ дов-жанжаллар.

Молотов-Риббентроп пактига қўл қўйиш

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Мағлуб бўлган давлатлар ўзларининг колонияларидан ҳам айрилди, улар бюджетини тўлдирмоқчи бўлди. Шу билан бирга АҚШ билан етакчи европалик давлатларнинг рақобати СССР нинг пайдо бўлиши дунёдаги коммунистик ҳаракатларининг ўсиши хавфини туғдирди.

Билимингизнитекширинг:

1. Тоталитарли мамлакатларнинг ташқи сиёсатининг ўзгаргалигини айтинг.
2. Иккинчи жахон урушидан олдин Ғарбий державаларининг ташқи сиёсатининг ишончсизлигини қандай тушунишга бўлади?
3. "Тинчлантириш" сиёсати деганимиз нима?
4. 1938 йилдаги Мюнхен битимининг натижаси қандай бўлди?

Фикрланг: Нима учун тинчлик тарафдорлари иккинчи жахон урушини тўхтата олмади?

26-§. ИККИНЧИ ЖАХОН УРУШИНИНГ БОШЛАНИШИ. ГЕРМАНИЯНИНГ ҒАРБИЙ ЕВРОПА ДАВЛАТЛАРИНИ ОККУПАЦИЯЛАНИШИ

Бугун дарсда:

- Иккинчи жахон урушининг боланиш даври, кенгаш-фин урушининг бориши;
- Германиянинг Ғарбий Европа давлатларини оккуппациялаш, оккупацияланган ҳудудлардаги"янги тартиб";
- антигитлерлик коалициянинг қандай қурилганлиги;

Фашист Германиясининг Польшага ҳужуми. Буюк Британия билан Франциянинг гитлер Германиясига қарши йўналтирилган "тинчлантириш сиёсати" омадсиз бўлди. 1939 йилнинг 1 сетябрида Германия Польшага уруш очгандан кейин Иккинчи жаҳон уруши бошланди.

1939 йилнинг 3 сентябрида Англия билан Франция Германияга уруш эълон қилди. Сабаби бунгача Польша билан ўзаро ёрдам бўйича келишувга имзо чеккан эди. Америка ҳукумати бетараф бўлди. Бошланган уруш аста секинлик билан дунё миқёсида бўла бошлади. Урушга 62 та давлат қатнашиб, 6 йилга чўзилди. У ўрта ҳисобда 60—70 млн одамни ҳаётдан олиб кетди.

2 хафта вақт ичида Польшаннинг барча ҳудуди оккупацияланди. Буюк Британия билан Франция фойдали ёрдам бермаганлиги учун, Польшанинг қуролли кучлари тайёр эмас эди. 17 сентябрда Польшанинг ҳудудига кенгаш ҳарбийлари кириб, Шарқий Пруссия чегарасига жойлашди. Германия ҳамда кенгаш харбийлари Молотов-Риббентроп пактини яширин қарорида айтилган чегарасига ўрнатди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Ўйланинг!

Англия мен Франциянинг Польшага харбий ёрдам бермаслигининг сабаби нимада?

28 сентябрда Германия Совет иттифоқи билан ўзининг босиб олган ҳудудлари орасидаги янги чегараларини белгилашга келишишди. СССР кўпинча белоруслар, украинлар ва еврейлардан ташкил топган Ғарбий Украина ҳамда Ғарбий Белоруссияни босиб олди.

Фашист харбийлари Польшага хужум қилаётган вақтда, Ғарбий ҳудудда "Оғаш уруши" бошланди. У қандайдир бир фаол харбий харакатларнинг йўқлигидан таърифланди. Фашист Германияси Ғарбда хужум қилишга ҳали тайёр эмас эди, Англия ва Франция химоя тактикасини фойдали деб ҳисоблади. Француз харбийлари Мажино қамалини темир—сим тўрлари бор, узоқ ҳимоя тизими бўйига жойлаштирди. "Оғаш уруши" 1939—1940 йилнинг қиш ойларида бўлиб ўтди. Франция ва Англия Германиянинг босқинчилиги СССР-га қарши йўналтирилади деб ўйлашган.

Аниқланг!

Иккинчи жахон урушининг бошланиш даври, нима сабабдан "Оғаш уруши" деб аталди?

Фашистик Германиянинг Польшага ҳужсуми, 1939 й.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Кенгаш Иттифоқининг Финляндияга хужуми. Польшани бўлишиб бўлгандан кейин СССР Болтиқ денгизидаги позицияларни шакллантиришга йўналтирилган қадамларни ўйлаб чиқди. 1939 йилнинг сентябрнинг охири — октябрнинг бошларида СССР уч давлатга ҳужум қилмаслик шартномасига имзо чекди. Финляндиянинг ҳукумати ўзаро ёрдам тўғрисидаги шартномадан бош тортгандан кейин Кенгаш-фин муносабатлари ночорлашиб кетди. 1939 йилнинг 30 ноябрида СССР ҳарбийлари ҳаракатлари Хельсинкини бомбардимон қила бошлади. Миллатлар лигасининг кенгаши СССР-ни Лигадан чиқариш тўғрисида қарор қабул қилди. Ҳарбий ҳаракатлар уч ярим ойга чўзилди. 1940 йилнинг 13 мартида СССР билан Финляндия Германиянинг аралашиши билан битим тўғрисидаги келишув шартига имзо чекди. Унинг шартига кўра Карель мойнағидаги Кенгаш-Финляндия чегараси шимолий ғарбга сурилди.

Германиянинг Ғарбий Европа мамлакатларини оккупациялаши. Германиянинг кейинги босқинчилик ҳаракати кутилмаган шароитда бўлди. 1940 йилнинг апрель ойида немис ҳарбийлари эслатмасдан Данияга босиб кирди ва унинг ҳудудини эгаллаб олди. Дания бўйсундирилиб, ҳукумат эса мағлуб бўлганини эълон қилди. Шу вақтнинг ўзида Германия ҳарбийлари ўзларининг ҳарбий кемалари билан Норвегиянинг йирик портларига келиб, уларни хеч қандай қаршиликсиз босиб олди. Ҳукумат Ослодан (Норвегиянинг пойтахти) давлатнинг марказий қисмига алмашди. 14 апрелда Норвегиянинг шимолига ва 17 апрелда марказий қисмига Француз-Инглиз денгиз десанти тушди. Уларнинг ҳаракатини тадқиқ қилишгина бўлди. 1940 йилнинг 8 июнида иттифоқдошларнинг ҳарбийлари қайтиб кетди, Норвегия ҳарбийлари тиз чўкди. Германиянинг Норвегия ва Данияга босиб киргандан кейин “Оғаш уруши” тўхтатилди. Гитлернинг Ғарбий Европани эгаллаб олишни режалади. Норвегиядаги инглиз ҳарбийларининг енгилишида кейин Германия билан курашни ёқловчи Уинстон Черчилль Буюк Британиянинг премьер-министри бўлди. Нидерландия, Бельгия ва Люксембургнинг химоясизлиги сабабидан — улар орқали немис аскарлари Францияга хужум қилиши мумкин эди, бу ўз навбатида, иттифоқдошларнинг позицияларига нуқсон келтирди. 1940 йилнинг 10 май ойида Германия уларнинг ҳудудига босиб кирди.

Гитлерчилар Францияга хужуми Бельгия орқали ўтказиладиган бўлгани учун, инглиз-француз ҳарбийларининг кўпчилиги Шимолга жойлаштирилди.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Франция ва Англия урушидан олдин ташкиллаштирилган Диль режаси бўйича ҳаракат қилди. Қуролли кучлари асосий қисмлар ини давлатнинг марказида эмас, Мажино чизиғининг бўйларига жойлаштирилди. Немис ҳарбийлари Арденн тоғларидаги қийин ерлардан ўтиб, асосий зарбани Ғарбий майдоннинг қоқ ўртасида ўтказди. Шундай қилиб иттифоқдошларнинг кутилмаган ерларидан хавфсизлиги бузилди.

Мажино чизиғини айланиб ўтиш орқали немис аскарлари Бельгия, Голландия (Нидерландия) ва Люксембургни босиб олиб, француз аскарларини тўғри ортидан чиқди.

Шимолга харакати билан бир қаторда немис аскарлари Голландия аскарларининг қарама қаршилигига дуч келди. 14 майнинг эрта тонгида фюрер қаршиликни босиш учун буйруқ берди. Люфтваффе самолетлари Роттердамга 98 тонна бомба ташлади. 14 майда ёппасига бомбалашдан кейин голланд аскари мағлубиятни эълон қилиб, хукумат Лондонга кўчди. 28 майда Бельгия хам мағлуб бўлди. Ўша куни немис танклари Седан районида француз чегарасини бузиб ўтди. Германия французларга имконият бермади. Немисларнинг танк дивизиялари тез харакатланиб, танклар хужумига қаршилик қила олмайдиган француз аскарларини қира бошлади. Парижнинг шимолида ҳимоя чегараси қулатилди. Француз аскарларининг руҳи

Финландия уруши

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

тушиб кетди. Французлар Парижни ҳимоя қила олмасдан, шаҳарни бомбалашдан сақлаш учун 14 июнда уни ҳеч бир қаршиликсиз немисларга берди. Гитлерликлар фақат авиациядагина юқори натижаларга эга бўлди. Гитлерчилар сони билан ҳам, сифати билан ҳам, танкларни қўллаш услублари билан ҳам фарқланади: улар танкларни бир жойга тўплаб ушлаб турди. Инглиз-французлар эса уларни пиёда аскарларни ҳимоялаш мақсадида бутун майдонга таратиб юборди. 10 июнда Германиянинг ютиб чиқиши маълум бўлгандан кейин, Италия Францияга уруш эълон қилиб, унга ҳужум қилди. Рейно ҳукумати ўз ўрнидан кетиб, унинг ўрнига маршал Петен келди. Маршал Петеннинг ҳукумати Гитлердан келишув сўраб, 1940 йилнинг 22 июнда Гитлер билан битим келишув шартномасига қўл қўйишга мажбур бўлди. Ана шу битимга мос равишда Франция икки қисмга бўлинди: Франциянинг шимоли ва Ғарбини Германия босиб олди. Қолган қисми Германия билан ҳамкор бўлган Петен ҳукуматида қолди. Кичкина Виши шаҳарчаси ҳукуматнинг резиденцияси бўлди. Немислар Франциянинг индустриал ривожланган шимоли ва ғарбий қисмини босиб олиб, уни Буюк Британияга қарши курашда асосий ҳарбий базага айлантирди.

Немис аскариларининг намойиши

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Айтинг!

Франция нима сабабдан мағлуб бўлди?

Дюнкерк атрофидаги денгизга яширинган инглиз ва француз аскарларини герман бошлиқларининг қарори қутқариб қолди. Ҳарбий шароитга боғлиқ равишда ҳарбий бошлиқ Дюнкеркга ҳужумни тўхтатишни буюрди. 1940 йилнинг 26 май ва 4 июнь оралиғида Дюнкеркдан британ аскарлари барчаси эвакуацияланди.

Францияда миллий курашда генерал Шарль де Голль бошқарди. У мағлубиятни қабул қилмай, "Озод Франция" деб аталадиган антифашистик комитетнинг бошлиғи бўлди.

Ўйланинг!

Германия ва инглиз-французларнинг ҳарбий стратегияларининг фарқи нимада бўлди?

Буюк Британиянинг позициялари. Франция, Бельгия ва Нидерландиянинг мағлубиятидан кейин, Германия ҳужумчиларининг хавфи Британия ороллариga ҳам етиб келди. Буюк Британияга хужум қилиш учун денгиз кучлари етарли бўлмаган Германия, Британия шаҳарларини бомбардимон қилиш учун бомбалаш усулини қўллашга киришди.

Германиянинг Ғарбий Европани эгаллаб олиши АҚШ нинг кучсизланишга вужудга келтирди. Яккаланувчиларнинг қаршилигига қарамасдан Ф.Рузвельтнинг ҳукумати Буюк Британияга ёрдам берди 1940 йили АҚШ Англияга қуроллар ва эркин аскарлар билан ёрдам берди. Қўшма Штатлар Гитлернинг кучайишини хоҳламади, шунинг учун дунёнинг ишларига аралашмаслик учун аста секинлик билан бош торта бошлади.

Балқондаги, Шимолий Африкадаги ҳарбий харакатлар. Германия фашистик блокни кучайтиришга ҳаракат қилди. 1940 йил 27 сентябрь Берлинда Германия, Италия ва Японияниинг орасида сиёсий ва ҳарбий иқтисодий иттифоқ тўғрисида Учлар пактига имзо чекилди. Фашистик Германияни Балқон ярим оролини СССР-га қарши урушга тайёрланишнинг плацдарм сифатида кўрди. Шу билан бирга гитлерчилар Балқон ярим ороли келгусидаги босқинчиларнинг режасини амалга оширишдаги плацдарми ҳисобланди. Англия учун хам Балқон ярим оролининг аҳамияти катта бўлди. Сабаби у яқин ва ўрта шарқдаги инглиз ҳудудини ҳимоя қилиб туради. 1940 йилнинг иккинчи ярмида ва 1941 йилнинг бошида Германия Балқон

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Буюк Британия конвентри

учун курашда бир қатор ютуқларга етди. Венгрия, Болгария ва Руминиянинг Учлар пактига қўшилиш учун унинг Балқон ярим оролидаги аҳамияти кучайди. Балқондаги операцияга герман бошчилиги ўз иттифоқдошларини кўпчилигини чақирди. Бошида герман фашизми дунёга эгалик қилиш мақсадида балқон плацдармини тинчлик йўли билан эгаллашни ўйлади. Бу режани Югославия ва Грек аҳолисининг тиш тирноғи билан қаршилиги орқасидан амалга ошмади. Герман фашизмига Югославия ва Грецияни қуролли куч билан босиб олишга тўғри келди. 1940 йил 28 октябрда Италия Грецияга уруш эълон қилди. Қарши томоннинг аскарлари сонининг кўплигига қарамасдан греклар Италиянинг бўлимчаларидан ҳимояланишга мажбур бўлди. 1941 йилнинг 6 апрелида немислар Болгариядан Югославия ва Грецияга ёппасига ҳужум қилди. Уч ҳафтадан кейин шу икки мамлакат ўз мағлубиятини эълон қилди. Шундан кейин немис босқинчилари Югославия ва Грециянинг ҳудудларини бўлиб ташлади: унинг бир қисмини Италия, Венгрия ва Болгарияга ўтди, аммо энг катта қисми Германияга тегишли бўлди.

Оккупацияланган ҳудудлардаги “Янги тартиб”. Босиб олинган мамлакатларда фашистлар иккинчи жаҳон уруши фашист блоги давлатларининг асосий мақсади — дунёни ҳудудий қайта бўлиш, мустақил давлатларни мустамлакага айлантириш, халқларни қириб ташлаш, жаҳонга хукмронлик қилишни амалга ошириш учун “Янги

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

тартибни” ўрнатди. “Янги тартибни” ташкиллаштириш даврида Учлар пакти аъзолари ўзларининг бир туташ бийлигини ўрнатиш учун эгаллаб олган ва мустақил давлатларнинг захираларини мобилизация қилишга интилди. Немис фашистлари Европа картасига ўзгаришлар киритди. Сиёсий картадан бир қатор мамлакатлар йўқолди. Баъзи бир давлатлар ҳудудидан айрилди, баъзилари эса бўлакларга бўлиниб, бошқа давлат худудига кирди. Урушгача фашист Германиясининг қўл остидаги қўғирчоқ Словакия мамлакати ташкил топди, Чехия ва Моравия Германиянинг “протектораттига” айланди. Францияни оккупациялаган шимолий ва марказий, Вишидаги оккупацияланмаган жанубий ҳудудларга бўлинди. Югославияда “мустақил” Хорватия ва Сербия ташкил қилинди. Черногория Италиянинг қарамоғига ўтди, Словения ни Италия ва Германия бўлиб олди. Янгидан ташкил қилинган давлатларга гитлерчилар ўзларига бўйсинадиган тоталитарли ҳар бий диктатураларни ўрнатди. Тўлиқ эмас ёки ярим оккупацияланган мамлакатларда босқинчилар, одатда, коллаборационистлардан — аҳолини миллий қадриятларини сотиб кетган йирик буржуазия ва помешчиклар вакилларидан ташкил топган қўғирчоқ хукумат қуришга итилишди.

Эсда сақланг!

Коллаборационизм — душманнинг қадрияти учун ўз эрки билан қасддан ўз давлатигазиён келтирадиган ҳамкорлик.

Антигитлерлик коалиция қуришнинг бошланиши. Рузвельтнинг таклифи билан 1941 йил 11 мартда конгресс ленд-лиз, яъни

Поляк патриотлари 1939 ж., 18 декабрь

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

иттифоқдош давлатларга урушга керакли қурол-яроғ, хом-ашё, озиқ-овқат, турли товарлар, ахборот, хизматларни қарзга бериш тўғрисида қонун қабулланди. Бу қонун АҚШ билан ёрдам ва товарларни олган мамлакат орасида қабулланган келишилган шартнома асосида ишга оширилади. Ленд-лиз бўйича махсулот 42 та давлатга таратилди, 1945 йилнинг 31 декабригача 49 миллиард доллардан ошиб кетди. 1941 йилнинг 22 июнь куни Германия СССР-нинг ҳудудига бостириб кирди. Жаҳоннинг барча ҳарбий кучларнинг фашизмга қарши туриши билан таърифланадиган янги давр бошланди. Антигитлерлик коалициянинг шартлари Англия ва АҚШ ҳукуматларининг Германияга қарши урушда СССР-га қўллов кўрсатиш тўғрисидаги маълумотлари бўлди. 1941 йил 12 июнда Москвада ўзаро ёрдам кўрсатиш учун Германияга қарши урушга умумий иш-ҳаракатлар тўғрисида инглиз-кенгаш битимига имзо чекилди. 2 август куни АҚШ, кенгаш аскарларига ҳарбий-иқтисодий ёрдам бериш вазифасини олди. Антигитлерлик коалициянинг барча кучларини асосий омил фашист босқинчиларига қарши кураш бўлди. Бироқ бир вақтда улар орасидаги қарама қаршиликлар ҳам учраб турди. Шундай қилиб, ижтимоий тизимда ҳар хил учта жаҳон державаларнинг — Кенгаш Иттифоқи, Буюк Британия ва АҚШ ҳамжихатлигига асосланган антигитлерлик, антифашистик коалиция қурила бошлади. Уч буюк державаларнинг коалициясига фашистик босқинчиларнинг қурбонларига айланган бошқа кўплаб мамлакатлар қўшилди.

Германия ҳужуми

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Билимингизнитекширинг:

1. Учлар пакти мамлакатларнинг — Германия, Италия ва Япония сиёсатини нимасини умумлаштирди?
2. Кенгаш-фин урушининг сабабларини атанг.
3. Иккинчи жаҳон урушининг бошидаги АҚШ қандай позицияга эга бўлди?
4. Антигитлерлик коалициянинг қурилишининг шартларини атанг.
5. Фашистларнинг босиб олган ҳудудларидаги "янги тартибининг" асосий кўринишларини айтинг.

27-§. АҚШНИНГ УРУШГА КИРИШИ. "ИККИНЧИ МАЙДОННИ" ОЧИШ МАСАЛАСИ

Бугун дарсда:

- АҚШнинг Иккинчи Жахон урушига Қўшилиш сабаблари, антигитлерлик коалициянинг қурили ши ва тугаши;
- "иккинчи майдон" атрофидагикелишмов чиликлар;
- Москва, Кохира, Тегеран, Ялтадаги конференцияларда Қабулланганқарорлар;
- Европадаги Урушнинг якунланишини кўриб чиқамиз.

АҚШнинг урушга кириши. Германиянинг Узоқ шарқдаги ҳамкори Япония ўз навбатида АҚШ, Буюк Британия, Франция ва Голландиянинг ерларига ва ҳарбий денгиз кучларига ҳужумга ўтиш учун тайёргарлик кўрмоқда. Японлар АҚШнинг Перл-Харбордаги флотига ҳужум қилди, Сиамга босиб киришни ва Малайа ҳамда Лусонга ҳаводан бомбардимон қилишни, Тинч океан ороллари босиб олишни режалади.

Япон ҳарбий — денгиз флоти кемаларининг ярмидан кўпи Атлантика океани АҚШ Тинч океанининг флотига қараганда кўп бўлди. 1941 йил 7 декабрь эрта тонгда хавокучларининг транспорт кемаларидан (авианосецлардан) кўтарилган япон авиацияси ҳамда сув остин кемалари Гавай ороллар жойлашган. Перл-Харбор ҳарбий-денгиз базасига қўққисдан ҳужум қилди. 1 соат 45 минутнинг ичида америкалик флотга қаттиқ ҳужум қилиб, Тинч океанидаги АҚШ стратегик позицияларини қаттиқ ҳолсизлантирди. Бу ҳужумнинг бошланишидаги Японияга Тинч океанидаги урушнинг бошланғич давридаги АҚШ-дан ортиқ бўлишига имконият берди. Шу билан бирга Япония, Сингапур, Малай, Сиам ҳамда Гонконгга ҳам ҳужум қилди. Бир-биридан минглаган километр узоқликда жойлашган, ҳар хил мамлакатларда сочилган, ўзаро фақат денгиз коммуникациялари

Таянч сўзлар:

ПерлХарбор, "катта Учлик", Тегеран конференцияси, Ялтаконференцияси, Германиянинг капитуляцияси.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

билан боғланган АҚШ, Англия ва уларнинг иттифоқчиларини ҳарбийлари умумий ҳаракатларга тайёр эмас эди. Уларнинг умумий режалари, умумий бошқармаси бўлмади. Перл-Харбордаги мағлуб изоляционизм тарафдорларининг ҳам мағлубияти бўлди. 1941 йил 8 декабрда АҚШ ҳукумати Японияга уруш эълон қилди. Япония билан урушга Буюк Британия билан унинг доминионлари, Голландия хукумати ва Лотин Америкасидаги бир қатор давлатлар кирди.

Аниқланг!

Япония нима сабабдан Узоқ Шарқ билан Тинч океанидаги катта худудни тез босиб олди?

1941 йил 11 декабрда Германия ва Италия АҚШ-га уруш эълон қилди. Шундай қилиб уруш барча буюк державалар ва уларнинг иттифоқдошларини қамраб олди.

Антигитлерлик коалицияни қуришнинг якунланиши. Перл-Харборди бомбалашдан кейин америкалик босчилигида давлатнинг ҳарбий кучларини, иқтисодий ресурсларни мобилизациялашни бошлади. Шундай қилиб, АҚШ миллий хавфсизлигининг ҳарбий қисми кучайиб, мамлакатнинг ташқи сиёсати ўзгарди. Америка Қўшма Штатлари урушувчи мамлакатга айлангандан кейин антигитлерлик коалициянинг уч буюк державалари — Англия, АҚШ ҳамда СССР-нинг сиёсати ва ҳарбий режаларини тез умумлаштиришга имконият пайдо бўлди. 1941 йил декабрдаги У.Черчиллнинг АҚШ-га сафари чоғида урушнинг инглиз-америка режаси тузилди. Ўзларининг ҳарбий режаларини қабуллагандан кейин Англия ва АҚШ ҳукумати Кенгаш Иттифоқи билан дипломатиялик келишув битимларни ташкиллаштиришга киришди. Битимларнинг натижасида 1942 йил май ойида гитлерлик Германия ва унинг иттифоқдошларига қарши урушда иттифоқ тузиш ҳақида инглиз-иттифоқ келишув шартномасига имзо чекилди. 1942 йил июнда Вашингтонда "Агрессияга қарши урушда ўзаро ёрдам беришда фойдаланиладиган қоидалар тўғрисида" Иттифоқ-Америка битимига қўл қўйилди. Тарафлар бир-бирининг ҳимоясини кучайтиришга ёрдамлашиш ва шу учун материаллар, хизматлар ва ахборот алмашишга келишилди. Шу келишим шартларга имзо чекиш билан уч буюк — СССР, Буюк Британия ва СССРнинг иттифоқи — антигитлерлик коалицияси тугатилди.

Аниқланг!

Антигитлерлик коалициянинг қурилишининг асосий даврларини айтинг.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

1941–1942 ЙИЛЛАРДАГИ ТИНЧ ОКЕАНИ ВА ОСИЁДАГИ ҲАРБИЙ ОПЕРАЦИЯЛАР

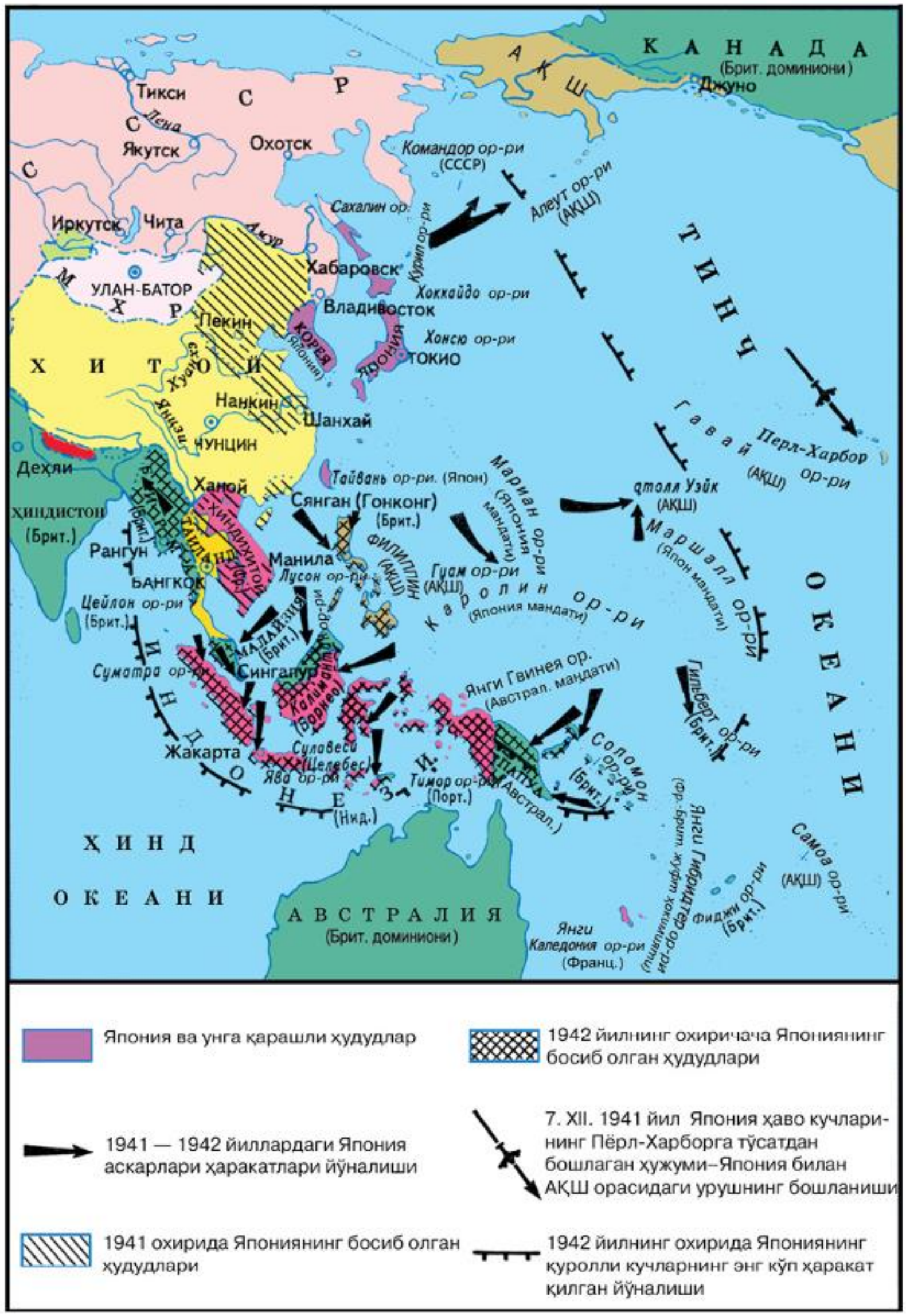

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Иккинчи майдонни очиш масаласи. Иттифоқдошлар орасидаги г муаммоли вазифа иккинчи майдонни очиш бўлди. Урушнинг 5 ўзгарган даври бўлиб ҳисобланадиган, 1943 йил Сталинград агидаги жангдан кейин иккинчи майдонни очишни кечиктиш, иттифоқдошларнинг фикрича, фойдасиз бўлди. Аксинча, ар аскарларини Ғарбий Европага ташлаш ва уни кенгаш аскарининг озод қилмаслик керак, деб ҳисоблади. Ф. Рузвельтнинг лабига мос равишда 1944 йилнинг 1 май куни Францияга десант шуришни маъқуллади. Францияда иккинчи майдонни очиш ДШ ва Англиянинг позицияларини Кенгаш Иттифоқининг поциялари билан яқинлаштирди. Москва конференцияси. Келажак кин Европага боғлиқ иттифоқларнинг ҳарбий режалари ва сиёсани бирлаштиришга буюк державалар бошлиқларининг бирқатор нференциялари бағишланди 1943 йил октябрь Москвада СССР, ДШ билан Буюк Британия ташқи ишлар министрларининг бирин- конференцияси шулар жумласидан. Конференцияда Европада кинчи майдонни очиш ҳақида фикрлар кўп бўлгани билан вақти иқланмади. Италиянинг бир қисми фашистик аскарлардан шагани учун, Москва конференцияси, шу билан бирга "Италия трисида Декларацияни" қабуллади. Конференцияда Иккинчи ҳон уруши даврида қўпол ҳаракатлар қилган жиноятчилар- жавобгарчиликка тортиш ўз ечимини топди. Ташқи ишлар нистрларининг Москва конференцияси антигитлерлик коалици- и бирлаштиришга харакат қилди. Бунинг учун бир қатор кели-

Техрон конференцияси. 1943 й.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Нормандияга иттифоқдош ҳарбийларни олиб келиниши. 1944 й.

шувлар қабулланди ва "Катта учлик" — учта буюк державанинг бошлиқлари И.Сталин, У.Черчилль ва Ф.Д.Рузвельтнинг биринчи учрашувини тайёрлади.

Теҳрон конференцияси. "Катта учликнинг" биринчи учрашуви 1943 йил ноябрда Теҳрон конференциясида бўлиб ўтди. Теҳрон конференциясидаги асосий масала—ҳарбий ҳаракатлар ва урушдан кейинги тинчлик режаларини ишлаб чиқиш бўлди.

Конференция натижаларидан бири уч держава бошлиқларининг 1944 йил майда иккинчи майдонни очилишини, яъни Франциянинг шимолий ва жанубидаги инглиз-американ аскарларининг тушириш ҳақидаги келишувга қўл қўйди. Кенгаш Иттифоқи Европадаги урушнинг якунланганидан кейин Японияга қарши уруш очиш мумкин. Теҳрон конференциясининг умумий натижаси антигитлерлик коалиция державаларининг ҳарбий ва сиёсий бирдамликни ўрнатиш ҳисобланади.

Ўйланинг!

У.Черчилль нима учун иккинчи майдонни Балқонда очмоқчи бўлди?

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Коҳира ва Думбартон-Оксдаги конференциялар. 1943 йил ноябрда Теҳронга бораётганда Ф. Рузвельт билан У. Черчилль хитойлик Гоминьдан ҳукуматининг бошлиғи Чан Кайши билан учрашиб, Японияга қарши урушнинг масалаларини кўриб чиқди. Қабулланган Коҳира Декларациясида АҚШ, Буюк Британия ва Хитой Японияниинг сўзсиз капитуляциясига қўл етказиш учун умумий ҳарбий ҳаракатлар қилинишини айтди. Улар Японияниинг Биринчи жаҳон урушидан бошлаб босиб олган ҳудудларидан қувилишини айтди. Шу билан бирга Кореяга озодлик ва мустақиллик берилди.

1944 йилда антигитлерлик коалиция ривожланди. Руминия, Финляндия, Болгария, Венгрия, Германия билан алоқаларини узиб, иттфоқдошлари билан битим келишувларига қўл қўйди. Бу мамлакатларнинг барчаси Германияга уруш очишга мумкинлик берди.

Генерал де Голль бошқарган Франциянинг вақтинча ҳукумати мамлакатнинг буюк держава номини қайтариб олиш мақсадида Кенгаш Иттифоқи билан, АҚШ ва Буюк Британия билан фаол дипломатик битимлар юргизилди. 1944 йилнинг кузида Вашингтондаги Думбартон-Окс саройида СССР, АҚШ, Буюк Британия, Хитой вакиллари тинчлик ва хавфсизликни сақлаш бўйича халқаро ташкилот — Бирлашган Миллатлар Ташкилоти (БМТ) қуриш ҳақида таклифлар тайёрланди. Қрим (Ялта) конференцияси. Учта буюк держава бошлиқлари — И. Сталин, Ф. Рузвельт ва У. Черчиллнинг кейинги конференцияси 1945 йил февралда Ялтанинг атрофида Ливадия саройида ўтди. Конференциянинг қатнашчилари Германияни қийратиш режасини ишлаб чиқишди ва мағлуб Германия ва озод этилган Европага тегишли сиёсат ҳақида келишувга келди. Иттифоқдошлар барча Герман қуролли кучларни қуролсизлантиришга ва тарқатишга, Германиянинг ҳарбий саноати йўқотиш ёки кузатишга олишни келишиб олдилар. Шу билан бирга харбий жиноятчиларга оқилона жазо қўллаш, миллатчилик партиясини йўқотишга, герман аҳолисини маданий ва иқтисодий ҳаётини барча миллитаристик таъсирини йўқотишга келишилди. Бу мақсадга етиш учун иттифоқдошлар узоқ вақт Германияни оккупациялашга қарор қабул қилди. Ҳар бир державага ўзининг оккупациялаш ҳудуди бўлинди. Мўлжал бўйича Франция хам ўзининг оккупация ҳудудига эга бўлди. Келажак оккупация ҳудудлари чегаралари аниқланди. Германиянинг пойтахти Берлин ҳам оккупация ҳудудига берилди. Конференциянинг қатнашувчилари Германияни репарация тўлаш кераклигини айтди,яъни репарацияларнинг миқдори келишилмади. Қрим конференцияси Думбартон-Оксга тайёрланган режаларини ва 1945 йил 25 апрелда Сан-Францискода Бирлашган Миллатлар

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

1945 йилнинг 8 май куни Германиянинг мағлуб бўлганлиги тўғрисидаги актга имзо чекилиши

Ташкилотини қуриш конференциясини ўтказиш тўғрисида қарор қабул қилинди. Москва ва Теҳронда бошланган Узоқ Шарқ масалалари тўғрисида келишим битимларни давомлатиб, учта буюк Совет Иттифоқининг Японияга қарши урушда иттифоқдошларнинг ёнида бўладиган яширин битим тузилди. Иттифоқдошлар Сахалиннинг жанубий қисми ва Курил ороллари СССР-га кириши шартномасини тузди. Ялта конференциясининг омадли тугаши қарамақаршиликларга қарамасдан, антигитлер коалициянинг бош державаларининг бирдамлигини давомини кўрсатди. Германия билан урушнинг якунланиши. 1945 йилнинг бошида фашист блоги батамом йўқотилди. 1945 йилнинг 8 февралида инглиз-америка аскарлари Ғарбий майдондан ҳужумга кўчди. 1945 йилнинг апрелида кенгаш аскарлари Берлинни қуршаб олиб, Германиянинг пойтахтида урушни бошлади. Кенгаш аскарлари Берлиннинг асосий қисмини фашистлардан тозалади. 2 май куни Берлин гарнизонини мағлуб бўлганини эълон қилди. 1945 йил 8 май куни Берлинда маршал Г.К. Жуковнинг бошчилиги билан фашистик Германиянинг капитуляцияси ҳақида актга тантанали равишда имзо чекилди.

СССР, АҚШ, Буюк Британия ва Франциянинг ҳукуматлари Германияга бошчилик қилишни ўз зиммасига олишни эълон қилди. Қрим конференциясидаги қарорларга боғлиқ улар Германия ҳудудини тўрт оккупация регионига бўлди: кенгаш, инглиз, аме-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

рика ва француз. Иттифоқ оккупация ҳудудидаги Берлин ҳам тўрт оккупация регионига бўлиниб, тўрт иттифоқдош державаларнинг аскарлари билан оккупацияланди. Европадаги ҳарбий ҳаракатлар тўхтатилди.

Билимингизнитекширинг:

1. АҚШ қачон изоляционизм сиёсатидан бош тортди?
2. Антигитлерчи коалиция аъзоларининг орасида нима учун Иккинчи майдонни очиш масаласи бўйича қарама-қаршиликлар туғилди?
3. Уруш давомида туб бурилиш жараёни иттифоқдошларнинг сиёсатига қандай таъсир кўрсатди?
4. КСРО Японияга қарши уруш бошлаш учун қандай шарт қўйди?

Мунозара: Германиянинг ҳудудини иттифоқдош державалар оккупация қилиш ҳақида қарори унинг (Германиянинг) тақдирига қандай таъсир этди?

28-§. СОВЕТ ИТТИФОҚИ АХОЛИСИНИНГ ФАШИСТИК ГЕРМАНИЯГА ҚАРШИ УЛУҒ ВАТАН УРУШИ. ИККИНЧИ ЖАҲОН УРУШИНИНГ НАТИЖАЛАРИ ВА ОҚИБАТЛАРИ

Бугун дарсда:

- Фашист Германиясининг ва Унинг иттифоқчиларининг КСРИга хужуми;
- Антифашисткоалиция. Европадаги иккинчи майдон. Японияниг капитуляцияси;
- Иккинчи жахон урушининг натижалари

Таянч сўзлар:

"Барбаросса" режаси дивизия, коалиция Рейхстаг,Ватануруши, капитуляция

Фашист Германиясининг ва унинг иттифоқчиларини СССР-га хужуми. 1940 йил 18 декабрда Гитлер "Барбаросса" режасига қўл қўйди. Бу режада Германия Қуролли Кучлари қисқа вақт ичида СССР-ни босиб олишни кўзлади. Гитлерчилар қиш фаслигача "қисқа урушни" (блицкриг) якунлашни режалади. 1941 йилнинг 22 июнь куни тонгда фашист аскарлари СССР ҳудудига босиб кирди. Немисларнинг минглаб замбараклари еру кўкни чегара бекатларини, штаб-квартираларни ва ҳарбий қисмларга ўқ ёғдирди. Немис авиацияси аэродромдарга, ҳарбий ва саноат обьектларига, Болтиқ давлатларининг, Белоруссиянинг, Украинанинг шаҳарларига бомбалар ташлади. Шундай қилиб иттифоқ халқининг фашист Германиясига қарши Улуғ Ватан Уруши бошланди Германиянинг кутилмаган хужуми чегара атрофидаги ҳарбий округларининг бўлимчалари билан полкларнинг катта қисми ғафлатда қолди. Чегарага яқин

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

хавфсизлик йўлакларида аскарлар жойлашган эди. Артиллерия чегарадан ва ҳарбий бўлимлардан узоқ полигонларда эди. Авиация майдонни аэродромларга жойлаштирилмаган эди. Фақат Шимолий, Болтиқ ва Қора денгиз флотларининг кемалари ва ҳарбий-денгиз базалари олдиндан юқори ҳарбий тайёргарликда бўлди. Мамлакат чегарасининг бузилишига йўл қўймаслик учун улар ҳам тайёргарликда бўлди.

Бу урушда Германиянинг тарафдорларидан Руминия, Венгрия, Финляндия, Италия, Словакия ва Хорватия ҳарбийлари қатнашди. Франко бошқарган испан хукумати Кенгаш-немис майдонига кўнгиллилардан тузилган дивизияни юборди. Совет Иттифоқига қарши урушда 190 дивизия, шунингдек, 153 немис дивизияси қатнашди. Германиянинг ҳужуми Кенгаш Иттифоқини жуда қийин аҳволда қолдирди.

Ўйланинг!

Нега Совет Иттифоқи уруш бошланганда Германия билан урушга тайёр эмас эди? (26-§-даги материални эсланг.)

1941 йилнинг кузида Болтиқ давлатларини, Молдавияни, Украинани, Белоруссияни босиб олган немис аскарлари Ленинград ни қуршаб олишга тайёрланди. Ленинградни 900 кун қуршаб олиниб миллиондан ортиқ инсонни йўқ қилди. Шаҳарни ҳимоялашни кучайтириш, ҳарбийлардан денгизчилар ва аҳолини маҳаллий қуроллари билан тўлиқтириш бўйича қабулланган чора тадбирлар натижасида ёвни тўхтатибгина қўймай, уни шаҳарнинг атрофида йиғиштириб ташлашга имконият берди. 1941 йилнинг сентябрь ойининг охирида Ленинграднинг атрофидаги майдон барқарорланди, шаҳарни босиб олиш имконияти йўқолди. Москва атрофидаги немис аскарларини тор-мор қилиш“Гитлернинг қовурт уруш” режасини барбод қилди. Немис қўмондонларининг Москвага босқинчилик режаси “Тайфун” деб аталди. 1941 йилнинг ноябрь ойининг ўрталарида немис аскарлари қайтадан хужумга чиқди, бироқ совет жангчилари кучли қахрамонлик кўрсатди. Айниқса, генерал-майор Панфиловнинг қўмондонлигидаги Қозоғистонда ташкил қилинган 316-отувчилар дивизияси шулар жумласидан. У дивизиянинг ўзгачалиги кўпмиллатлигида бўлди. Бу дивизия Алмати шахри ва унинг атрофидаги ахолидан тузилди. Бўлимчанинг асосини украинлар, қозоқлар ва қирғизлар ташкил этди. Сиёсий

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

маълумотчи В.Г.Клочков бошқарган бу дивизиянинг жангчилар гурухининг қахрамонлиги афсонага айланди. 30-дан ортиқ немис танклари Волоколамск тош йўлидан ўтди. Жанг 4 соатга чўзилиб, немислар 18 танк, кўплаб жангчиларини йўқотди, бироқ қамални буза олмади. 1942 йилнинг ёз фаслида немис аскарлари Шарқий майдонда ҳужумини қайтадан бошлади. Улар Курск ҳамда Харьков атрофидаги Совет химояларини бузди. 1942 йилнинг кузида улар Сталинградга етди. Бу чизиқда уларнинг ҳужуми тўхтатилди.

Антифашистик коалиция. Германиянинг муваффақияти Европа қитъасидаги гитлерчиларнинг уддабуронлигини ривожлантирибгина қўймай, шу билан бирга Буюк Британия, АҚШ ва бошқа давлатларга хавф туғдирди. Бу уруш барча келишмовчиликларни, ишончсизликни, идеологик нафратни ривожлантирди. 1941 йилнинг июль ойида СССР ва Буюк Британия орасидаги бирлашган ҳаракатлар ҳақидаги битимга қўл қўйилди. Август ойининг бошларида АҚШ хукумати "қуролли агрессияга қарши курашда Кенгаш Иттифоқини ривожлантириш учун барча иқтосодий ёрдам кўрсатиш" қарори қабулланди. 1941 йилнинг 11 декабрда Японияниинг Америка Қўшма Штатлари ва Буюк Британиянинг Тинч океанидаги мустамлакаларининг хужумидан ва 1941 йил 11 декабрда Германиянинг АҚШ-га уруш эълон қилишидан кейин, урушнинг ҳудуди кенгайди. Кун тартибида тинчликни қўллайдиган барча кучлар бирдам бўлиш масаласи турди. 1942 йилнинг 1 январида Вашингтонда 26 мамлакатнинг вакиллари Декларацияга қўл қўйди. Унда босқинчилар билан курашга ўзларининг барча ресурсларини қўллашга, урушда бирдамлик ва алоҳида битимлар тузмасликка қарор қилинди. 1942 йилнинг май ойида Буюк Британия билан иттифоқ тузиш ҳақида ва шу йилнинг июнь ойида АҚШ билан ўзаро ёрдам ҳақида қўл қўйган битимлар СССР, АҚШ ва Буюк Британиянинг аскарларининг бирдамлигини шакллантирди. Энг асосийси дастурли ҳужжат 1941 йилнинг август ойида Черчилль ва Рузвельт қўл қўйган Атлантика хартияси бўлди. СССР Атлантика хартиясига қўшилди. Учта буюк держава: СССР, Буюк Британия ва АҚШ харбий сиёсий иттифоқини ташкил этди.

Антифашистик коалициянинг асосий мақсадлари Европада Иккинчи майдонни қуриш ва урушнинг якунланишини тезлатиш бўлди. 1942 йининг охирида антифашистик коалиция кучлари қарши харакатга кўчди. Уруш давомида агрессорнинг тўлиқ парчаланишига олиб келган туб ўзгаришлар бўлди. 1942 йил 19 ноябрда Совет ҳарбийлари Сталинград этагида ҳужумга чиқди ва

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Курск жангги

Германия билан унинг иттифоқчиларининг аскарларини тор-мор қилди. 1943 йилнинг ёз фаслида Германиянинг Курск ҳудудидаги хужуми омадсизликка учради. Совет аскарлари қаршиларнинг асосий кучларини мағлубиятга учратди. Совет аскарлари билан бир вақтда Буюк Британия ва АҚШ Қуролли кучлари ҳужумга чиқди

Европадаги Иккинчи майдон. Шарқ ва жанубий-шарқий Европа давлатларининг фашизмдан бўшатила бошлаши. Агрессорнинг мағлубияти аниқ бўла бошлаши оккупацияланган давлатларда Қарши харакатнинг ўсишига олиб келди. Совет Армиясининг муваффақиятга етиши ва оккупацияланган давлатлардаги Қарши харакатнинг кўтарилиши Буюк Британия ва Қўшма Штатларининг эгалик қилувчи гуруҳлар орасидаги Иккинчи майдон масаласига алоқасини ўзгартирди. 1943 йилнинг ноябрь-декабрь ойларида ўтган Теҳрон конференцияси асосий ўрин эгаллади. Унда илк бора антигитлер коалициянинг учта буюк держава ҳукуматларининг бошлиқлари — И.В. Сталин, Ф.Рузвельт ва У.Черчилль учрашди. Конференцияда келишилган стратегиянинг асослари ишланди ва Европада Иккинчи майдонни очиш қарори қабулланди. Фашист Германиясига қарши урушда бириккан ҳаракатлар ва урушдан кейинги бирдамлик ҳақидаги Декларацияси катта сиёсий йўл очди. Совет ҳукумати Германиянинг капитуляциясидан кейин Японияга

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Брест қамалининг ҳимоячилари. П.Кривоногов

қарши урушга қатнашиш учун келишим берди. 1944 йил совет аскарлари Кенгаш Иттифоқи ҳудудини озод қилиб, ва Руминия, Польша, Чехословакия, Югославия, Венгриядаги жангларида қатнашди. Инглиз-Америка кучлари икки десант операциясини амалга оширди: биринчиси — Шимолий Франциядаги Нормандияга Оверлорд операцияси, иккинчиси — Жанубий Францияга. Жанг вақтида иттифоқчилар Францияни, Голландияни, Бельгияни ва Марказий Италияни бўшатди.

1945 йил бошларида фашист блоклари тўлалигича тугатилди. Иттифоқчилар аскари Германия чегарасигача етди ва хал қилувчи жангларга тайёрланди. Қрим (Ялта) конференциясининг қарори бўйича (1945 й, февраль) Германия ҳудуди тўрт оккупация ҳудудига бўлинди: совет, америка, инглиз, француз. Кенгаш иттифоқининг аскарлари кира оладиган Берлин ҳудуди тўрт секторга бўлиниб, тўрт иттифоқдош мамлакатнинг ҳарбийлари билан оккупацияланди. 13 апрелда Совет аскарлари Венага кирди, 24 апрелда Берлинни қуршаб олди.

Германиянинг капитуляцияси. 1945 йилнинг апрель ойининг биринчи ярмида совет қўмондонлари охирги стратегик операция — Берлинни босиб олишга тайёргарликни бошлади. Режага мос равишда, совет аскарлари бир неча кучли зарб бериб, ёвнинг берлинлик гуруҳларини қуршаб олиб ва бўлакларга бўлиб ташлаш, хар бирини алоҳида — алоҳида босиб олиш керак бўлди. Шу билан бир қаторда

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Рахимжан Қошқарбаев

совет аскарларининг Берлинни иттифоқчилар кучларининг ёрдамисиз босиб олишга ахамият берди. 29 апрелда совет аскарлари Рейхстагга чиқди. Рейхстагга 20-дан ортиқ ғалабанинг байроғи кўтарилди. 150-ўқчилар дивизиясининг жангчилари Е.А. Егоров ва М.В. Кантария қозоғистонлик Рахимжан Қошқарбаев биринчи бўлиб Рейхстаг гумбазига Ғалабанинг қизил байроғини кўтарди. Берлин гарнизоны капитуляцияланды. 7 май кунида Франциянинг Реймс шаҳрида иттифоқдош кучларнинг бош қўмондони генерал Эйзенхауэр Германиянинг капитуляциясининг илк шартномасига қўл қўйди. 8 май куни Берлинда маршал Г.К. Жуковнинг раислиги билан Германияни сўзсиз капитуляцияси актига қўл қўйилди. СССР олий кенгаш Президиумининг қарори билан 9 май Ғалаба куни деб эълон қилинди. 1945 йилнинг июль ойида Потсдамда ўтган АҚШ, СССР, Буюк Британия ҳукумати бошлиқлари конференциясида иттифоқчилар Германияга тегишли сиёсий қоидаларни хозирлади. Японияниинг капитуляцияси. Америка Қўшма Штатлари ва Буюк Британиянинг қуролли кучлари Тинч океанида хам хужумлар юргизди. 1944 йилнинг октябрь

Рейхстагдаги ғалаба байроғи

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Японияниинг ўзсиз берилиши ҳақидаги актига имзо чекиш

ойида Лейте ороли атрофида тўрт кунга чўзилган уруш тарихдаги энг катта денгиз жангги бўлди. Унга 300 дан ортиқ ҳарбий кемалар қатнашди. Америка флоти ва авиацияси япон флотларини тор-мор келтирди. 1945 йилнинг 6 августида Америка самолётлари Японияниинг Хиросима шаҳрига атом бомбасини ташлади, 8 августда Нагасакига иккинчи бомба ташланди. 9 августда СССР Японияга уруш эълон қилди ва Хитой билан Кореянинг бир қисми ни, жанубий Сахалин билан Курил ороллариии озод қилди. 1945 йил 2 сентябрда Японияниинг Сўзсиз капитуляцияси ҳақидаги актига қўл қўйилди. Японияниинг мағлубиятга учраши билан Иккинчи жаҳон уруши якунланди. Иккинчи жаҳон урушининг натижалари ва оқибатлари. Иккинчи жаҳон уруши олти йилга чўзилди, барча континентлар билан океанларни қамраб олди. Урушга 62 та давлат қатнашиб, ҳеч бир держава четда қолгани йўқ.

Уруш чамаси 60 миллион одамнинг умрини хазон қилди (аниқ сони аниқланмаган). Ёвнинг фронт ортида 4 миллиондан ортиқ партизан ва ишчилари қазо бўлди. Фашистларнинг аскарлари 6 миллиондан ортиқ киши бўлди. Уларнинг кўпчилиги урушдан кейин миллий концлагерлардан қайтиб келгандан кейин, Сталиннинг лагерларида хоин сифатида ушланди. Сталинча ГУЛАГ урушдан кейин қайтадан тикланди.

Мағлубиятга учрагандан кейин, Германия, Италия ва Япония бироз вақтгача буюк державалар қаторидан чиқиб қолди.

Франция ҳаттоки Буюк Британияни ҳам ҳолсизлантирди. Бунинг ҳисобига АҚШ тез ривожланиб, капиталистик дунёнинг энг юқори державасига айланди. Иккинчи буюк держава Кенгаш Иттифоқи

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ди. СССР бошлаган янги ижтимоий сиёсий система қурилди. циалистик йўналишдаги бир қатор мамлакатлар пайдо бўлди.

Иккинчи жаҳон уруши даврида ва тугатилгандан кейин мустам-качилик системаси йўқола бошлади, ўнлаган мустақил давлатлар кудга келди.

Улуғ Ватан урушининг ва иккинчи жаҳон урушининг асосий тижаси СССР асосий ролни бажариб, фашизмни енгиш бўлди.

Урушдаги муваффақият СССР-нинг халқаро обрўсини орттирди. 45 йил 52 давлат билан дипломатик алоқа қилган. СССР дунёвий жавага айланди, усиз ҳеч қандай ахамиятли масалалар ечилган ас. Урушнинг асосий натижаларидан бири янги геосиёсий шароит шкил топди, у икки системани—капиталистик ва социалистик стемани ташкил қилди. Марказий ва Шарқий Европанинг 7 та златида демократик кучлар ҳукумат тепасига келди. Шундан шлаб СССР, дўстлик, бирдамлик ҳамкорлигидаги давлатлар билан арадош бўлди. Бу боқинчилик учун совет халқи катта чиқимга ради. 27 миллион совет фуқароси ҳаётдан кўз юмди. 1710 та ҳар, 70 мингдан ортиқ қишлоқлар йўқ бўлиб кетди.

илимингизнитекширинг:

1. СССР-га қарашли Германия ва унинг иттифоқдошларининг режалари қандай эди?
2. Уруш вақтида асосий ўзгариш қандай бўлди? Унинг сабабларини айтинг?
3. Тегерандаги буюк державалар бошлиқларининг конференциясида қандай қарор қабул қилинди? Уларнинг аҳамияти қандай?
4. Урушнинг оқибатини қандай баҳолайсиз?
5. Қўшимча маълумотлардан фойдаланиб, Иккинчи жаҳон урушининг асосий жанглари ҳақида айтинглар, уларни картадан кўрсатинг.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

XX АСРНИНГ БИРИНЧИ ЯРМИДАГИ МАДАНИЯТ ВА ФАН

29-§. МАДАНИЯТНИНГ РИВОЖЛАНИШИ ЎЗГАЧАЛИКЛАРИ. ЖАМИЯТНИНГ МАДАНИЯТИ. ЖАМИЯТДА ДИННИНГ РОЛИНИ ЎЗГАРИШИ

Бугун дарсда:

- XX асрнинг 20-30 йилларидаги санъатнинг ривожланиши ҳақида маълумот оламиз.

Таянч сўзлар:

модернизм, абстракционизм, секуляризация, маориф, маданият, сәулет, фофизм, кубизм

Тасвирий санъат. Бадиий маданият соҳасида XX асрда авангард ҳаракатлари эски анъанавий тушунчаларни қоида ва нормаларни бузади. Рассомлар янги замонавий руҳни аниқ кўрсатадиган янги ечимларни излаштириш билан шуғулланувчилар. Шунинг учун тасвирий санъат модернизм деб аталади. Модернизм санъатига ҳар хил йўналишларнинг бир вақтда ҳаёт кечириши ва рассомларнинг умумий дастурлари билан гуруҳларга бирикишидир. Модернизм санъати қадимги урф-одатларни орқага ташлади, шундай қилиб, кўплаб муаммолар ва дов-жанжаллар келтириб чиқарди. Модернистлар қадимги санъат учун асос бўлиб ҳисобланадиган — диққат билан бажариш, рангларни бир-бирига тушиши, расм солишнинг асослари, ташқи гўзалликка интилиш вазифаларидан тез-тез бош тортиб турарди. Иш юзасида модернизмнинг асосий камчилиги унинг ўткир ижтимоий масалаларга ва инсон ҳаётининг қийинчилик даврининг, хурсандчилик даври билан солиштиришни тасвирлаш эди. Модернизм рассомларнинг асосий интилишларининг бири унинг ўзбошимчалигини кўрсатиш бўлди, шу билан бирга бу янги тасвирий қуролларни доимо изланиш бўйича туғилган. Модернизмнинг ватани Франция бўлди. XX асрнинг бошларида Парижда П.Пикассо, А.Матисс, Ж.Брак, А.Модильяни, М.Шагал, А.Архипенко каби ҳар давлатдан ўзгача янгича йўл излаган ёш, талантли рассомлар ҳаёт кечиришди. Модернизмнинг асосий йўналишлари: фовизм (Анри Матисс); экспрессионизм (Эмиль Нольде, Отто Дикс); кубизм (Пабло Пикассо); футуризм (Джакомо Балла); сюрреализм (Марк Шагал, Сальвадор Дали); абстракционизм (Василий Кандинский, Пит Мондриан).

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Фовизмга ҳар хил эксперссия, ҳар хил рангларнинг бир-бири билан уйғунлиги, гўзаллик, оддийликка хос. Модернизмнинг белгили йўналишларидан бири — кубизм. Бу йўналиш 1908 йилда пайдо бўлды. Унинг асосчилари П.Пикассо, Ж.Брак, Ф.Леже хисобланади.

"Қизил балиқ".
Анри Матисс (Фовизм)

Кубизм (фр. cubisme. cube — куб) кескин ва аниқ объектлар геометрик шаклларини қўллаш орқали таърифланади. Экспрессионислар (фовисларга ўхшаш) рассомларнинг характерини, унинг ҳиссиётини, кўнгил куйини билдиришни мақсад қилиб қўйди. Улар қўлланаётган ишончга қаноатланмади, бироқ улар бу шароитдан чиқиш йўлларини топа олмади. Бунинг натижасида стресс, ғафлатда қолиш, ҳиссиётни пасайиши бўлади. Кайфиятни кўтариш учун улар очиқ рангларни, кистни ҳар хил ҳаракатга келтириш учун учқур ва енгил формаларини қўлланади. Биринчи жаҳон урушидан кейин экспрессионистлар санъатида жамиятнинг мулоҳазали фикрлар кўп бўлди. Одамларнинг бошидан кечирган уруш ва унинг қўрқинчларини яралганларни, инвалидларни, садақа сўровчиларни, йирик шаҳарда яшовчилар ва бошқаларни Отто Дикс тасвирлади. Бадиийлик йўналишида экспрессионизмни 1933 йили Германияда ҳокимият тепасига келган фашистлар йўқ қилди. Гитлернинг ўзи модернизмни йўқотиш керак"кераксиз санъат" деб эълон қилди. Кубистларнинг асосий принципи кўзга кўринган нарсаларга эмас, алоҳида қонунларга—ҳаётнинг эмас, санъатнинг қонунларига эътиқод қиладиган янги ҳақиқатни қуриш ҳисобланади. Улар аниқ моддалар ва табиий моддаларни қисмларга бўлиб янги тартиб билан йиғилди. Улар моддаларни геометрик фигураларгача камайтирди. Кубизм усулини қўлланиб, Пабло Пикассо бомбалаш давридаги "Герника" шаҳарини тасвирланган расм дунёга

"Ойна олдидаги қиз" Пабло Пикассо (Кубизм)

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

келди; вафот этганлар, ярадорлар — бунинг барчаси қаттиқ деформацияланган, кубистик усулда қўрқинч кучли тасвирланади. Янги тасвирлаш қуролларини излаш вақтида кубистлар ўз расмларига газета, рангли қоғозлар, мато парчаларини ёпиштирилади. Бундай ижод коллаж деб аталади. Сюрреалистлар ишларида ҳақиқий табиий моддалар ва алоҳида бирлашмалар тасвирланади ҳамда фантастик жараёнлар ёки рангларни қаҳрамонлар сифатида пайдо бўлади. Белоруссиядан туғилган Францияда яшаган Марк Шагалнинг расмларида унинг Витебск шаҳридаги болалик чоғи эсталиклари ҳамда Парижнинг таъсири билан бирлашади. XX асрнинг биринчи ярмида илк бор В.Кандинский, К.Малевич ишлари санъатдаги энг қийин ва шов-шувли йўналишлардан бири — абстракционизм ривожлана бошлади. Абстрактли расм санъати табиий нарсани тасвирламайди, у рассомнинг оламга деган кўз қараши, ҳиссиётлари ва кунгил куйига жавоб берадиган онлар, чизиқлар, ранглар жилосига алоҳида ахамият беради. Абстракционизмга ёрқин мисол К.Малевичнинг "Оқ фонда қора квадрат" номли таниқли ижоди ҳисобланади.

XX асрнинг бошида рус расмлар санъати ҳар бири ўз фикрларини эълон қиладиган ва уни бадиий ижодий тажрибада амалга оширадиган ҳар хил гуруҳлар билан бадиий бирлашмаларнинг кўплиги билан таърифланади. Янги авлоднинг кўп устамонлари турли жанрлар ва стилларни ўзлар синаб кўриб, бир гуруҳдан иккинчи гуруҳга — импрессионизм билан модернга, ундан кейин примитивизмга, кубизм ёки экспрессионизмга алмашиб турди. Шунинг учун кучли устамонларни бир стилли мактабга киритиш мажбурий шароит бўлиб ҳисобланди. Худди ўша вақтда рус рассомларининг қаторига — В. Кандинский, М. Шагал, П. Филонов ва бошқалар — жаҳон маданиятининг тарихига бирдан-бир, "авторлик" стиль вакиллари сифатида кирди.

"Импровизация. Топан сув" (абстракционизм).
рассом В.Кандинский

"Супрематизм".
рассом К.Малевич

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Архитектура. XX асрнинг биринчи ярмидаги архитектура қурилишнинг бутунлай бошқача принциплари, янгича қурилиш материалларини қўллади. Пўлат ва бетон қурилишларда кенг қўлланадиган бўлди. Иморатларнинг режалашнинг асосий принципларининг бири уларнинг мақсадига, яъни хизматига мос бўлишидир. Бундай архитектурани функционализм деб аталди. Ҳаттоки бинонинг ташқи кўриниши унинг мақсадини, мазмунини кўрсатиш керак бўлди. Функционализмнинг асосий идеясини: "нима фикрингга келса,шу гўзал бўлади" деган мазмунга эга бўлади.

Оммовий ахборот маданияти. XX асрнинг биринчи ярмида "оммавий ахборот маданияти" деган чалкаш ва бир маъноли эмас жараён ташкил топди. У шахарларни ривожланиши билан шахар ахолиси сонини ўсиши билан, оммавий ахборот коммуникация қуролларининг — радио, нашриётлар, кино, товуш ёзиш мосламаларини ривожланиши билан боғлиқ. Бу жараёнга маданиятнинг демократизацияланиш усули билан унинг имконияти намоён бўлди.

Умумий қўлланишга йўналтирилган маданият қисқартирилди. Унинг ёрдами билан инсонларда ўй ва тафаккурни ривожланиши, оламнинг янгиликлари билан танишиш имконияти бўлди. Оммавий ахборот маданияти одатда адабий жанрлар бўлиб, детектив романлар ва хикоялар, комикслар, эстрада музикасининг жанрлари ҳисобланади. Аҳолининг умумий билими ва маданияти даражасининг ўсиши натижасида оммавий ахборот маданиятининг ночор томонларини тузатиш имконияти бўлди.

Жамиятдаги дин ролининг ўзгариши. Дин мутлоқ ўзгаришларга учради. Илм-фандаги буюк кашфиётлар инсонларнинг дунётанишига, хусусан Европага катта таъсир кўрсатди. Инсонлар динни жаҳоннинг янгилиги деб ҳисоблаб, унга ота-боболарнинг урф-одатлари деб қарай бошлади. Бу ўзгаришлар босиб олишлар ва савдо операциялари орқали бутун оламга таради. Шундай ўзгаришларини секуляризация термини орқали айтишимиз мумкин. Қадимда бу термин черковни давлатга ўтишини билдирди, бироқ кейинроқ бу сўз ҳаётий қизиқишларни диндан юқори туришини билдирди. Черковлар билан дин хизматчилари камая бошлади, диний ўқув юртлари ёпила бошлади, черковга келувчиларнинг эҳсонлари камайди, давлатнинг бошлиқлари билан якка шахслар дин билан ҳисоблашмай қўйди.

Янги илм-фан тадқиқотлари билан эволюция теориялари дунё тўғрисидаги диний кўзқарашларга қарама-қарши келди. Агар бунгача диннинг ўзи фан ва янгиликларнинг бошловчиси бўлса, XIX— XX аср илм-фан диндан алоҳида, (иптелектуал), динга қарши, атеистик

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

сифатга эга бўла бошлади. Европалик зодагонлар черковга деган мустақиллигидан ажрала бошлади, уларга қандайдир ҳаракатларни бажариш учун дин хизматкорларини маъқуллаши керак бўлмай қолди. Секуляризациянинг бошқа бир сабаби ахолини шаҳарларга кўчиши бўлди. Кичкина аҳоли пунктларда анъаналар урф-одатлар ва диний ишончлар сақланиб қолди. Барча динлар аралашган ва инсонларни кузатишидан ажралган шаҳарларда дин ўз позициясини йўқотди ва ҳар хил динлар аралашмалари пайдо бўлди.

Билимингизнитекширинг:

1. 20—30-йиллардаги маданиятнинг ривожланиши ўзгачалиги қандай бўлди?
2. Санъатнинг асосий йўналишларига таъриф беринг.
3. Урушлараро даврда санъатдаги ҳар хил йўналишлар ва кўзқарашларнинг қарама-қаршилиги нима билан боғлиқ бўлди?

30-§. XX АСРНИНГ БИРИНЧИ ЯРМИДА ТАБИИЙ, ЖАМИЯТ ФАНЛАРИ, ТЕХНИКА ВА САНОАТДАГИ ЯНГИЛИКЛАР ВА ЮТУҚЛАР

Бугун дарсда:

- Урушдан кейинги йиллардаги илмий техника ривожланиши ахамияти йўналишлари, физика-математика-фанларининг ютуқлари;
- биологиядаги физикавий ва химиявий усулларнинг кенг қўлланиши;
- физика мен химиянинг ютуқлари Ер ҳақидаги фанлар— геофизика билан геохимиянинг ривожланишига қандай таъсир этганлигидан хабардор бўламиз.

Урушдан кейинги йилларда илм фан ва техника ривожланишнинг асосий йўналишлари "оламнинг яратилишидаги революция билан" аниқланди. Етакчи йўналишни ҳали ҳам атом физикаси давом эттирди. Инглиз олими теоретик П.Дирак 1926—1927 йилларда физикавий билимнинг янги йўналиши релятивистик квант механикасини шакллантирди. Диракнинг тенгламалари электрон тескари маънодаги қувватга эга бўла оладиганлигини кўриш мумкин. Ана шунгача қарши атомларнинг бўлиши ҳақида тахмин бўлган, бироқ у ўнг зарядли атомлар, деб ҳисобланган эди. 1932 йил америкалик олим К.Д.Андерсон ўша "қарши атомни" космос нурларининг таркибидан топди ва уни позитрон деб атади. Шундай қилиб баъзи бир шароитларда электронлар билан позитронлар аннигилирацияланиши, бошқача айтганда, бир-бирига ютилиб кетиши мумкин претацияси тугатилди. Атом ядросини тадқиқ қилиш альфа-атомларининг ёрдами биланишга қўшилди, 30-йиллари белги-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ли бўлгандай, уларнинг ҳар бири икки протон билан икки нейтронлардан ташкил топиши аниқланди. Альфа-атомларнинг оқимини алюминий пластинасига йўналтириб, француз физиклари Ирэн и Фредерик Жолио-Кюри илк бор суньий йўл билан, атом ядросининг бирдан бир емирилиши натижасида нейтронлар билан бошқа атомларни бўлиб чиқарадиган радиоактив изотоптарларни очди. Жолио-Кюриларнинг тажрибаси боришида алюминий атомлари, энг олдин фосфорнинг радиоактив атомларига айланиб ундан кейин, кремнийнинг барқарор ёки берк изотопларига айланади. Радиоактив изотопларни қўллаш, уларнинг 1940 йилгача 200-дан ортиқ тури очилган, техника, биология ҳамда медицинада кўплаб янгиликлар очишга имконият берди. 30-йилларнинг охирида барча давлатларнинг олимлари ураннинг ядроларининг бўлиниши натижасида олинган атом энергиясини иш юзасида олишга муваффақ бўлди. 1939 йили олим Э.Ферми ураннинг бўлинишининг тизимли идеясини ривожлантирди, эр-хотин Жолио- Кюрилар эса шундай реакция бажариши мумкин бўлган Аппаратнинг чизмасини тайёрлаб чиқарди. Шундай қилиб, илк атом бомбасининг лойиҳаси тайёрланди. Асосий физик янгиликларни тадқиқ қилиш билан бир қаторда 20—30-йиллари табиатшунослик учун оммабоп аҳамияти бор янгилик математика фанлари — математикали логика, сонлар теорияси, функционал таҳлил, топология ва бошқа соҳаларда ҳам янгиликлар очилди. Жуда ахамиятли ютуқларга Германия, Франция, СССР ҳамда АҚШ математика мактаблари қўл етказди. Физика-математика фанларининг ютуқлари табиатшуносликнинг бошқа сохаларига хам таъсирини ўтказди. Микрооламни тадқиқ қилишда таклиф қилинган фикр ҳамда усул ва услублар астрономияда, химияда, биология ва медицинада жуда фаол фойдаланилди.

Таянч сўзлар:

солиштирмалар теориясы, позитрон, Ирэн билан Фредерик Жолио Кюри, доривор-лар билан антибиотик-лар, геофизика билан геохимия, транспорт билан машина созлик

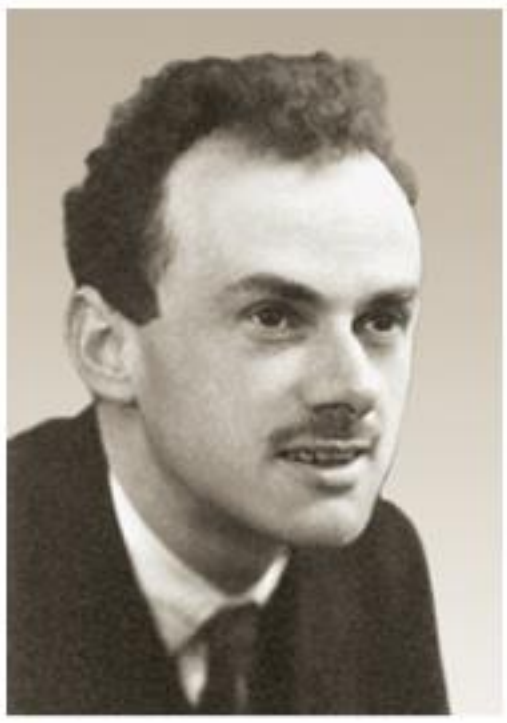

П. Дирак

Физиклар Ирэн ва Фредерик Жолио-Кюри

Немис олими А.Эйкен 1930 йилда фанлараро вазифаларни, яъни квант механикасини

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

фойдаланиб, химиявий масалаларни тадқиқ қиладиган химиявий физикани шакллантирди. Химия илмларининг янги соҳаси химиявий кучларнинг квант-механик табиати ҳақидаги тадқиқотлар, молекулаларнинг, кристаллар ва суюқликнинг таркиби ва хоссаларини таҳлил каби тадқиқотлар соҳаси қўшилди. Химиклар керакли хоссаларни ва таркибига мос тайёрланган сунъий қаттиқ моддалар ясашни ўрганди. Органик моддаларни синтез қилиш соҳаси да катализ билан полимеризация ҳодисаларига боғлиқ равишда ишлар олиб борилади. Ўша вақтда АҚШ да, Англияда ва СССР-да полиэтилен ва нейлоннинг биринчи тажрибали намуналари олинди. Биологиядаги физик ва химик усулларни ҳар томонлама қўллаш биофизика ва биохимиянинг ривожланишига йўл очди. Олимлар оқсилнинг таркибини сирларини очиб, моддалар алмашиниши жараёнини тадқиқ қилишга киришишди. Илк дармондорилар билан антибиотикларни (грамицидин, стрептомицин и пенициллин) топиб, кейин уларни сунъий йўл билан ясашни ўрганди. Биологларнинг тадқиқотларида рентгеноскопия, реактив изотоплар ва электронди микроскоплар фойдаланилди. Медицина диагностикасида юрак мускуллари билан бошдаги мия функцияларини текширадиган аппаратлар — электрокардиографлар ҳамда электроэнцелографлар қўлланила бошлади.

Физика ва химиянинг ютуқлари Ер тўғрисидаги қонуннинг — геофизика билан геохимиянинг ривожланишига таъсири кўп бўлди. Фойдали қазилмаларини излаш ишларининг янги усулларини, янги асбоб ускуналарни ва қуролларни ясаб чиқарди.

Техника. Илм-фан ишлаб чиқарувчи кучларнинг ривожланишига таъсири жуда катта. 20—30-йиллардаги техника ва технологиянинг ривожланишининг алоҳида сифати электр энергиясини ишлаб чиқариш ва уни фойдаланиш бўлди. Электрлаштириш саноатнинг энергоэкономия янги соҳаларининг шаклланишида, технологик услубларни механизацияланиши ва автоматизацияланишининг ҳар хил системаларини ишга қўшишда асосий аҳамиятга эга бўлди. Электр энергиясини ишлаб чиқиш, асосан, барча иссиқлик электростанцияларини солиш ҳисобига ривожланиб борди. Сув ресурслари кўп давлатларда кенг миқёсида гидроэнергетика лойиҳалар ишга қўшилди. Транспорт ва машинасозлик тез ривожлана бошлади. Транспортда қурилишда, қишлоқ хўжалигида фойдаланилган биринчи двигателлар қаторида ичидан ёнувчи двигателлар олдинги ўринларни олди. Паровозлар ва тепловозларни ҳамда кемаларни теплоходлар биргаликда чиқаради. Трактор ва комбайн қишлоқ хўжалигининг бир бутун кўринишига айланди. 1938 йилда АҚШда, Канада, Англия ва Германияда 6 миллион юк ташувчи ҳамда 30

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

миллиондан ортиқ енгил автомобиллар ишлаб чиқарилди ва уларга бағишланиб тезда автомобиль йўл шосселари солинди. Ичидан ёнувчи двигателлари авиацияда фаол қўлланилди. Кўпмоторли металлдан ишланган самолётларни қулай эмас бипланларни қатордан чиқариб ташланди. Авиация саноатининг афзаллиги алюминий саноатини ривожланишига олиб келди, 1913—1939 йилларда йиллик ўсим миқдори 10 баробардан ортиқ миқдорга етди. Қора металл металлургия циклининг физикавий-химиявий ва технологик асосларини қайта шакллантириш усули юриб, юқори температурага, босимга ва тезликка чидамли иложи борича кўп маҳсулот ишлаб чиқарувчи техника ишланди. 20—30-йиллардаги тез ривожланган технологик прогрессни машинасозлик саноати бошлаб берди. Бу соҳа халқ хўжалигининг ҳар хил соҳаларидаги тез ривожланиб келаётган истеъмолчиларни эҳтиёжларини қондириш учун ишлатилди. Буюмларни кўплаб ишлаб чиқариш уларнинг стандартизациялани шини талаб қилди, шунинг орқасида маҳсулотлар бир-бирини алмаштира олди. Бу йўналишдаги ишлар Англияда 1901 йилда бошланган эди, бироқ 20—30-йилларда ишлаб чиқаришни стандартизациялаш АҚШ-да кенг тармоқланиб кетди. Ўтган йилларда фан ютуқларига асосланган янги технологик усуллар, химия саноатида кўп ишлатилди, сабаби суньий суюқ ёқилғига, минерал ўғитлар ва енгил саноатдаги полимер хом-ашёсига бўлган эҳтиёж бу сохани ривожланишига таъсир этди. XIX—XX асрларда радиотехника сохасидаги тадқиқотлар симсиз телеграф билан телефоннинг практикада кенг миқёсида қўлланишга йўл очди. АҚШ, СССР, Англия ва Францияда барқарор равишда радиотаратиш ишлари ривожлана бошлади. Англия, АҚШ билан СССР-да биринчилардан бўлиб тажрибада телевизион хабарлар таратиш амалга оширилди. Қора ва оқ рангли кинематограф — ака-ука Люмьерлар даврида “буюк соқовлар” 30-йиллардаги ҳар хил ранглар билан товушга эга бўлди. Техника янгиликлари инсонларни кундаликдаги турмушида кенг фойдалана бошлади ва уларнинг ҳаёт кечиришига ўз таъсирини ўтказа бошлади. Индустриал ривожланган давлатларнинг халқ истеъмоли моллари бозорида радиоқабуллагичлар, музлаткичлар, кир ювувчи машиналар ва бошқа турмуш техникаси электротехникалари пайдо бўлди. Уларни ишлаб чиқариш кенгайтирилди, кўплаб ишлаб чиқарила бошлади, бироқ бу маҳсулотларга деган талаб кўп бўлмади, сабаби ахолини тўлаш қобилияти ҳали хам паст даражада эди. Бундай керакли буюмларни қўлланиш даври узоқроқ эди.

20—30-йиллардаги адабиётнинг, жамиятнинг ва философик фикрларнинг шаклланиши. Биринчи жаҳон урушидан кейин чо-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

рак асрда бадиий адабиётда катта ўзгаришлар бўлди. Бадиий расм билан адабиётнинг ривожланишида учта йирик даврни атаб ўтиш мумкин. 20-йилларда Ғарб давлатларининг бадиий расм ижодига Биринчи жаҳон уруши ва унинг оқибатларининг таъсири кучли бўлди. 30-йилларда жаҳон иқтисодиёти революцияси, фашизмнинг босқинчилик ҳаракатларининг бошланиши, тоталитарли тартибнинг тарқалиши ва яқинлашаётган Иккинчи жаҳон уруши адабиётчилар ва рассомларнинг ижодларига ўз таъсирини ўтказди. Охир оқибат, 1939— 1945 йилларга чўзилган Иккинчи жаҳон уруши дунёнинг барча интеллигенцияси вакилларининг ҳаётида ўзгача из қолдирди. Ёзувчилар билан рассомларнинг фашизм билан тоталитаризм босиб олган давлатлардан эмиграция қилиниши кўп давлатларнинг гўзал маданиятини ўзгаришига олиб келди. АҚШ-дан пона топган рассомлар Нью-Йорк шаҳрининг халқаро бадиий расм марказига айлантирди 20—30-йиллардаги адабиётчилар ва рассомларнинг ижодида ижтимоий-сиёсий омиллар алоҳида аҳамиятга эга бўлди. Кўплаб давлатларнинг ривожланишида ижтимоий ҳаракатлар ҳудуддаги революцион оқимларнинг пайдо бўлишига олиб келди. Иккинчи томондан, пайдо бўлган тоталитар тузум ўша системага хизмат қиладиган санъатни шакллантирди. Тоталитаризм ва демократия орасидаги курашнинг чигаллашиши санъат идеологиясини ўсишига ва қарама қарши оқимларнинг зиддиятига олиб келди. Уруш орасидаги даврда янгиликлар қаторига интернационал ҳамда миллий бадиий рассомчилик усулларини ривожланиши бўлди. Ҳар хил давлатлар ва халқларнинг санъати бир бирига яқинлашди.

Адабиёт. 20—30-йилларда ёзувчиларнинг катта бўғини вакиллари: Францияда А.Франс билан Р.Роллан, Англияда Б.Шоу, Д.Голсуорси билан Г .Уэллс, Германияда Г.Манн билан Т.Манн, Г.Гаутман, АҚШ-да Т.Драйзер ва бошқалар меҳнатларини давом эттириб борди. Шу билан бирга янги таниқли талантлар ҳам пайдо бўлди, улар — французлар Ф.Мориак билан Р.М. дю Гар, инглизлар Р.Олдингтон билан С.Моэм, америкаликлар — Э.Хемингуэй, У.Фолкнер билан Ф.Фицджеральд, немислар Э.М.Ремарк билан Л.Фейхтвангер ва бошқалар. 20-йилларда "йўқолган авлод" деб аталадиган адабиётни шакллантирган талантли ёш ёзувчиларнинг ёрқин тимсоли сифатида пайдо бўлди. Шундай авлод вакилларининг, яъни ўша вақтда Парижда яшаган (Э.Хемингуэй, Д.Дос Пассос ва бошқа-лар) бир гуруҳ амери-

Т. Драйзер

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

калик адабиётчилар гуруҳи америкалик ёзувчи аёл Г.Стайн шундай деб атаган. Кейин бу термин 20-йиллардаги адабиётнинг йўналашини билдирди. Уларнинг ижодида Биринчи жахон урушининг фуқароларга қарши ҳаёт-мамот оқибатларига норозилиги, ҳаёт давомида ва ижтимоий чин кўнгил истаги билан пессимистик кўнгил куйи кўринишида бўлди. 20-йилларда Э.Хемингуэйнинг "Фиеста" билан "Хайр, қурол!", Э.М.Ремаркнинг "Танафуссиз Ғарб майдонида", Р.Олдингтоннинг "Қаҳрамоннинг ўлими", хусусан, Биринчи жаҳон уруши қатнашчиларининг

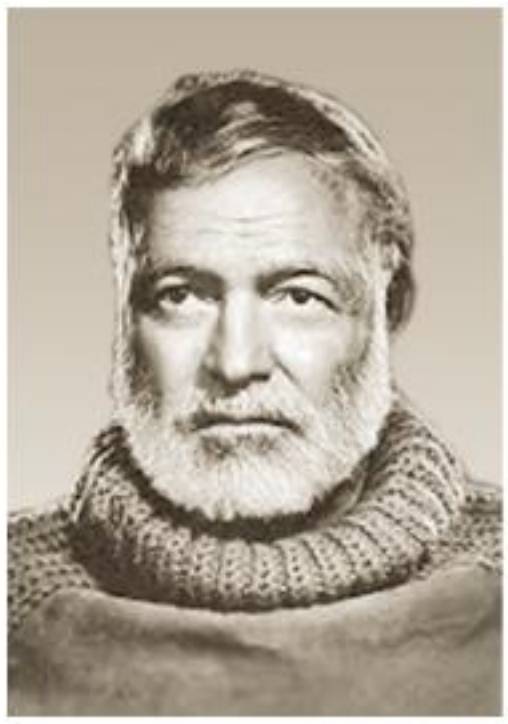

Э. Хемингуэй

башқа ижодлари хам чиқа бошлади. Ўша вақтда модернистик адабиёт усталарининг йирик ижодлари чиқарила бошлади.Инглиз-ирлан ёзувчиси Д. Джойс ўзининг "Улисс" номли романини, австриялик Ф.Кафка — "Америка" "Процесс", "Замок"романларини, француз М.Пруст — "Йўқотилган вақтни излаш йўлида" романнинг, Т.Эллиот — ўзининг "Топишмоқларини" баён қилди. Германияда 10-20-йилларда экспрессионист ёзувчилар билан рассомлар таниқли бўла бошлади. Улар ижодларида кризис вақтида, жамиятдаги йирик ўзгаришлар, қонли воқеаларни тасвирлаганлар. Апокалипсис, Қўрқинчли сот — поэзиясидаги экспрессионизмнинг якуний образлари бўлди. 20—30-йилларда адабиёт жанр йўналиши ривожланди. Э.М.Ремарк, Ф.Мориакнинг ва бошқа ижтимоий-психологик романлари, С.Цвейгнинг психологик новеллалари, А.Моруанинг биографик романлари ўзига назар қаратди. Революцион-пролетар адабиётни ташкил этган асарлар пайдо бўлди. 20—40-йиллардаги жамият ва философик фикрларни ривожланишига қаршилик дунёдаги инсоният ва унинг ўрнига бўлган кўз қараш бўлди. Ўша йилларда катта таъсирга эга бўлган экзистенциализм — хаёт кечириш философиясига эга бўлди (лат. "экзистенция" — ҳаёт кечириш). Унинг таниқли вакиллари Германияда К.Ясперс билан М.Хайдеггер, Францияда — Ж.П.Сартр, А. Камю, Г.Марсель, Испанияда Х.Ортега-и-Гассет бўлди. Экзистенциализм философияси ўша вақтда Ғарб жамиятини қамраб олган зиддият даврида ўсиб ривожланди. Экзистенциализм шу даврдаги фикрловчи инсонларнинг ҳасратли кўнгил куйларига жавоб беришга ҳаракат қилди. Жаҳонда инсонларнинг ўз ўрнини топа олиши, ўзининг "Мен"ига эга бўлишга (ўзининг экзистенциясига), яккаланишни енгишга ёрдамлашди. Инсон ҳаёт кечириб, ўзини ўзи тарбиялайди, ўзининг аҳамиятини топади, бу инсоннинг ўз боши билан бошқа одамлар олдидаги жа-

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

вобгарчилик идеяси экзистенциализмнинг асосий маъноси бўлди. Якка шахсни танлаш шароитида—экзистенциал философиянинг ва Иккинчи жаҳон уруши йиллари билан урушлар орасидаги адабиётнинг асосий мавзуси бўлди. Жамиятшунослик билан адабиётнинг ривожланишига, З.Фрейдтің психоанализ философик концепцияси, француз философи А.Бергсоннинг ҳаёт философияси таъсири катта бўлди. Уларнинг асарларида табиат эволюцияси билан инсоният шаклланиши, уларнинг бирлигини янгича тушунтирадиган дунё картинкасини ясашга интилиш бўлди.

Билимингизнитекширинг:

1. Қандай янгиликлар XX асрнинг ўрталарида илм-фан ва техниканинг прогрессига айланди? Нима сабабдан фанлараро — биохимия, геофизика ва бошқаларнинг пайдо бўлиши мумкин?
2. Қандай технологиялар саноатнинг ривожланишига олиб келди?
3. Ўз кўзқарашларининг бўйича 20—30-йиллардаги янги техниканинг киришига мисоллар келтиринг.
4. Техника ва технологияларнинг ривожланишида милитаризация қандай ўрин эгаллайди?
5. Ғарбий жамиятнинг техник иқтисодиётида қандай ўзгаришлар ўрин олди?
6. 20—30-йилардаги маданиятнинг ривожланишида қандай ўзгачаликлар бор?
7. “Йўқолган авлод” адабиёти тўғрисида нималар биласиз?

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ХРОНОЛОГИК ЖАДВАЛ

1894–1895 йй. – Япон-Хитой уруши.
1898 й. – Испан- Америка уруши.
1899–1900 йй. – Хитойдаги «Боксер» қўзғолони.
1899- 1902 йй. – Инглиз – бур уруши.
1903 й. – Ака – ука Райтларнинг биринчи самолёт учириши.
1904 й. – Инглиз – Француз шартномаси (Антанта).
1904 – 1905 йй. – Рус – Япон уруши.
1905 – 1907 йй. – Россиядаги инқлоб.
1907 й. – Инглиз-Рус Антантаси.
1907 й. – Янги Зеландиянинг доминион деб эълон қилиши.
1908 й. – Ёш турк инқлоби.
1908 й. – Австро- Венгрия Герцоговина ва Боснияни босиб олиши.
1908 й. – Болгария тўлиқ мустақилликка эришиши.
1910 й. – Япония Кореяни босиб олиши.
1910 – 1917 йй. – Мексика инқлоби.
1911 – 1912 йй. – Италия – турк уруши.
1911 – 1912 йй. – Хитойдаги Синхай инқлоби.
1912–1913 йй. – Болкон уруши.
1914 й. – Панама каналининг очилиши.
1914–1918 йй. – Биринчи умумжаҳон уруши.
1915 й. – Италиянинг Антанта давлатларига қўшилиши.
1915 й. – Ипр шаҳрида немисларнинг илк бор газ билан ҳужум қилиниши.
1917 й. – Англиянинг Сомма дарёсидаги тўқнашуви, илк бор ёппасига танклар билан фойдаланиши.
1917 й. – Россиядаги Февраль ва Октябрь инқлоблари .
1918 й. – В. Вильсоннинг «14 тармоғи».
1918 й. – Германиядаги Октябрь инқлоби.
1918–1921 йй. – Россиядаги Фуқаролар уруши ва интервенция.
1918 – 1923 йй. – Туркиядаги кемалчилар қўзғолони.
1919 – 1921 йй. – Париж тинчлик конференцияси ва тинчлик ҳақидаги шартномага қўл қўйилиши.
1919 й. – Илк трансатлантик парвози.
1919 – 1943 йй. – Коммунистик интернационал.
1919 й. – Хитойдаги «4 май» қўзғолони.
1919 й. – Кореядаги қўзғолон.
1919 й. – Миллатлар Лигасининг қурилиши.
1920–1921 йй. – Совет-поляк уруши.
1921 – 1922 йй. – Вашингтон конференцияси.
1922 й. – КСРИ- нинг қурилиши.
1922 й. – Италияда фашистларнинг ҳукмронлиги.
1922 й. – Мустақил Ирландия мамлакатининг эълон қилиниши.
1922 й. – Совет-Германия шартномаси (Рапалло).
1923 й. – Француз- Бельгия Рурни оккупация қилиниши.
1924 й. – Дауэс режаси.
1925 й. – Локарн шартномаси.
1925- 1927 йй. – Хитойдаги Миллатлик буюк революцияси.
1926 й. – Буюк Британиядаги ёппасига бош кўтаришлари.
1928 й. – Бриан – Келлог пактига қўл қўйилиши.
1928 й. – М. Гандининг Ҳинд Миллат Конгресига раҳбар бўлиши.
1929 й. – Юнгнинг репарация ҳақидаги режасининг қабул қилиниши.
1929 й. – Италия ва Ватиканнинг Латеран шартномаси.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

1929 – 1933 йй. – Жаҳон экономика кризиси.
1931 й. – Вестминстер статусининг қабул қилиниши.
1931 й. – Япон аскарларининг Маньчжурияга босиб кириши.
1932 й. – Франк- Совет ҳужум қилмаслик ҳақида шартномаси.
1933 й. – Гитлернинг канцлер этиб тайинланиши. Нацизмнинг ҳокимият тепасига чиқиши.
1933 й. – АҚШ даги Рузвельтнинг "Янги йўналиш" сиёсатининг бошланиши.
1934 й. – Франциядаги антиреспубликалик ғалаён.
1935 й. – Франк – Совет ўзаро ёрдам бериш ҳақидаги шартнома.
1935 – 1938 йй. – Франциядаги Халқ майдони.
1935 й. – Коммунистик интернационалнинг VII конгресси.
1935 й. – АҚШдаги бетарафлик ҳақидаги қонуннинг қабул қилиниши.
1935 й. – Италиянинг Эфиопияни босиб олиши.
1936 й. – Германиянинг Рейн ҳудудини босиб олиши.
1936 – 1939 йй. – Испаниядаги Франкист ғалаёни ва фуқаролар уруши.
1936 й. – Италия- Германия шартномаси ("Берлин – Рим шартномаси").
1936 й. – Германия ва Японияниинг антикомитерн пакти.
1937 й. – Германиянинг Австрияни босиб олиши.
1938 й. – Чехословакияга тегишли Мюнхен шартномаси.
1939 й. – Германиянинг Чехословакияни босиб олиши.
1939 й. – Совет – Германия шартномасига қўл қўйилиши.
1939 й. – Германиянинг Польшага босиб кириши.
1939 – 1945 йй. – Иккинчи умумжаҳон уруши.
1939 – 1940 йй. – Совет – Фин уруши.
1941 й. – АҚШ даги "Ленд- лиз" ҳақидаги қонуннинг қабул қилиниши.
1941 й. – Германиянинг КСРО- га босиб кириши.
1941 й. – КСРО-нинг Шимолий-атлантика низомига қўшилиши.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ТЕРМИНОЛОГИК ЛУҒАТ

Абстракционизм (инглиз abstractio – мавҳумлик, бўлиниш, изоляция қилинган) – атроф – муҳит воқеликларини ҳисобга олмайдиган замонавий санъат оқими. Абстракт санъат тўғридан – тўғри ҳақиқатни кўрсатмаганлиги сабабли, уни баъзан "чўкинди" деб аташади.

Авангардизм (франц. avant – gardisme – олдинги чиққанлар) – ўрнатилган тамойиллар ва анъаналардан ҳаётнинг ажралиб кетишига қадар бадиий маданиятни жонлантириш керак бўлган маданий оқим.

Автономия (грек. autos – ўзи, nomos – қонун, мустақиллик) – ўзини – ўзи бошқариш ёки давлат томонидан ҳокимиятнинг давлат томонидан амалга оширилиш имконияти.

(лат. – қувват, бошқариш) – сиёсий ҳокимият шахснинг ёки муайян гуруҳнинг қолида бўлган сиёсий режим. Авторитаризм белгилари: фуқароларнинг сиёсий эркинлигини тўлиқ ёки қисман чеклаш, партиялар ва ташкилотларнинг фаолиятини назорат қилиш.

Альянс – шартнома асосида бириккан мамлакат.

Анархо – синдикализм- анархизм (грек. – кучсиз) таъсири остида бўлган ишчилар гуруҳининг оқими. Сиёсий кураш билан ишчилар тўпининг сиёсий ролини ёққа чиқаради.Жамоанинг юқори формаси сифатида ишчилар касаба уюшмасини тан олади, "тўғри ҳаракат" тактикасини қўллайди (фитна, бойкот, норозилик).

Аннексия – куч ишлатиб бир мамлакатни ерларини (қисмини) бошқа мамлакатнинг босиб олиши.

Антагонизм (грек. – кураш) – қарама-қарши, муросамага келмайдиган манфаатлар

Гегемония – йўл бошловчи, лидер.

Геноцид – сиёсий ирқий, миллий, этник ёки диний сабабларга кўра аҳолининг маълум гуруҳларни ёки бутун халқларни йўқ қилиш.

Жаҳон иқтисодий инқирози 1929 йили бошланиб, 1939 йилгача давом этган инқироздан чиқиш баъзи бир давлатларда 1945 йилгача давом этган. Шунинг учун, 1930 йиллар буюк турғунлик йиллар деб аталади.

Ҳарбий коммунизм – кенгаш иттифоқининг фуқаролар уруши даврида 1918-1921 йиллар ичида олиб борган ички сиёсатининг аталиши.

Қисман мустамлака қилинган– ташқи мустақиллигини сақлаган ҳамда империалистик державаларга иқтисодий ва сиёсий қарам бўлган мамлакат.

Империализм – империянинг бошқа давлатларни, отарларни ўзига қўшиб олиш билан чегарани кенгайтириш.

Импрессионизм – (франц.-таъсир) Оламнинг ҳаракатга келиши ва ўзгариши борасида табиий ва бетараф сифатлашга йўналтирилган санъат тури.

Индустриялаштириш – (лот. индустрия) иқтисодиётда саноат ишлаб чиқаришнинг ривожланиши. Бу йўналиш энергетика ва металлургия соҳаси ҳамда янги технологияларнинг тараққиёти билан боғлиқ.

Интервенция – (лат.-аралашиш, суқулиш) Бир ёки бир неча мамлакат бошқа бир мамлакатга ҳарбий аскарлар билан бостириб кириши, унинг ички сиёсатига аралашуви.

Интервенция – халқаро ҳуқуқбузарлик бўлиб саналади.

Инфратузилма – **(лот.** Инфра – остидаги, структура-қурилиш).Умумий шароитни ривожлантириш, халқнинг ижтимоий турмуш шароитини яхшилаш.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Коалиация – (лот.-касаба уюшмаси) давлатларнинг бошқа давлатга ёки давлатларнинг гуруҳига қарши вақтинчалик қурилган ҳарбий сиёсий касаба уюшмаси.

Консерватизм – (франц.-сақлайман, ҳимоя қиламан)-дастурли ижтимоий институтларнинг сақланишни қўллаб- қувватлайдиган ҳолат.

Конституциявий монархия – мамлакатни бошқаришда имконияти чекланган монархия.

Кубизм – (франц.тили) Францияда XX асрнинг биринчи ярмида пайдо бўлган, модернизмга йўналтирилган рассомлик санъатида алоҳида ўрин эгаллаган тасвирий санъат.

Кулак – Россияда Қозон революциясигача тез меҳнат сарф қиладиган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайтаришда мустаҳкам воситачилик соҳасида ишлашга қодир бўлган деҳқон хўжалиги.

Ландтаг – (немис тили.ер-эл йиғиндиси) Германия ва Австриядаги, Жанубий тиролдаги (Италия таркибида) ер парламенти, шу билан бирга Лихтенштейн князлигининг парламенти.

Латифундия – **йирик** ерга эгалик қилиш.

Либерализм – (лот.-эркин) энг муҳим бойлик ва шахсий эркинликларни ҳурмат қиладиган мафкура.Ижтимоий сиёсий, иқтисодий алоқаларнинг зўравонликсиз турларига амал қилиб, шахснинг эркинлигини чекламайдиган ва ҳар бир мамлакатнинг ҳуқуқини ҳимоя қиладиган инсон ҳуқуқи билан фуқаро эркинлигини сақлашга кафолат бераоладиган жамият қуришни мақсад қилади.

Марксизм – XIX асрнинг 40-йилларида Карл Маркс билан Фридрих Энгельс асос солган философия, иқтисодий ва ижтимоий –сиёсий фикрлаш нуқтаи-назардан фикрлаш. Марксизмнинг мақсади жамиятнинг асосини ишчи синфнинг ҳаракатлантирувчи куч сифатида аҳамиятини назарий асослаш.

Метрополия-(грек. она ҳамда шаҳар маъносини билдиради) мамлакат марказини билдирадиган тушунча. Дастлаб метропол деб аталган қадимги Юнонистон шаҳарлари (полистер) номи билан аталган мустамлака империяларининг марказий метропол –марказий йирик шаҳарларга айтилади.Ҳозирги даврда ривожланган давлатларнинг марказлари метрополия деб аталади.

Мобилизация (лот. – ҳаракатланувчи) – Қуролли кучлар, давлат иқтисодиёти эҳтиёжини таъминлаш учун сафарбар этиладиган ва қайта қуриш дастуридаги иш – чоралар. Кўламига қараб иккига бўлинади: ёппасига ўтказиладиган мобилизация Қуролли кучлар қаторига яроқли, қобилиятли фуқароларни жалб этиш. Қисман мобилизация этиш эса Қуролли кучларининг баъзи турлари ва соҳаларида зудлик билан кучайтириш мақсадида ишга қўшилади. Шу билан бирга тинчлик вақтида аскарлар қаторини тўлдириш яъни аскарий хизмат бурчини ўташ учун фуқаролар чақирилади. Уруш ҳавфи тугагандан кейин эса ёки фуқаролар аскарий хизмат бурчини ўтаб бўлгандан кейин демобилизация жараёни бошланади.

Модернизация (франц. – янгиланиш) – орқада қолган мамлакатларни олдиндаги давлатлар қаторига қўшиш учун дастурли равишда ўтказиладиган мамлакат сиёсати.

Модернизм (итал. – янги ва ҳозирги) – XX аср бошидаги руҳоний инқироз даврида пайдо бўлган фалсафий – эстетик оқимларнинг умумий аталиши.

Монархистлар – республикадаги монархияни бошқараётган ёки монархияга нисбатан туғилаётган хавфга қарши курашувчи сиёсий партияларнинг номи.

Монополия (грек. – якка сотиш) – бир шахс ёки бир неча шахсларнинг давлатга қарашли бир маҳсулотни ишлаб чиқариши, сотиб олиши ёки бошқа маҳсулотга айирбошлаш ҳуқуқи. Ишлаб чиқариш ва савдога тааллуқли бўлган саноат гуруҳи.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Оккупация (лот. – босиб олиш) – Халқаро даражада бир мамлакат майдонини бошқа бир мамлакат Қуролли кучлари билан вақтинча босиб олиши.

Октябристлар – 17 ноябрда ташкил этилган уюшма, Россияда либерализмнинг ўнг қаноти вакили, Россияда савдо – саноат буржуазиясининг ва йирик мулк эгаларидан тузилган контрреволюционерлар партияси.

Отар (лот. – қўниш) – сиёсий ва иқтисодий малакасиз махсус режим асосида бошқариладиган ҳудуд.

Цвилизация (лот. – фуқаровий) – илм ва маданият, ижтимоий ва сиёсий ҳаёт, бошқа иқтисодий соҳаларнинг юқори даражада ривожланиш жараёни.

Пацифизм (лот. – тинчликни сақлаш) – урушга қарши жамоа норозлиги. XIX аср охирида бир қатор мамлакатларда пайдо бўлган сўнгра халқаро тушунчага эга бўлди.

Прогрессистлар (лот. – олдинга юриш) – умумий маънода – ривожланиш, тор маънода – либералларга ўхшаш – техникавий маънода баъзи бир сиёсий партияларнинг номи.

Рейхстаг – Германиядаги парламент номи.

Реформизм – революциянинг эҳтиёжини йўққа чиқарадиган, бирдамликни ёқлайдиган ва реформлар ёрдами билан капиталистик жамиятни ижтимоий адолатли жамиятга айлантириш мақсадида бирқатор реформалар ўтказиш орқали буржуазия жамиятини тизимдан чиқмасдан "социализмга" эволюцион "киришни" таъминлашни кўзлайдиган сиёсий оқим.

Социализм – асосий ишлаб чиқариш ускуналари давлат мулки бўлган ижтимоий тизим. Ҳар бирининг қобилиятига қараб, ҳар бирининг меҳнатига қараб деган тамойили бўйича ишлаб чиқариш муносабатлари амалга оширилади.

Султонлик – мамлакат, вилоят ёки ҳудуд бошқарувчиси исломий мамлакатда султон деб аталади.

Жамоалаштириш – кичик ва якка чорвачилик жамоаларини йирик социалистик жамоаларга бириктириш. Индустриялаштириш каби жамоалаштириш ҳам болшевиклар тизимининг вазифаси.

Миллийлик – миллий ўзига хослик ва миллий имтиёзга асосланган миллий жамиятнинг олий шакли сифатида тавсифловчи мафкура ва сиёсат.

Фашизм (итал. – боғлаш) – очиқ террористик диктатура, барча демократиялик озодликни ва жамиятнинг прогрессив ҳаракатларини босиб янчишга асосланган. Фашизмга ҳос бўлган белгилар: нацистлик, шовинизм, зўрлик, мамлакатни тўлиғи билан бўйсундириш, одамзотга нафрат билан қараш, агрессия.

Фовизм (франц. – ёввойи) – француз тасвирий санъатида очиқ ва ёрқин бўёқлардан эркин фойдаланиш стили.

Шовинизм – миллатчиликнинг ошқинган тури, бир миллатни бошқа миллатдан юқори қўйиш, ўзга миллатлардан нафратланиш.

Экспансия (лот. – тарқалиш) – монополистик бирлашувларни, мамлакатлар ва ижтимоий гуруҳларни иқтисодий ва бошқа усуллар билан (қуролли кучлар билан босиб олиш ва дипломатиялик босим кўрсатиш) таъсир доирасини кучайтириш.

Экспрессионизм (франц. – тасвирлаш) – Европа санъати ва адабиёти йўналиши.

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

МУНДАРИЖА

Кириш 3

XX АСРНИНГ БОШИДАГИДУНЁ

1-§. Ҳозирги замон тушунчаси ҳамда унинг ўзгачалиги.....4
2-§. XX асрнинг бошидаги дунёни тақсимлаш ва давлатларнинг сиёсий тузулиши 8
3-§. Индустриал жамиятдан ахборот жамиятига ўтиш. Илмий- техника прогресси.....15
4-§. XX асрнинг биринчи ярмида фан ва маданият тараққиёти 21

БИРИНЧИ ЖАҲОН УРУШИ САБАБЛАРИ ВА ОҚИБАТЛАРИ

5-§. Илғор капиталистик давлатлар орасидаги қарама-қаршиликлар. Биринчи Жаҳон урушининг сабаблари. 26
7-§. Биринчи жаҳон урушидан кейинги дунё. 39

1917 ЙИЛГИ РОССИЯДАГИ РЕВОЛЮЦИЯЛАР

8-§. 1917 йилги Россия импЕриясидаги рЕВолюцион воқсалар, фуқаралар уруши ва чет эллик аскар аралашуви 47
9-§. "Ҳарбий Коммунизм" сиёсатидан Янги Иқтисодий Сиёсатга кўчиш (ЯИС). КСРИ-нинг ташкил топиши. 54

БИРИНЧИ ЖАҲОН УРУШИДАН КЕЙИНГИ ОСИЁ ДАВЛАТЛАРИ

10-§. Усмонийлар империясидаги султон ҳукуматининг емирилиши ва че тэл интервенциясига қарши кураши. 62
11-§. Усмонийлар империясида Турк Султонлиги ҳукуматининг қулаши. Туркияда дунёвий давлатни ўрнатишда Мустафо Камолнинг қўшган ҳиссаси 68
12-§. Биринчи Жаҳон урушидан кейин Хитой. Синьхай инқилоби. Сунь Ятсен — Хи-тойнинг вақтинча президенти. 72
13-§. Гоминьдан партиясининг хизмати. Фуқаролар уруши. Чан Кайши хукуматининг сиёсати. Бир туташ майдон масаласи. 78
14-§. Биринчи Жаҳон урушидан кейинги Япония. "Танака меморандуми" ва босқинчилик сиёсатига туб бурилиш. "Коминтернга қарши пакт" ва "Учлар пак-ти".....84
15-§. Японияниинг Хитой ва Жанубий-Шарқий Осиёдаги босқинчилик ҳаракатлари. 89
16-§. Биринчи Жаҳон урушидан кейинги Ҳиндистон. М. Ганди ва М. Джиннаннинг Ҳиндистони мустақилликн қўлга киритиши тўғрисидаги кўзқарашлари. 96

ЖАҲОН ИҚТИСОДИЙ КРИЗИСИ

17-§. "Просперити" давридаги Америка Қўшма Штатларининг иқтисодий ва сиёсий ривожланиши.Жаҳон Иқтисодий инқирози ва унинг оқибатлари.....104
18-§. Ф.Д.Рузвельтнинг "Янги йўналиши". Урушлар оралиғида АҚШ нинг ташқи сиёсати.....112
19-§. Германия, Франция ва Японияниинг жаҳон иқтисодий инқирозидан чиқиш йўллари.....118
20-§. Биринчи жаҳон урушидан кейинги Франциянинг ривожланиши. 125
21-§. И.В.Сталин ва СССРдаги тоталитаризм. Индустриялаштириш. Жамоалаштириш. 133

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

ЕВРОПА ДАВЛАТЛАРИДАГИ ТОТАЛИТАР ТАРТИБЛАР

§-22. Биринчи жаҳон урушидан кейинги Италия 139
§-23. Германия. Фашистик партия билан тоталитар тартибнинг ўрнатилиши. 145
§-24. Испания урушлар орасидаги даврда 153

ИККИНЧИ ЖАХОН УРУШИ. САБАБЛАРИ ВА ОҚИБАТЛАРИ

§-25. Жаҳон урушининг сабаблари.....159
§-26. Иккинчи жаҳон урушининг бошланиши. Германиянинг Ғарбий Европа давлатларини оккуппацияланиши.....165
§-27. АҚШ нинг урушга кириши. “Иккинчи фронтни” очиш масаласи.....174
§-28. Кенгаш Иттифоқи аҳолисининг фашистик Германияга қарши Улуғ Ватан Уруши. Иккинчи жаҳон урушининг натижалари ва оқибатлари.....181

XX АСРНИНГ БИРИНЧИ ЯРМИДАГИ МАДАНИЯТ ВА ФАН

§-29. Маданиятнинг ривожланиши ўзгачаликлари. Жамиятнинг маданияти. Жамиятда диннинг ролини ўзгариши.....190
§-30. XX асрнинг биринчи ярмида табиий, жамият фанлари, техника ва саноатдаги янгиликлар ва ютуқлар 194

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

Учебное издание

Алдабек Нуржамал Абдразаккызы
Макашева Клара Налдибековна
Байзакова Куралай Иртысовна

ВСЕМИРНАЯ ИСТОРИЯ
(1900—1945)

Часть 1

Учебник для 8—9 классов общеобразовательных школ
(*на узбекском языке*)

Муҳаррир *М. Арипова*
Бадиий муҳаррир *Ж. Болатаев*
Техник муҳаррир *И. Тарапунец*
Компьютерда саҳифалаган *А. Ахметханқызы*

Нашрга 2003 йил 7-июлда Қозоғистон Республикаси Таълим ва фан министрлиги томонидан №0000001 сонли давлат лицензияси берилган

ИБ № 6063

Нашрга 04.09.19 рухсат этилди. Ҳажми 70×100 $^{1}/_{16}$. Офсет қоғози. Ҳарф тури "SchoolBook Kza". Офсет нашри. Шартли босма табоғи 16,77. Шартли бўёқ тамғаси 67,73. Нашр ҳисоб табоғи 12,17. Адади 7 000 дона. Буюртма №

"Мектеп" нашриёти, 050009,
Алмати шаҳри, Абай шоҳ кўчаси, 143-уй
Факс: 8(727) 394-37-58, 394-42-30
Тел.: 8(727) 394-41-76, 394-42-34
E-mail: mektep@mail.ru
Web-site: www.mektep.kz

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217

Все учебники Казахстана ищите на сайтах OKULYK.COM и OKULYK.KZ

*Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
согласно Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 17 мая 2019 года № 217